

વિદ્યા વિનોદી વિનોદ માળા. નં-૧.

કથા-વિનોદ.

(એતિહાસિક, સાંસારિક, નૈતિક કથાઓના સંગ્રહ.)

ચે. જ. ક.,

ઉદ્ધવજી તુલસીદાસ ઠક્કર.

અધ્યાપી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રી વિદ્યા-વિનોદી મિત્ર મંડળ.

સર્વ હક રખાપી ન.

કરાંચી :

બંદર રોડ પર આવેલા “સ્વદેશી” છાપખાનામાં
પ્રિન્ટર હોદ્દાભાઈ કહાનજી આ છાપુ.

સવત ૧૯૧૪.

બાં સં ૧૯૦૭.

મુદ્ર્ય રૂા ૦-૮-૦.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કોપીરાઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૩૧ વર્ગીક

પુસ્તક્રતું નામ કથા વિમીદ

વિષય ૬ - ૩

વિદ્યા વિનોદી વિનોદ માળા. નં-૧.

કથા-વિનોદ.

(એતિહાસિક, સાંસારિક, નૈતિક કથાઓનો સંગ્રહ.)

ચે. જ. કે,

ઉદ્ધવજી તુલસીદાસ ઠક્કર.

છપાત્રી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રી વિદ્યા-વિનોદી મિત્ર મંડળ.

સર્વ હક સ્વાધીન.

ક રાં ચી :

બંદર રોડપર આવેલા “સ્વદેશી” છાપખાનામાં
પ્રિન્ટર ડોશાભાઈ કહાનજી એ છાપ્યું.

સવત ૧૯૬૪. ૪૦ સપ્ત ૧૯૦૭.

મૂલ્ય રૂા ૦-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપરચર-સંગ્રહ

૨૦૩૧

૨ ૦૦

અર્પણ પત્રિકા.

પરમપૂજ્ય શ્રીમાન,

શેઠ હરિદાસ રામદાસ મોરારજી—કરાચી.

બીજા કોઈ પણ કાર્યને ઉદ્દેશી નહિ, પણ

મહારી બાલ્યાવસ્થાથી આપ મહારા તરફ

પ્રેમ-દ્રષ્ટિથી જોનાર બાલ્યાશ્રમે; મહારા

વિદ્યાભ્યાસ માટેનું નિયત શ્રેયસ્કર પંથમાં

સરળતાથી તથા બીજા અનેક

કાર્યોમાં નિમ્નમારે સરળતા કરી-

પ્રવેશીએ એ સર્વ સંભાળી આ

પૂરતકે આપને વિનય-

ભક્તિ પૂર્વકે મમર્પણુ

કરું છું, એ સ્વીકારી

મહને કૃત કૃત્ય

કરશે.

શ્રી.

હું છું તમારો નમ્ર સેવક,

ચૈત્રક.

પ્રસ્તાવના.

—♦♦♦♦—

નવ-જકથાઓ આજના વાંચક વર્ગનું પ્રિય વાંચન થઈ પડેલ છે. કેટલાએક વિદ્વાનો પણ નવન કથાને આનંદ થી વાંચતા બેવામાં આવે છે; તેમજ તેના લેખકોની પણ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી બેવામાં આવે છે, તેઓ શ્રીય વિષયોનો પણ કુમ સાંધી સાધારણમાં સાધારણ નાટકો-આદિ વિષય—સ્થાનોમાં જનતા બનાવે નવલ કથાઓમાં ઉતારી દે છે.

પાત્રોના ગુણ-સ્વભાવમાંથી બોધ આપી, સ્થળ-વર્ણન-માંથી, સૃષ્ટિના સૌંદર્યમાંનું યથાર્થ દર્શન કરાવનારી નવલ કથાઓ દરેક વ્યક્તી, સ્ત્રી-પુરૂષ સર્વને આનંદપ્રિયી થાય તો તે ઇષ્ટ છે, પણ અન્ય ભાવના પરત્વે એજ નવલ કથાઓ બહુધા જન-સમાજની અનીતિમય લાગણીઓનું પોષણ કરતી, વાંચકોને અનીતિનાં ઘોર અધિકારમાં ધકેલી દે તે નવલ કથાનું યથાર્થ દર્શન કહી શકાય નહિ. આવી કથાઓ લખનારનો અમુક વર્ગ સર્વ ભાષાઓમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય છે. એકાંતી ગૂંજરાતી ભાષામાં પણ આવો વર્ગ અધુના ઉભરાતો જાય છે. કયા અભ્યાસીને. કયા ભાષા રસિક પૂરૂષને અથવા તો સજ્જનને આથી શોચ નહિ થાય ?

જેમ મોટી કથાઓમાં અનેક સ્થળો, અનેક પાત્રો અને અનેક બોધદાયિની શાખાઓ હોય છે, તેમ ન્હાની કથાઓમાં તે અટપાંચે સંગ્રહિત હોય છે.

ન્હાની કથાઓ ઇંગ્રેજીમાં ઘણી છે. જંગાળીમાં મહિમાળા નામનું ન્હાની નવલ-કથાઓનું પ્રખ્યાત પુસ્તક છે. ગૂજરાતી સાહિત્યમાં એ શાળા ઉઘાડવાનું માન સ્વર્ગસ્થ સાહિત્ય રસિક, સાધુ પૂરુષ શ્રી નારાયણ હેમચંદ્રને છે. એમણેજ માસિકો તેમજ છૂટા પુસ્તકોમાં ન્હાની કથાઓ લખવી શરૂ કરી; ફાલ ઘણા લેખકો (ઘણું કરી પારસીઓ.) ન્હાની કથાઓ લખે છે.

જેમ મોટા-વિશાળ ઐતિહાસિક કે સાંસારિક પ્રસંગોનું અવલોકન કરવા-કરાવવા મોટી કથાઓ આવશ્યકીય છે તેમ ન્હાના ન્હાના ખનાવો વર્ણવવા ન્હાની કથાઓ જોયોગી છે. ઇંગ્લંડમાં દરેક પ્રસંગ, દરેક પ્રેમ કથા, ન્હાની કે મોટી કથામાં લખી દેવામાં આવે છે. આવા પ્રકારની મોંઘે ઘણી કથાઓ ગૂજરાતીમાં વાંચી છે, પણ તે અનેકધા પ્રેમ-કથાઓજ હોય છે. ન્હાની કથાઓ જૂદા જૂદા વિષયો ઉપરથી નીતિની સજ્જક છાપ ફાલેના ઉપરતા જમાના ઉપર પાઠ એવો મ્હારો હેતુ ઉદિષ્ટ છે. તેને-તે ઉદ્દેશને વળગી રહેવાને આ પુસ્તકમાં જે કંઈ અલ્પ પ્રયાસ કરવામાં

આઓ છે, તે વાંચક વર્ગને સંતોષ આપશે એવી અભિ-
લાષા છે. પ્રેમની કથાઓ નજ લખવી એવું મહાર્ કહેવું
નથી પણ તેજ સિદ્ધાંતને લક્ષી આજની સ્થિતિ ધ્યાનમાં
લઈ, બીજા આવકારદાયક વિષયો પોષાવા જોઈએ.

ગૂજરાતી ભાષામાં આવી કથાઓ હશે છતાં એ
વિષય તરફ મહારા પ્રેમને લીધે, તેમજ માત્ર કહેવાતા
પ્રેમ-પાશવ પ્રેમની કથાઓ શિવાય પણ નહાની કથાઓ
લખાય, એમ ધારી આ પુસ્તક લખેલ છે. પ્રેમ-કથાઓ
આ પુસ્તકમાં છે પણ તેમાં મયાદાવું પૂરું નિરાશણ
કર્યું છે. આ કથાઓ કપોળ કલ્પતંત્ર એમ કહવાના ઉદ્દેશ
નથી. વિષ વિષ વખતે વાચેલા ગૂજરાતી-હ એણ પુસ્તકો-
માંથી રચાયેલા ચિત્રોના ઉદ્દેશોનો પ્રચાર છે. માત્ર રચના
મહારી છે. જે એ સાંસારિક-એતિહાસિક ઇત્રા નિરખી
વાંચકને કંઈ યોષ-યોષ નહિતો ઉચ્ચ અભિલાષાની પ્રેરણા,
તે નહિતો સૂતેલા વિચારોની જાગૃતી થાય તો એ માન એ
મહાશતા ઉદ્દેશોને છે.

પુસ્તકોમાંની કથાઓમાંથી ત્રીજી અને આઠમી કથા
માસિકોમાં છપાઈ ગયેલ છે. શેષ જુદે જુદે વખતે લખાઈ
હોવાથી ભાષા-ચેલીમાં તફાવત હોયતો એ સ્વભાવિક છે.
જેડણી તેમજ પ્રૂફ તપાસવામાં વ્યવસાયને લીધે કંઈ બલ

રહી ગઈ હોય તો મ્હને સહિત્યનો અભ્યાસી, વિદ્યાર્થી અને આ વિષયમાં પ્રથમ પ્રવેશક સમગ્ર શિક્ષાન વચક વર્ગ ક્ષાંતવ્ય દ્રષ્ટિથી જોશે એવી આશા છે.

આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિની પેઢાશ, પૂર્વ સંકલ્પ પ્રમાણે કાશીની 'શ્રી સેન્દ્રત હિન્દુ કોલેજ' ને આપવા નિશ્ચય કર્યો છે.

આ કાર્યમાં મ્હારા મિત્ર રા. રા. ભાણુભાઈ બાઈચંદ કેડરીએ અનન્ય સહાય કરી છે તેમજ રા. રા. લક્ષ્મીલાલ મૂલજી ગણુત્રાએ પણ વખતોવખત સદાય આપી છે માટે મહેનતો ઉપકાર થયો છે.

૧ ૩ ૧૯૦૭

કાશી રા. રા. રા. ૧૨ ૧૯૦૭

જન્મભૂમિનું મંગલ કિર્તન.

વૃદ્ધ ભરત ખગડની ભૂમિ, પુરુષતાનું પાલણું, રૂઢને વન્દન છે. નિર્દય ઉપદ્રવોના શતકો પણ જેને વિસ્મરણની ધૂલી નીચે દાટી શક્યા નથી, એવી પુજ્યા અને સમર્થા પાલક પોષક માતા, પ્રણામ! શ્રદ્ધાની વા સત્યતાની, પ્રેમની, કવિતાની અને શાસ્ત્રની પિતૃ ભૂમી! રૂઢને નમું છું!
એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન, એમ. લુધસ જેકોલીયટ.

જય મંગલ પ્રિય જન્મભૂમિનું ગળવિયે;—ધ્રુવ.
રઘુવીર સમ વિરલ વીર ભારતી સુભટ સુધીર,
ઉર સમુદ્રને હિમાલયે ઉછાળીયે—જય.
જનની અંક ઝલિયે જનૂની રંગ ઝીલીયે
આત્મભળા—ઉભાસથી ગાધું ઉભાળીયે—જય
સત્ય અર્થ સજ્જ ધાઓ, વિજય વાવટો ઉડાઓ,
વીર ધર્મથી ધરા સદા ધ્રુજાવીયે—જય.
સત્યથી સચવાય સ્વતવઃ સમજીએ થઈ પ્રવૃતઃ
ધૂમીયે ઝઝૂમી જંગ તો મચાવીયે—જય
ભૂતળ ફેડી ફેડીયે, ઉંડી જડો ઉખેડીયે,
દોરને દમામ દેશનો જમાવીયે—જય
સ્થિતિ સમય સ્વીકારીયે, પ્રવૃત્તિયજ્ઞ યોજીયે
જાતને સ્વદેશકાજ કાં ન હોમીયે?—જય
દેશ સેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્તવ્ય કર્મ,
આત્મ ભાવથી ગાધ પ્રભુમય પીછાનીયે—જય. સહિત.

Life's way is the wind's way, all these things.

Are but brief voices breathed on shifting strings.

This life they cling to is but empty show;
 'Twere all as well to bid cloud to stand
 Or hold a running river with the hand

ARNOLD'S LIGHT OF ASIA.

ॐ શ્રી હરિ કથા-વિનોદ.

કથા ૧.

ધર્મવીર તેગસિંગ.

‘શ્રેયાન્સ્વધર્મોવિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્।

સ્વધર્મેનિધનંશ્રેયઃ પરધર્મોભયાવહઃ ॥

શ્રી ગીતા.

અમય માંચઃકાલનો હતો. એક વિશાળ મહાસયના એક
જે... ભુતલપર સુંદર ગાલીચો પાથરેલો હતો.
...પરના સુંદર રંગબેરંગી ચિત્રો ભારત.
...પ્રાચીન ચિત્રકલા-ગૌરવનું દર્શન કરાવી રહ્યાં હતાં.

૧ ઉચ્ચગુણવાળા પરધર્મ કરતાં એકા ગુણવાળો સ્વધર્મ સારો છે.
સ્વધર્મમાં મૃત્યુ થાય તે સારું; પરધર્મ ભય ભરેલો છે. શ્રી ગીતા.

એક બાબુ એક સુંદર રતનજડિત આસનપર એક પ્રૌઢ પુરૂષ પોતાના સાદા સન્યાસી જેવા પોષાકમાં સન્ન થયેલો બેઠો હતો. ત્હેની મુખમુદ્રા ભવ્ય પણ શાન્ત હતી. નેત્રો વિશાલ, તેજદાર હતાં. ત્હેનીપાસેજ આસનપર એક બાળક બેઠો હતો. સ્હામે બેઠેલા કેટલાક પુરૂષો સિંહાસનપર બિરાજેલા પ્રૌઢ પુરૂષ અને બાળક તરફ આત્મર દ્રષ્ટિએ બેઠી રહ્યા હતા.

શુરૂ નાનકે શીખ ધર્મ સ્થાપ્યા પછી ત્હેમની ગાદિએ વંશ પરંપરા ત્હેમના પુત્રો, પ્રપુત્રો બેસતા આવ્યાછે. શુરૂ અર્જુનસિંગ પાંચમા શુરૂ હતા. ત્હેમની પછી શુરૂ હરગોવિંદ હરરાય અને હરકીશન થયા, હરકીશનના મૃત્યુ પછી શુરૂ તેગસિંગ, પોતાની કાર્યદક્ષતાથી ગાદિ સંભાળી અનેક અગવડો દૂર કરી શુરૂપદ્ધિ પામ્યા. સિંહાસનપર બિરાજેલો પુરૂષ તેગસિંગ અને પાસે બેઠેલો બાળક ત્હેમનો પુત્ર ગોવિંદ હતા.

દિલ્હીનો બાદશાહ આ વખતે, આર્યધર્મને પાયમાલ કરવા બનતા પ્રયત્નો કરનાર, આર્યોને રંભડવામાં રંચ પણ બાકી ન રાખનાર, ઔરંગઝેબ હતો. ત્હેની બુદ્ધિ અસીન્ધર્મજનૂની સમશેર ભારતની સઘળી દિશાઓમાં, અનેક અનાથ જનોના રક્ત રેડતી, અનેક સૈબાઅવતીઓના સૈબાઅનું હરણ કરતી, “દીન દીન”ના બચંકર શખ્દો ઉચ્ચારતી,

અનેક દેવાલયોનો ધ્વંસ કરતી ફરી રહી હતી. કાશ્મિરમાં પણ આ અસીએ પોતાનું લાયકર કામ આરંભ્યું. અનેક પ્રકારની પાયમાલી કરી. કાશ્મિરીઓ દીન થઇ આ ફરીયાદ ગુરૂ પાસે લાવ્યા. આનો વિચાર કરવાને હુમણા આ ખાલસા મંડલ મલ્લુ હતું.

કેટલોક વખત તો સહુ અન્યોન્યના ચહેરા તરફ ભેતા શાન્ત બેસી રહ્યા, પણ અતે એક શિખે શાન્તીનો ભંગ કર્યો.

‘ભગવન્ ! કેણુ બાણે આર્ય ધર્મનું શું થયે !’ તે જોલ્યો. ગુરૂ “પુત્ર ! જડ અને ચેતનના વ્યાપારથીજ આ જગદ્દયત્ર આલી રહ્યું છે. જડથી પરોક્ષ ન ભેદ શકનારા દુઃકી દ્રષ્ટિવાળા મનુષ્યોનુંજ અશ્રેય થાય છે. એવી દ્રષ્ટી હુમણા પ્રાચીન ચેતન્ય વાદીઓની સંતતિમાં ભેડેલું. એજ તેમનું અશ્રેય સૂચવે છે.”

“પણ અશ્રેયમાં શ્રેય કેમ પ્રકટે ?”

ગીતામાં ભગવાન કહે છે કે :

‘તસ્માદ સત્ત્વઃ સતતં કાર્યં કર્મ સમાચાર ।

અસત્ત્વો હાયરન્કર્મ પરમામોતિ પુરુષઃ ॥

૧ કંઈ પણ મમતા અથવા આસક્તિ રાખ્યા વગર જે કામ કરવાની ફરજ છે તે કામ હમેશા કર, કેમકે જે માણસ મમતા રાખ્યાવિના કામ કરે છે તે મોક્ષને પામે છે. ગીતા અ. ૩-૧૯

“જેના દરેક કામમાં આજ હેતું છે તે કોનું શ્રેય કે અશ્રેય કરે કિંવા ત્હેનું પણ કોણ શ્રેય કે અશ્રેય કરે? જગતના અગ્રણીઓજ નો આ નિયમે ચાલતા હોય તો યુદ્ધ, કુસંપ, ઇર્ષ્યા આદિ દુર્ગુણોથી જગતનું જે અશ્રય વાય છે તે સંભવેજ નહિં.

‘સત્ય છે! સત્ય છે!’ શિષ્ય બોલ્યો.

“કાશ્મિરીઓ આપણે શરણે આવ્યા છે માટે એમની રક્ષા કરવી એ આપણો ધર્મ છે.”

“અને ફરજ પડે તો ધર્મને મટે કેસરિયા કરવા એ પણ આપણો ધર્મ છે.” બાલક ગોવિન્દ ઉત્સાહથી બોલ્યો.

જય! જય! નો ધ્વનિ થયો.

‘મહારી ઇચ્છા છે કે જે મહેમને એક પત્ર લખી હિંદુઓપર ગૂજરતો હુકમ મોકલવાનો બોધ કરે.’

‘શું એ હુકમ બાદશાહ તેથી સમજશે?’

“સમજે કે ન સમજે પણ સૂચના કરવી એ આપણો ધર્મ છે.” સૌએ એજ વિશ્વસ ર્યો. એક ફરજ પડે તો પત્ર દિલ્હી મોકલાયો.

ગુરૂનો પત્ર ગય ને બાદશાહને એક પત્ર મોકલવાનો બોધ આવ્યો. બાદશાહ તરફથી નિર્દોષ નો દિલ્હી આવવાનું બોધ મત્રણ આવ્યું છે. પંજાબીઓ વિચારમાં પડી ગયા છે. કેટલો

સાક અગ્રણીઓ આતૂર મુખે ગુરૂજીને ઘેર આવ્યા. તેગસિંગ તો જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા.

‘પ્રભુ, શું આપ ઐરંગઝેબની કપટ કથાઓ નથી જાણતા? અમને તો ખરાબ શુકન થાય છે.’

‘હું સારી રીતે જાણું છું અને તેથી જ જવાને ઉત્સુક છું. બાઈ! શકુનો આજ્ઞાઓ જ જુઓ છે ઐરંગઝેબ મહેને શું કરશે? મનાયોગી કબરોને મહાત્મા હે, વિનાશ! પણ દેહ વિનાશનું કાલ નથી જોઈ શકાય તેટલું દૂર છે. હું મહાર્ક કર્તવ્ય કરીશ અને તમારું કલ્યાણ થશે તો મુખે સહીશ.’

પૂછનારા નિરૂત્તર થઈ ગયા. વીરતંગસિંગ માત્ર એક જ વિચાર સાથે વિદાય થઈ ગયા.

... ..
તે પિયર વિદાય થઈ ગયા. ઐરંગઝેબને આ ખબર વતા પત્નિજ નવનવ ડહાબટાની તેગસિંગને બોલાવ્યા. એક ઉત્તમ આસન પર બેસાડયે સૈની દ્રષ્ટી આ ભવ્ય પુરૂષ તરફ હતી. પાદશાહના શબ્દોએ જ એ દ્રષ્ટિ ખેંચી.

‘તેગસિંગ, તહમારા વિશે સાંભળવાથી જેટલું જાણ્યું હતું તે કરતાં માત્ર તહમારા દર્શનથી મહેં વધારે જાણ્યું છે.’ પાદશાહે ક્ષિંપ્ત કરી કહ્યું. ‘તહમે દીપક છો. પણ કાફર ધર્મમાં હોવાથી તહમારો પ્રકાશ અમારા પર નથી પડતો.’

મહારી મરઝી છે કે તકમે પાક ધર્મ અખત્યાર કરો, મરાહૂર થાઓ ને દુનિયાનાં અયેશઆરામો ભોગવો.”

ગુરૂના મુખપર મધુર સ્મિત જળકી રહ્યું. પાદશાહ અને કાર્યભારીઓને આથી અપમાન લાગ્યું.

‘તેગ, હસવાનું કારણ ?’ એક ધર્મજનૂની મોલવી બોલ્યો.

તેગસિંગે સ્મિતમાંજ ઉત્તર આપ્યો. ‘બકતકવિ તુલસી-દાસે કહ્યું છે કે:-

‘જહાંમે જિતની ખુદ્દિ હય ઇતનો કહે બનાય
તહાંકો ખુરો ન માનીએ ચોર કહાંસે લાય ?’

સમામાં બેઠેલાઓનું ધૈર્ય હવે ન રહ્યું. સૌકોઈ પાદશાહના હુકમની રાહ જોવા લાગ્યા.

પાદશાહ કંઈ પણ બોલે તે ખેલાં તેગસિંગ ગાજી ઉઠ્યો. ‘નામવર! એકવાર પુછો આપના અંતરને કે ધર્મનો અર્થ શું ? ધર્મની હસ્તીનું પ્રયોજન શું ? ઉત્તર શું આવશે ? આત્મોન્નતી ! આત્મોન્નતીને માટેજ ધર્મની આવશ્યકતા છે. તો પાદશાહ! શું ધર્મ બદલવાથી આત્મોન્નતી થઈ શકશે ? શું મુસલમાન થવાથી હું મહારા આત્માનું કલ્યાણ કરીશ ? શું ધર્મ બદલવાથી હું સદેવ ભૂંવીશ ? શું પરધર્મ અંગી-કારથી મહને ઇચ્છિત સિદ્ધિ થશે ? વળી કીર્તિને માટે કહેા છે. પણ કીર્તિજ શું છે? કીર્તિને માટે ફાંફા મારનારાઓ

તો કર્તવ્યનેજ ભૂલેછે, ને જે કર્તવ્ય પરાયણ છે તેની તો કીર્તિ પણ દાસી છે. નાગદાર, જગતના આ તુચ્છ સુખોને માટે તેગસિંગ ધર્મ નહિં વેચે !'

‘ધર્મ ઇશ્વરકી આમાનત હય મેં લેચું કયું કર,
ધર્મ કે બદલે મેં દુન્યા કા ખરીદદાર નહિં.’

ઐરંગઝેબ:—“તેગ વધારના બોલ. ત્હને ઉપદેશ આપવા માટે નથી બોલાવ્યો. ત્હારા માટે ત્રણ માર્ગ છે, તેમાંથી એક પસંદ કર. પાક મઝહુબ અખત્યાર કર, કે ક’ઈ ચમત્કાર બતાવ, અથવા કાળાગૃહમાં જા. !”

તેગસિંગના નેત્રો લાલ થઇ ગયાં. ત્હેની નસેનસમાં ધર્મ જુસ્સો વ્યાપી રહ્યો.

‘તુમ જુસ્સે માંગતેહો દુનિયાકે સુખકે બદલે.

સુખકો વો ત્યાગ કે જીના બી તો દરકાર નહીં.’

‘પાદશાહ ! આખા જગતનું રાજ્ય મળે ઇન્દ્રની સમૃદ્ધિ મળે, કુબેરનો બંડાર મળે, તોપણ ધર્મ ! પ્રિય-ધર્મતો નહિં ત્યાગુ ! તેમ શું આ જીવના ભયથી ત્હને ચમત્કાર બતાવું. ?’

પાદશાહથી આ વાક્ય બાણો હવે સહન ન થયાં.
‘પકડો એને ! એને તરતજ પકડો. !’

પાદશાહનો હુકમ થતાંજ ચાર મુસલમાન સિપાઇઓએ વીર તેગસિંગને બેડીઓથી ઝકડી દીધા.

‘રે પાદશાહ બાંધીલે ! આ જડ શરીરને ગમે તે કર !
પણ વશ થનાર તો મુકત છે. મહારા અંતરના અણું અણું
માં ધર્મ પ્રેમના ઉજ્જવલ સત્ત્વો પ્રકાશી રહ્યાં છે. એને
હબાવવા-મહારા હૃદયને વશ કરવા તો જગત્માં કોઈ
શક્તિવાનજ નથી.

‘કાટ સકતે હો ને બહારકા તેગ કાટો.

કાટતી અસલે તેગ કુ તલવાર નહિં.

આટલું બોલી વીર તેગસિંગ શાન્ત થઈ રહ્યો. મુખ
પર શાન્તિની છાયા પ્રદર્શિત થઈ રહી.

મહાત્માનું આ મહાત્મ્ય જોઈ કેટલાક સહૃદય મુસલ-
માનોનાં હૃદય પણ પીગળી ગયાં. સભામાં બેઠેલા એક
રાજપુત રાજાના નેત્રો સજળ થઈ ગયાં. સભામાં પણ
કરૂણાજ પ્રસરી રહી.

‘લઈ બઝો લઈ બઝો.’ પાદશાહનો હુકમ થયો.
હુકમ અમલમાં આવ્યો. રત્ન જડિત આસનપર બેસનાર,
રથમાં સ્વારી કરનારને ચાર મુસલમાન સિપાઈઓના તાળા
માં રહી પગે ચાલવું પડ્યું.

દોષ વિના અસત્યતાના બળ આગળ લાચારીથી અને
પોતાની સત્યતા પરની પ્રીતિથી થોડો વખત રહેનારી
સંસાર લાલસાઓનો ત્યાગ કરી પથ્થર જેવી છાતી કરી,

સિંહના જેવી હીંમતથી અનેક શારિરીક દુઃખો સહન કરવા છતાં પણ જેઓ સત્યતાનો ત્યાગ નથી કરતા તેવા મહા-ત્માઓને હજારો હજાર ધન્યવાદ છે !

૩

સમય પ્રાતઃકાલનો હતો. આકાશ સ્વચ્છ—વાદળો અંદ્ર, તારા કે સૂર્ય વિનાનું હતું. વાયુની મીઠી લહરીઓ કાળા ગૃહની કોટડીમાં બેઠેલા તેગસિંગના અંગને સ્પર્શ કરી જગત્ લીલાનું અપૂર્વ ભાન કરાવતી, બારી વાટે પસાર થતી હતી.

ન જાને જાનકીનાથઃપ્રાતઃકાલે કિં ભવિષ્યતિ

પ્રભૂ! પ્રભૂ! નો ધૂનિ કરી જાગનાર, પ્રાતઃકાલનું સૌંદર્ય બેઠા દુઃખમાં પણ સુખની છાયા બેનાર રાત્રીએ બેચેલા બાયંકર સ્વપ્નોના બચને વિવેકરૂપી અસીધી છેદનાર, કાળા ગૃહના દુઃખો સહન કર્યા છતાં સત્યતાનેજ ચહાનાર તેગસિંગ ને ખબર ન હતી કે આજનો દિવસ કેવો જશે !

નિદ્રા મુક્ત થઈ નિયમાનુસાર શુશ્રૂંચન્યાસાહેબના કેટલાક શ્લોક બોલતો વિચારમાં બેઠો હતો. નેત્રો અર્ધ ખુલ્લાં ને અર્ધ મીંચેલાં હતાં, છતાં દ્રષ્ટિ અંતરમાં હતી.

કોટડીનો દરવાજો ઉઘડ્યો. ત્રણ કાળા પોષાકવાળા,

તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિવાળા કદાવર પુરૂષો દાખલ થયા. ‘ખંદિવાન, તું ત્હારું ભવિષ્ય જાણે છે?’

આવનાર પૈકિ એક પુરૂષ બોલ્યો.

“જાણતો નથી અને જાણવાની ઇચ્છા પણ નથી.”

“હે વીર! ત્હારી શાન્ત મુખ મુદ્રા જોઈ અમ-જલાદોને પણ દયા આવે છે. ત્હારા પુત્ર, પત્નિ, દેશ સમઘીઓ નો તો ખ્યાલ કર.

‘પુત્રકા દુઃખ, દેશ દુઃખ જો સુનાતે હો મુજે
જસ કરે સુન ત્રિઆ ઉનકા ભી કર્તા નહીં ?’

“હે ભાઈ ઝાનો સંભાળનાર એકજ કિર્તાર છે.”

“પણ આવું દુઃખ તું પોતેજ શાને વ્હોરે છે ? રે! જીવનની કીમત તો સમજ” બીજો પુરૂષ આર્દ્ર સ્વરે બોલ્યો.”

‘ધર્મ ઝૌર જગત કે દુઃખ હોતે હય અકસર સાથી.
કુલ પાઓગે કયા સથ જહાં ખાર નહીં!’

“ધર્મને માટે દુઃખ સહેવું પણ અભિમાન કરવા યોગ્ય છે.”

“તું કોઈ રીતે નથી સમજતો તો હવે ખંદગી કરીલે ત્હારી છેલ્લી ઘડી પાસે છે.”

નિર્ભય-શાન્ત દ્રષ્ટિએ મહાત્મા તેગાસિંગ કહેનારની સ્થાપ્ત જોઈ રહ્યો. “સૌનો એજ માર્ગ છે, કોઈને આજતો કોઈને

કાલ.” આટલું બોલી ધ્યાનસ્થ થયો, થોડી વારે નેત્રો ઉઘાડી, બને હાથ જોડી મસ્તિષ્કનમાવી બોલ્યો: “આર્યોની પવિત્ર ભૂમિ ! ત્હારા અન્ન જળ વાયુથી હું પોષાયેલ છું, તેથી તું મ્હારી માતા, અને ત્હારા પુત્રો મ્હારા બંધુઓ ! મ્હારા બંધુઓનું શ્રેય કરવાને મ્હેં કંઈ પણ નથી કર્યું. આ મૃત્યુ જો મ્હારા આર્ય બંધુઓ પરની કંઈ પણ પ્રીતિને આંગે હોયતો હું કૃતાર્થ થયો.”

પ્રિય પાઠક ! આ ચિત્રનો ઉદ્દેશ કરવાની અમારામાં શક્તિ નથી. આવા હૃદયદ્રાવક ચિત્રનું દર્શન કરવા કરતાં ત્હારી કલ્પના શક્તિને વધારે શું હુકરછે ?

મહાત્મા તેગમ્નિંગના મૃત્યુથી પંજગમાં સર્વત્ર શોક વ્યાપી રહેા બાળકથી વૃદ્ધ પર્યંત સહુ લેના યશોગાન કરી કહેવા લાગ્યા.

સાધન હેતુ અત્તજિન કરી,
શિશુ દિયા પર‘સી’ને ઉચરી
ધર્મ હેતુ શાકા જિન કિયા
શિશુ દિયા પર ધર્મ ન દિયા.

સ્વદેશ પ્રીતિ^૧

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी.

Breathes there the man with soul so dead,

Who never to himself hath said,

This is my own my native land.

Sir W. Scott.

અમેરિકામાં ન્યુ યોર્ક એક પ્રસિદ્ધ નગર છે. અંડે ડૉરીયર ત્યાંની સિમથસન કમ્પનીનો એક વિશ્વાસપાત્ર કર્મચારી છે. આજે તે પોતાના ઓરડામાં બેઠો કંઈ વિચાર કરે છે. મુખ પર શોકની છાયા પ્રદર્શિત થઈ રહી છે, જરા ઊઠી આમ તેમ કરે છે, ફરી બેસી રહી લમણે 'હાથ મુકી પૂર્વ વત્ બેસી રહે છે.

હમણા બે કોઈ તહેનો પરિચીત જન જુએ તો નિઃ સન્દેહ આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ જાય. અંડે એક ભાગ્યવાન મનુષ્ય

^૧ એક ફ્રેંચ કથાના હિન્દી અનુવાદ ઉપરથી.

ગણાય છે. અમેરિકામાં દાખલ થતાંજ તહેનું બાગ્ય-ચક્ર ફર્યું છે. અંકિ આવે તહેને બે વર્ષથી અધિક સમય નથી થયો. પરંતુ તહેણે દરેકના હૃદયમાં સ્થાન લીધું છે. યદ્યપિ તહેનું વય પણ ન્હાનું છે તથાપિ સ્મિથસન કંપનીમાં તહેનો દરજ્જો ઉચ્ચ છે. આથીજ લોકો તહેને એક ગુદ્ધિમાન, કાર્યકુશલ અને ભવિષ્યમાં મહાપુરૂષ થનાર ગણે છે.

કેટલાક સમયથી તહેને એક અધિક સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. સ્મિથસનની પત્નિની કૃપાથી તે તહેમના સાંચકાલીય આનંદોત્સવોમાં ભાગ લેવા લાગ્યો છે. ઉત્સવોમાં સ્મિથસનની નવયૌવના પુત્રી એંરા પોતાના કોમલ કરપણવથી તહેને રહ્યાની પ્યાલીઓ આપી પોતાના હાવભાવ તથા મંદ મૃદુ હાશ્યથી તહેના આનંદમાં એક પ્રકારની અલૌકિકતાનું સિંચન કરે છે. પૂર્વ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે અંકેને આજે આ માતા અને પુત્રી સાથે વાદ્ય-પ્રદર્શિનીમાં જવાનું છે. પ્રદર્શિનીમાં સર્વે દેશો અને પ્રજાઓના ગીતો ગાવામાં આવનાર હતા.

સ્મિથસનના કુટુંબ સાથેનો પરિચય જેમજેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો, તેમ તેમ તહેની ઇર્ષા કરનારાઓ પણ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા છે. આ સંબંધનો મુખ્ય હેતુ તેઓ એજ સમજે છે કે સ્મિથસનની પ્રાણાધિકા કન્યા એરાનું લગ્ન અંકે સાથે થશે.

આવું ઉઠાર લાગ્ય છતાં આજે તે ઉઠાસ કેમ જણાયછે? આનંદ સાગરમાં તરનાર મનુષ્યને શોક કેરવાનું શું કારણ હશે? હા! તેના પિતા પાસેથી એક પત્ર આવ્યોછે એજ તેની વ્યાકુલતાનું કારણછે. તેનો વૃદ્ધ પિતા ડૉરીયર એક નિવૃત્ત (retired) સેનાપતિછે. પોતાની પ્રિય જન્મભૂમિ ફ્રાન્સની સેવા કર્યા પછી તે ત્યાંજ એક ન્હાના ગ્રામમાં પોતાના છેલ્લા દિનો વ્યતિત કરી રહ્યોછે.

આજેએ થોડા સમય પહેલાં પિતાને એક પત્ર લખી અમેરિકામાં સ્થાયી રૂપથી રહેવાની અને રાજ્ય નિયમાનુસાર ત્યાંના નિવાસી થવાની ઇચ્છા જણાવી હતી. આ પત્ર તેના ઉત્તરમાંછે. જે આ પ્રમાણે છે.

મહારા વહાલા અંદે,

શાળા છોડતાંજ સૈન્યમાં હાજલ થવાની ત્હેં અનિચ્છા દર્શાવી, ત્યારે મ્હેં ત્હારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ જવું યોગ્ય ન ધાર્યું. સૈનિક થવાને વીરતા, દૃઢતા, અને સાહસની આવશ્યકતાછે, ત્હેં ત્હારી જીવિકાની પણ સ્વેચ્છાનુસાર ગેઠવણ કરી, તેમાં પણ મ્હેં હસ્તક્ષેપ ન કર્યો. મ્હને આનંદ થયે કે ત્હેં ત્હારા કામમાં સફલતા પ્રાપ્ત કરીછે. ન્યુયૉર્કથી મ્હને જેટલા પત્રો મળ્યાછે તે સઘળા ત્હારી પ્રશંસાથી ભરપૂરછે. પણ હવે તો શીઘ્રજ ધનવાન થવાની અને એક અમીરની કન્યા પરણવાની લાલસાએ તું સ્વદેશ અને સ્વજાતિનો ત્યાગ કરી

વિભતીય થવાનો વિચાર પ્રકટ કરેછે, ત્હેની હું વિરૂદ્ધ છું.
ત્હારા આ વિચારથી મ્હને ઘણી દિલગિરિ થાયછે.

અસંભત અંદિ આવવાથી ત્હને કળ થશે, હરેક જ્ઞાનસ
પુત્રના પ્રથમ કર્તવ્ય પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ ત્હારે સૈન્યમાં વ્યતીત
કરવાં પડશે. પણ ધર્મ વિચારની પ્રથમ આવશ્યકતાછે. ધર્મ
દૂરથી એજ આજ્ઞા કરેછે કે તું સ્વદેશમાં આવે.

બહાલા અંદે ! સ્વદેશ તે નથી જ્યાં શ્રીવિકા હોય ?
એ તે પ્રિય ભૂમિનું નામછે, જ્યાં ત્હે જન્મ લીધો, જે
ત્હારા પૂર્વજોનું નિવાસ સ્થાનછે અને જેના અન્ન, જલ
વાયુથી પોષિત થઈ ત્હે સ્વતંત્ર પાલણુ પોષણ કરવાની
સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી. શું તે ઉપકારિણી જનની જન્મભૂમિનું
ત્હારા પર કંઈ પણ સ્વત્વ નથી ? શું ત્હારે એ કર્તવ્ય નથી
કે ત્હેની સેવામાં તન, મન, ધન અર્પણ કરી દે ? પુત્ર ત્હારો
પત્ર વાંચી મ્હારું હૃદય ફાટી જાયછે. રે ! શું તું સ્વદેશ,
સ્વદેશાનુરાગ, સ્વદેશીપણું સહાને માટે ત્યાગી દેશે ? શું તું
વિદેશી થશે ? શું બહાલા પુત્ર ! એ કૃતમ્મતા નથી ? અંક
સોસ ! હજાર અંકસોસ ! શું તું નથી જાણતો કે એજ
ભૂમિ માટે ત્હારો હાલો રણમાં રોળાયો. એજ માતૃભૂમિ
માટે મ્હને લવાર ના યુદ્ધમાં ઘાયલ થવાની પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત
થઈ ! આવ અને આજુડાના આશ્રયમાં રહે, જે ત્હારા વડીલોના
રક્તથી ખરડાયેલોછે.

હું આજ પણ યથાશક્તિ સ્વદેશોન્નતીના કાર્યો કરું છું. યથાપિ હું કેઈ મોટા યુદ્ધમાં નથી ગયો તથાપિ મહારાજાના ઉત્તમ અને મોટા ભાગ સ્વદેશ સેવામાં જ ગયો છે. હજી પણ આજ કાલમાં હું ક્રાન્ત્યનો છું અને ક્રાન્ત મહારો છે.

મહારાથી જુદો થતાં બહાલથી મુખચુંબી જ્યારે મહેં ત્હને આશિર્વાદ હોયો ત્યારે મ્હને એજ વિચાર થયો કે તું મહારાજા પછી સ્વદેશ સેવા કરીશ. ત્હારી સંતતિ મહારાથી અધિક યથાસ્વીની અને ભાગ્યશાલીની થયો. બહાલા મુત્ર ! હું ત્હને પ્રાર્થના કરું છું— નહિ ! આજા કરું છું કે તું ક્રાન્ત્ય જની રહે. અને ત્હારા પ્રિય દેશનો ત્યાગ ન કર !

કુમાન્દર ડોરીયર.

પત્ર વાંચી ઉત્તર લખવાના વિચારમાં પડ્યો. શું ઉત્તર લખું ? પિતા ! પિતા ! શું તું કહે છે ? રે ! જે દેશનાં મહારાજા સર્વ વંદ, જે દેશનાં મહારી પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ છે, તે મહારો નહિ ? જગતના રાજ્યને બદલે પણ ન મૂકાય એવો હાથ શું પિતાની આજ્ઞાના મૂલે દઉં ? અહા ! મહારી બહાલી એસા, ત્હારે માટે હું કૃત્ત યર્ગશ, દેશદ્રોહી યર્ગશ, જાતિ દ્રોહી યર્ગશ, પણ ત્હારા પ્રતિ તો વફાદાર રહીશ.

એજ નિશ્ચય કર્યો, ને તે પિતાને જણાવવા હાથ મૂજતાં

છતાં પત્ર લખવો શકુ કયો. કલમ હાથમાં લીધી કે પડી-
ચાલમાં ત્રણ પાડ્યા. પ્રિયાને મળવનો વખત થયો. પત્ર
એમજ પડતો મડી ચાલતો થયો.

૨

જાને રમંજિયો સાથે ગીડી ગીડી બાર્તા કરતો આ
ક્રેન્ચ યુવક પ્રદર્શિનિમાં આવી પહોંચ્યો. લોકો પુષ્કળહોવા
છતાં આ ત્રણે તરફ અનેક નેત્રો ભેંધ રહ્યાં—આતુરતાથી
ભેંધ રહ્યાં. કઢાવર પુષ્ટ શરીર, ખુદ્દુ' મુખ અને વાંકી મૂંછ
ક્રેન્ચ ભતિની ઓળખ આપવ. સંપૂર્ણ હતાં. સાથેજ લેની
પ્રણયપાત્રા એરાના હૃદયાર્કર્ષક રસીલાં નેત્રો પાતળી કમર
અને સુનેરી બાલ પ્રાચીન પરીઓ અને દિવ્ય સુંદરીઓનું
સ્મરણ કરાવતા હતા; આ લોકોને તરતજ સ્થાન
મળ્યું. પાસે બેઠેલા કેટલાક ઉત્સાહી મુખવાળા જર્મનો
પાસે લોકોનો વધારે જમાવ જણાતો હતો.

ઈશક કયા હય ચિજ કોઇ કામિલ સેં પૂછા ચાહિયે.
દિલ કયસા હોઠ બતા કોઈ બેઢિલ સેં પૂછા ચાહિયે,

વાદિત્રનો મધુર, કર્ણ પ્રિય શબ્દ સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમાં
એક પ્રકારનો અપૂર્વ રસ રેડી રહ્યો હતો; પણ તે રસ
કરતાં પણ પોતાની પ્રિયતમાના કાલા કાલા—મીઠા મીઠા
શબ્દોને પ્રિયતર ગણનાર પ્રેમી અંદરું હૃદય તો એ શ-

ખેડોમાંજ હતું, હોની આંખ ફરી ફરી-આડી એજ મધુર વહેન નિહાળવા હોડતી હતી. એવામાં એક ઘટના થઈ જેણે અંદરના વિચારોની ગતિ નિપરીત દિશા ગામી કરી.

વાદિત્રમાં ફ્રાન્સિયુ પ્રજાકીય ગીત-પ્રજાતંત્ર રાજ્યગીત વાગવા માંડ્યું. બાલકાલનું પરિચિત ગાન સાંભળનાં બાલ રમરથો નૂતનરૂપે તેના અંતરપટમાં ઉમરાવા લાગ્યાં. ફ્રેંચ ચૂરા સેનિકોની હારો બેન્ડ વગાડતી, ગાયન કરતી, ફ્રાન્સના સ્વાતંત્ર્યની ત્રોરંગ ધ્વજ ઉડાડતી હોની દ્રષ્ટિ પાસે તરવા લાગી.

આ વખતો સે પ્રેક્ષકો એક ચિત્તે આ શોર્ચ-પૂર્ણ ગીત સાંભળતા હતા. માત્ર એકજ પુરૂષ કંઈ બોલતો હતો. એક જર્મન પોતાના મિત્રો સાથે વાત કરતો હાસ્ય કરી રહ્યો હતો. અંડે સમજ્યો કે ફ્રેંચોના પ્રજાકીય ગીતપર હાસ્ય થાયછે.

આહા ! દૂર દૂર હજારો કોશ દૂર છતાં મ્હારોછે તેના માટે મ્હને લાગણી કેમ ન થાય ? તે સહસા બોલી ઉઠ્યો. ચે.વતનું રક્ત તેના મ્હોડાગર મ્હડી આવ્યું. જર્મનને આવે શ્રમાંજ ચૂપ રહેવાની આજ્ઞા કરી. ફ્રેંચ યુવકના હૃદયમાં ઉત્સાહ ભરતું હૃદય સાગરને બેશથી ઉગાળતું 'મર્સી'નું સંસાર પ્રસિદ્ધ ગીત લો ગાજાંજ હતું. જે રાજ્યગીતે

ત્રાંસના રાજપરિવર્તન સમયે અનેક જનોના હૃદય કુલાબ્યા હતાં, એજ રાજ્યગીતે આજે અંદેના સૂતેલા હૃદયને જગાડ્યું.

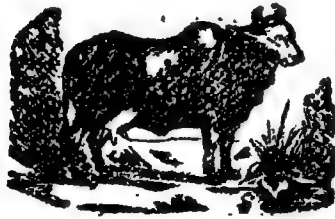
ગીત સમાપ્ત થતાં તાળીઓનો ગડગડાટ થઇ રહ્યો. ચારે તરફથી પ્રશંસા સૂચક શબ્દો સંભળાયા. એક તરફ થીજ એક સીટી સંભળાઇ. સીટી વગાડનાર તેજ જર્મન હતો. અંદે પિતાનો પત્ર, લેનો ઉત્તર, પોતાની અમેરિકા પર પ્રીતિ સૌ હમણા બૂલી ગયો. અપમાન ! રે ! મહારા દેશનું અપમાન ! એજ વાક્યો તેના મસ્તિકમાં ગાળી રહ્યાં. શાયથી ઉઠ્યો; સીટી વગાડનાર જર્મનને ગળામાંથી પકડ્યો. અનેક લોકોએ વચમાં પડી તેમને છૂટા કર્યા. અંદેએ પોતાના ગજવામાંથી એક કાર્ડ કહાડી તે જર્મનને આપવા હાથ લાંબાવ્યો, પણ તે ખેંચાન જેવો થઇ ગયો હતો. કાર્ડ લઇ ન શક્યો. કાર્ડ ફેંકી અંદે પોતાના સ્થાન પાસે આવ્યો. પણ એરા અને લેની માતા તો ક્યારનાએ લેના ઉદ્વેગ કાર્યથી અસંતુષ્ટ થઇ પલાયન કરી ગયાં હતાં.

જેમ પ્રચંડ સૂર્યની પ્રભાથી ઝાકળનું અંધારું ને ધ્રુમટ ના વાહણાં ક્ષણવારમાં વિખેરાઈ દિવસ ઉજવત્ર થાયછે, તેમ લેના વિચારરૂપી વાહણાં સ્વદેશાનુરાગ રૂપી સૂર્ય પ્રભાથી વિખેરાઈ ગયાં. જે ધનવાન બનવા, ધનવાનની

કન્યાનું પાણીઝડપ કરવા ઉત્સુક હતો તે તે લલનાનો, ત્હેના પિતાનો અને ત્હેના દેશનો ત્યાગ કરવા ઉત્સુક થયો. જે ફ્રાંસનો સંબંધ પણ અપ્રિય હતો તેજ ફ્રાંસના પ્રજાકીય ગીતના અપમાન માટે જીવ જોખમમાં નાંખવા તત્પર થયો.

પિતાને પગ લાખી ઉકત હેવાલ રજુ કર્યો. દીન થઇ માત્રી માગો. ધીજેજ દિવસે તેણે અમેરિકાનો સહાને માટે ત્યાગ કર્યો.

પિય પાઠક ! સ્વદેશ પ્રીતિ તે આનુંજ નામ ! અને આવીજ સ્વદેશ પ્રીતિની જવાલા જ્યારે બારત વર્ષની એક એક બ્યકતીના હૃદયમાં પ્રકટશે ત્યારેજ દેશની ઉત્તતી થશે. જે મનુષ્યને સ્વદેશ ઉપર પ્રીતિ નથી તે મનુષ્ય પણ નથી.

કથા ૩.

યુદ્ધક્ષેત્રમાં યાહોમ !

* *Cowards die many times before their deaths,
The valiant never taste of death but once.*

કનોજમાં આજે હોહાકાર થઇ રહ્યો છે; નાગરિકો પોતાના ધન માલનું રક્ષણ કરવામાં રોકાયા છે; કાયરો ભયથી મુન્ને છે, વીર પુરૂષો યુદ્ધક્ષેત્રમાં જવાની તૈયારીઓ કરી રહ્યા છે, સૈન્યને એકત્ર કરવા યુદ્ધનાં વાણંતો ગર્જના કરી રહ્યા છે; યુદ્ધોત્સાહી વીરનરો પ્રાચીન વીર પુરૂષોની કથા કરી રહ્યા છે; સર્વત્ર યુદ્ધ સૂચક ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. આથી તદ્દજ કદપના થાય છે કે, કનોજ પર કોઈ શત્રુદળ પહોંચી આવ્યું છે.

આ સમયે ચૌદામાં એક વ્યાપારીની પહેડી પાસે એક પંદર વર્ષનો તરૂણ ગવૈયો પોતાની સુંદર સારંગી પર મધુર

* સિરૂઓ પોતાના મૃત્યુની પહેલાં અનેક વખત મૃત્યુ પામે છે. પોતા એક જ વખત મૃત્યુની મળ લોમવે છે.

ગાયન કરી રહ્યો છે. તેના કંઠ-આઠ્ઠાપથી તે દરેક વટેમા-
ર્ગુને ઓકવાર પોતાના તરફ આકર્ષે છે. જાણે તેમાં અન્યના
હૃદયમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિ હોય. હેના ગાયનમાં એવી
શક્તિ છે, જે શ્રાતાના અંતરમાં સજ્જડ છાપ પાડે છે. હમણા
હેનું મધુર ગાયન સાંભળવા અનેક લોકો એકઠા થયા છે.

ઐતલામાંજ ઓક વીર ત્યાંથી દોડતો પસાર થયો. આવા
જયંત્ર સમયમાં આટલા બધા લોકો ગાયન સાંભળવા ઉભા
હતા એ હેને અયોગ્ય લાગ્યું તેથી તે લોકોને સંજોધીને
જોડ્યો. “અરે મૂર્ખો! આવા યુદ્ધના સમયમાં હમે સ્ત્રીની
પેઠે ગાયન-શું સાંભળો છો? આગ્રા તૈયાર. ગાઓ સ્વતંત્રતાના
ગીત, કેસરીયાં કરો! અને તમને દાગી દેવા, તમારી સ્વ-
લાંગતા લૂંટવા આવેલા શત્રુને તેના કૂચ કર્મનું યોગ્ય ફળ
આપો.” ગવેયા તરફ ફરતે જોડ્યા. “ઓ ગાયત્રી! સ્ત્રીઓ
ને ગીત સંભળાવ. પુરૂષોને તારા ગીતનું કામ નથી. હું
હને જાણખુંધું. કાલ તું યુદ્ધમાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ
છે. તું તારા ભાઈઓ માટે મરણ કરી શકે એમ છે. પણ
તું તો આ સૈન્ય ગાયનથી વીરોને પ્રાયસે બનાવશે. આલ, તારૂં
કળા-બળ યુદ્ધક્ષેત્રમાં વીરોને ઉત્સાહી બનાવવામાં વાપર. શું,
તમ તું કરી શકે? તારા બંધુઓને વિજયી કરવા તું આ
તુમ્હ લોભ આપી શકશે?”

મહાશય ! “જેસો હું વૈસો બલો. જો હયઅપનો દેશ !”
મહારા દેશને માટે, મહારા બાધુઓને માટે આટલું કરવા-
નું ભાગ્ય જો મહુને પ્રાપ્ત થતું હોય, તો હું કૃતાર્થ. મહાર્
જીવન સફળ ! મહારાં ગાયન પવિત્ર અને સ્વતંત્રતા પ્રેમી
હૃદયને માટે રચેલાછે. મહારી સારંગી સ્વાર્થત્યાગીનં માટે
જ છે. પરતંત્રતામાં આ સારંગી નહિ વાગે. આપ પધારો.
હું મહારાં માતૃશ્રીની રત્ન લઈ સત્વર સુદ્ધક્ષેત્રમાં
આવીશ.

જ્યારથી દિલ્હીપતિ પૃથ્વિરાજ પડયો, આર્યાવૃત્તની સ્વતંત્રતા
નષ્ટ થઈ, આર્યદેશ પરધર્મીઓનો ગ્રાસ થયો, ત્યારથી સ-
ર્વત્ર બય અને ત્રાસનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું. સુખ અને
સ્વતંત્રતાના દિવસો અસ્ત થયા, પરતંત્રતાની ભયંકર રા-
ત્રીએ કાળ અને રક્તરૂપી અંધકારથી સમસ્ત આર્યદેશને
આચ્છાદિત કરવાનું શરૂં કર્યું.

દિલ્હી સર કરી ગિઝનીપતિ શાહુખુદ્દિન, પૃથ્વિરાજને
કેદર કરી સ્વદેશ ગયો. અહિં કુતખુદ્દિને કનોજપર ચડાઈ
કરી. એજ કારણને અંગે કનોજમાં આ કેલાહલ થઈ રહ્યો.
આ અશાન્તિનું કારણ હવે પાઠક સમજ્યા હશે.

આ ગવૈયા બાળકનું નામ નારાયણ હતું. તહેનો પિતા
તેને બાળપણમાં મૂકી સ્વર્ગવાસી થયો હતો. હાલ તે પો-

તાની વિધવા માતા સાથે રહેતો. ગાયન કરવાથી તે એટલું
કમાતો કે માતા અને પુત્ર પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે.
તે ગરીબ છતાં સંતોષી હોવાથી સુખી હતો. ગાયન રસને
જે બાણે છે, તેજ બાણે છે. ગવૈયો જ્યારે પ્રેમ ગાન કરે,
ત્યારે તે પ્રેમમય ગની બયછે. જ્યારે શૃંગારનાં ગાયન કરે,
ત્યારે તે શૃંગારમાંજ મહાલતો હોય !

નારાયણ પણ ગવૈયો હતો અને તેથી તે પણ હુમેશાં
અંતર કલ્પનામાંજ મગ્ન રહેતો હતો. પોતે સ્વદેશનું, જાતિ
બંધુઓનું, કાંઈક કલ્યાણ કરવાને સમર્થ છે, એવું અન્યના
મુખે સાંભળતાં તોંતું હૃદય પ્રકુલિત થયું-પ્રેમ સાગરમાં
ઉછળવા માંડ્યું; અને તેજ પ્રકારનું ગાયન કરતો તે ઘેર
આવી પહોંચ્યો.

માતા પણ પુત્રને જોઈ આનંદથી બોલી “કેમ નારાયણ
આજે વહેલો આવ્યો ?”

“ માતા ! તું નથી બાણતી, કે આપણા બંધુઓ આજે
સંકટમાં છે.” કેટલાક અણસમજ મનુષ્યો કેવળ સંબંધી-
ઓનેજ બંધુઓ કહે છે. “બંધુઓ” શબ્દ સાંજળતાં માતાએ
પણ એમજ ધારી પ્રશ્ન કર્યો, “આપણા બંધુઓ ?”

“ જી, હા માતાજી આપણા બંધુઓ, આપણા દેશી
ભાઈઓ.”

“હા, પણ બહાલા પુત્ર, આપણે એમાં શું કરી શકીએ ?”

“માતા ! એક ક્ષુદ્ર મનુષ્ય પણ જે કાંઈ ઇચ્છે તે કરી શકે. પહાડનું પાણી કરી શકે. તો આપણે કેમ ન કરી શકીએ ? પ્રેમની જરૂર છે. અને શું આપણે બંધુ-પ્રેમશૂન્ય છીએ ?”

વીરમાતા બોલી, “ના તેમ તો નથીજ.”

“તો, આજ્ઞા અ.પો. મહારે યુદ્ધમાં જવું છે.”

“યુદ્ધમાં ! ત્યારે યુદ્ધમાં જવું છે, પછી મહાફં કોણ ?”

“ઓ અજ્ઞાન માતા ! ભોળી માતા ! એમજ મનુષ્ય ભૂલે છે. ત્યારે એજ પ્રશ્ન માણસને મલીન કરી, ભવોદયિમાં ભગાવે છે. માતા ! કહે, અંધો અંધાને દોરી શકે ? કહે માતા, ભૂલેલો ભૂલેલાને માર્ગ બતાવી શકે ?”

“નહિ; કોઈ કાળે નહિ !” માતા ગંભીર સ્વરે બોલી.

“એમજ છે. તું સમજે છે, કે કોઈ કોઈનો આધાર થઈ શકે નહિ, કેવળ પરમાત્માજ મનુષ્ય માત્રનો આધાર છે. માતા ! એજ જગત્નો દાતાર છે, તો મહુનેજ કેમ આધાર કહે છે ?”

માતા નિરૂત્તર રહી. નારાયણ પુનઃ બોલ્યો,—“માતા ! જગત્માં અનેક મનુષ્ય જન્મે છે, અને અનેક મરે છે, પણ

જગત્ના ઇતિહાસમાં નાગ તો કેમકિનુંજ રહેછે. અને તહેનું કારણ એજ કે મનુષ્ય સ્વાર્થની સાંકળથી બંધાયેલોછે. માતા ! હવે શું કહેવા મ્હિછે છે ?”

“જાં બેટા, સુબેજા. ખરા થયું. હું મહારી ભૂત સમગળ. પુત્ર કાંઈ શુભ કાર્ય કરવા જાય, ને માતા તહેને રોકે, તો તે માતાને પાપિણીજ બાણવી. જા, તહારી શુભ મ્હિછાને સંકળ કર. પ્રભુ તહારો બેલી-સાકાયક થશે.” આ સાંભળી, આનંદાશ્રુ વર્ષાવતો નારાયણ માતાને ઢંડવત પ્રાણામ કરી બોલ્યો, “બહાલી માતા ! જગતમાં માતાઓ તહારા જેવીજ હજો !”

પિતાની એક કટાયલી તલવાર કમરે લટકાવી દીધી. સારંગીની ધૂનમાં માતૃભૂમિનું જયગાન કરતો નારાયણ યુદ્ધક્ષેત્ર તરફ ચાલ્યો. યુદ્ધક્ષેત્રમાં આવ્યો. પણ અફસોસ ! અર્થાવૃત્તના કરોડો બાળકો માટે, કનોજપતિ પડ્યો. રાજપૂતો નાશવા લાગ્યા. મુસલમાનો આગળ વધ્યા. કિલ્લાના દ્વારો બંધ થયાં. અંદર કેલાહલ થઈ રહ્યો. કહો ! હવે ગરીબ બાળક શું કરે ? પાઠક ! એકવાર પોતાને પ્રશ્ન કર, કે એ સ્થાને જો તું હોય, તો શું કરે ? નારાયણ સ્થિર ઉભો રહ્યો. નાસી છૂટવું, કે દુશ્મનોની અસિના લોગ થવું ? પ્રશ્નની સાથે ઉત્તર મળ્યો; તહેના અંતરમાં ધ્વનિ થયો.

કવિત,

નરવાન પાયો ભી, સુકૃત કયસો કીનો તુને,
 જાનત તું હય જાયો, વેતો નિશ્ચય જાયો;
 સાર્યક ન કીનો તુને જીવનકો મૂઢ મતિ,
 જીવન સત્વહીન કહો, કેન કૃત લાયગો ?
 ભીરૂ હોકે ભાગ્યો આજ, સંપૂર્ણ ન હુવો કાજ,
 કાલ તો કરાલ તુજે, કાલ ખાય જાયો;
 ચેત ચેત મૂઢ મતિ, સંસારકી અયસી ગતિ,
 પ્રેમહીન જીવ ના સાકૃદ્યતા કેા પામગો.

“પ્રેમહીન નહિ થાઉં ! મ્હને મ્હારા બંધુઓ પર પૂર્ણ પ્રેમ
 છે. જસ ! ઓ પવિત્ર ભૂમિ ! બ્રહ્મચારીઓની ભૂમિ ! સ્વ-
 તંત્ર ભૂમિ ! ભલે આખી દુનિયા ત્હારો ત્યાગ કરે, ભલે
 બધા ત્હને ભૂત્રી જાય, પણ એક તલવાર ત્હારા સ્વાતંત્ર્ય
 માટે લડશે, અને એક નિશ્વાસુ સારંગી ત્હારા યશોગાન
 ગાશે. પવિત્રતાનાં, બંધુ સેવાનાં ગાયન-કરનાર સારંગી !
 મ્હારી પ્રિય વસ્તુ ! હવે ત્હને પણ પ્રણામ !” એમ કહી
 તેણે સારંગીના તાર તોડી નાખ્યા. “હવે એ પરતંગતામાં
 નહિ વાગે.” એમ કહી, સારંગી ફેંકી દીધી અને તલવાર
 ખેંચી યાહોમ કરી તે રણમાં દોડ્યો. આ બાળકનું આટલું
 શૌર્ય જોઈ, કેટલાક વીર નરો ત્હોની સાથે આડ્યા, ને પુનઃ

એક વાર યુદ્ધ મચ્યું. પણ આર્યયાંતાનો અસિના લોગ થયા. નારાયણ પણ પડ્યો. ત્હનો હાથ કપાતાં તલવાર બામુએ પડી. તે અંતે એડમો, “સ્વતંત્રતા અને પ્રેમથી પોષિત આત્મા ! દુશ્મનોની ગમે તેવી મજબૂત સાંકડો હવે ત્હને નહિ બાંધે. સ્વતંત્રતાના ગાયન કરનારા ! તું સ્વતંત્રજ રહે.” એટલુંજ કહ્યું, અને એટલુંજ કહેવાયું. નારાયણનો પતિ આત્મા આ સંસારમાં અમર કીર્તિ રાખી લોકાન્તર ગામી થયા.

પ્રિય પાઠક ! જેણે પોતાના બધુઓ માટે કંઈપણ નથી કર્યું, જેણે પોતાના દેશની દાઝ દિલમાં નથી ધરી, ત્હનો જન્મ વ્યર્થ છે. એવાર પ્રાર્થના કર કે, હે પરમાત્મનું આનંદ સેને નારાયણ જેવા બધુ-પ્રેમી કર, કે જેથી અમે આ ભૂમિપર બારરૂપ ન થતાં કંઈક ઉપયોગી થઈએ, અસ્તુ !

કથા. ૪.

વિયોગી.

*Then sighs and tears flow fast and free,
Though none is nigh to share;
And life has nought beside for me,
So sweet as this despair.*

H. F. Lyte.

*વિલમ્બસે જીવિત્ કિં દ્રવ દૃતં
જ્વલત્યદસ્તે હૃદયં નિકેતનમ્ ।
જહાસિનાઘાપિ મૃપામુખાસિકા-
મપૂર્વમાલસ્ય મિદં તવેદનમ્॥

*હે છવિત ! હવે વિલંબ કેમ કરી રહ્યું છે ? શા કારણે છવેછે ?
ત્વચિત દ્રવી બૂત થા નિકળી બ. શું તું નથી જોતું કે મહારં ક્ષય
રૂપી આ તહારં ઘર બળી રહ્યું છે. રે ! હજી સૂધી પણ તહારી
સુખાશા નથી જતી ? અફસોસ ! તું અપૂર્વ આગસુ છે. જોતું ઘર
બળે તે શું એમાંજ ઘેરા રહે ? એ તો તું બળી મરવાનીજ યોજના
કરેછે. નૈષઠ્ય ચરિત્ર.

રાત્રી એક પ્રહર વીતી હશે. ચેત્ર માસ હોવથી આ-
કાશ સ્વચ્છ વાદળા પિનાનું હતું. ચંદ્રમા અને તારા યથે-
ચ્છ વિહાર કરી રહ્યા હતા. સરિતા ધૂ ધૂ કરતી પસાર
થતી હતી. રાત્રીના સમયે પણ અનેક લોકો જળ વિહાર
અર્થે હોડીઓમાં બેસી ફરવા નીકળી પડ્યા હતા. કાંઠે છા
ળાંધ આસનોપર બેસી કંટલાક લોકો, વાર્તાલાપ કે ગાયન
કરતા બેઠા હતા.

આ આસનો પૈકિ એકપર એક લાવ્ય દેહવાળો યુવક
બેઠો હતો. ત્હેની મુળ-મુદ્રા મોહક પણ હુમણા શાન્ત
શે કસીન જણાતી હતી. ઉક્ત સ્લોક બોલી નિશ્વાસ નાંખી.
તે ઉડા વિચારમાં પડી ગયો.

હૂરથી પવનમાં ઉડતા આવતા ગાયનના ધ્વનિએ ત્હેને
વિચાર નિદ્રામાંથી જગાડ્યો. ગાનાર જરા જરામાં શાન્ત
રહી જતો. જરા હૃદય વ્યથાથી દળાઇ જતો, પુનઃ ગાયન
શરૂ કરતો હતો.

+ રે....ખાલમ પ્રી....તિ ના....બને,
હુનિયામાં રે હો સાચી....ખાલમ પ્રીતિ....ના બને.
પ્રી....તિ નિશે આ....કરોરે મત પી છાડ ગમા....ર.
પી....ધું પા....હું નહિ મલે તોળાં....ઇશ મગો માર-રે ખાલમ.
લે....ખ ધરો વનમાં વસો પ્રીતિ કરો...ન કો....ય.
હુની દરિદ્રી સૌ....જીવે....પણ પ્રેમી જીવ્યો ન કોય-રે ખાલમ.

+ સાક્ષર શ્રી મણિલાલ નથુભાઈના એક કાવ્ય ઉપરથી. રાગ મારઁ

“ઓ કવિ ! શું ત્હારા આ કાવ્યમાં સત્યતાજ છે ? શું સંસાર પ્રીતિ શૂન્ય છે ? શું માતા, પિતા, બ્રાતા, ભગિની, પતિન, આદિનો સંબંધ અસત્યજ છે ? જો એમજ હોય તો જગત્ સમસ્ત અંધજ છે, અને સ્ત્રી પુરૂષની પ્રીતિને અદ્વૈત કહેનારા રસિક કવિઓ અંધને દોરનાર અંધજ છે. પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! ત્હને ક્યાં શોધવી ? ચાલ એ ગાનાર નેજ પૂછું.”

આટલું કહી જે દિશઃમાંથી ગીતધ્વનિ સંભળાતો હતો તે તરફ ચાલ્યો. વિશ્રામ સ્થાનોપર બેઠેલા લોકોને જોતો તે ઘણે દૂર એક નિર્જન સ્થાનમાં નીકળી ગયો.

ગાનારનો પત્તો ન લાગ્યો. આશ્ચર્યથી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. સ્હામેથી એક ભવ્ય કાળો આકાર આવતો જણાયો. યુવક ચોક્યો ! જ્ઞાસા-ભયની મિશ્ર લાગણીથી તે આકાર તરફ જોઈ રહ્યો. આકાર ધીમે પગલે યુવાન પાસે આગ્યો; આંખોના ભાગ શિવાય સઘળું શરીર જલાથી ઢંકાયલું હતું. ‘કોણુ શશી ?’ યુવાન સ્હામે ઉભો રહી બોલ્યો.

યુવાન કમ્પયો. સ્તંબ્ધ થઈ ગયો, શેમે શેમ ખડાં થઈ ગયાં. અંતરમાં અનેક વિક્રિયાઓ થવા લાગી.

આકારે જલામાંથી હાથ કહાડી યુવાનનો હાથ મઝબૂત પકડ્યો. ‘શશી ! જો !’ યુવાનની શુદ્ધ ઉઘી ગઈ. આસપાસ

એવા લાગ્યો. અધકાર વિના ણીશું કંઈ ન હતું. આવનાર ના હાથમાં એક પ્યાલી હતી.

‘રે પ્રેમી ! પ્રેમી ! ત્હારા માટે આજ છે.’

‘એ શું છે ?’ યુવાન ધ્રુજતે સ્વરે બોલ્યો.

‘એ ઝડરની પ્યાલી,’

‘શું મૃત્યુ ?’

‘હા તું માગતો હતો તેજ.’

‘પ....ણ....તહમે કોણુછો ? મ્હારું....ના....મ કયાંથી બાણુછો ?’

‘હું કોણુછું એ પૂછવાનો વખત નથી.’

‘પણ મ્હને ઝડર શાને પાઓછો ?’

‘વિવ્યતું ઔષધ વિખ્યા’

યુવાનના નેત્રો સજળ થઇ ગયાં, તે આકારના પગ-પર પડ્યો.

‘તહમે બલે છુપાયલા રહો તો પણ તમે મ્હારા હિ-તૈષીછો. આ જગત્ રૂપી કાળાગૃહમાંથી મ્હને ઉગારવ.જ આબ્યાછો. પણ-પણ’-

‘કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈછે.’

જેની પ્રીતિને ખાતર મહેં મ્હારો અબ્યાસ છોડ્યો, જેની પ્રીતિને ખાતર મહેં અનેક બેખમ બહોરીલીધા, જગતના અનેક

ઉપાસી લોકો સહન કર્યા, જેની પ્રાંતિ ને ખાતર અનેક સ્વાર્થો નો લોગ આપ્યો, જેને માટે હું મૂર્ખ દીવાનો થયો, ત્હેના હૃદયમાં મહારા માટે કેવી પ્રાંતિ છે એ જોવાની જાણસા પૂર્ણ કરો ! એજ આશા છે.’

‘ એ આશા પૂર્ણ થશે ! ચાલ પીત્ત !’

‘આશાની સાફવ્યતાનું વચન આપોછો ને મહાર પીવાની આજ્ઞા કરોછો, એ શું ?’

‘શશી ! આ ખ્યાલી પીવાથી આ સ્વાર્થી સંસારમાં ત્હારું મૃત્યુ થશે પણ પ્રેમ સંસારમાં ત્હારો જન્મ થશે.’

ખ્યાલી લીધી. મુખે રાખી. પી ગયો. જોક્ષાન થઈ ભૂતલ પર પડ્યો. આકાર અદ્રશ્ય થયો.

૨

સાચઃકાલનો સમય હતો. સૂર્યનારાયણ ધીમે ધીમે લોકાન્તર દ્વારમાં પ્રવેશતા હતા. કંચનપૂરના હવાબંદરના રેતાળ મેદાનમાં અનેક મનુષ્યો આમતેમ ફરતા હતા. કેઈ કંઈ વાર્તા કરતા હતા. એક પુરૂષ ‘અને સ્ત્રી એક સ્થાને વાર્તાલાપ કરતાં જોઈ હતાં. ત્હેમની થોડેક દૂર આપણે જોયેલો યુવક જાણસાથી ત્હેમની વાર્તા સાંભળતો જોઈ હતો.

પાઠક ! આપણને તો ગમે તહેની વાત સાંભળવાનો અધિકાર છે. ચાલ તું પણ આવ ! આપણે એ વાતો સાંભળીએ.

‘રમા ! ખરે, તારા લલિત લોચનો અને વાંકી બ્રુ-ટીમાં આખા જગત્નું સૌહર્દ્ય કેમ નહિં જાણે એકદું થયું હોય ! તારી પાસે બેસી જગત્ સમસ્તને આનંદમય-સુખમય બેઠેલું. જગત્માં સુખ નથી એમ કહેનારાને મૂર્ખજ માનું છું.’ સ્મિત હાસ્યયુક્ત વદને યુવાને ઉદ્ગાર કહાડયા.

યુવતી લજ્જાથી નીચું જોઈ રહી.

યુવાન-‘પણ રમા હજી મ્હારી પેલી શંકા દૂર નથી થઈ. આપણું લગ્ન થયું તે પછી થોડો વખત તું હમેશાં નિઃશ્વાસ નાંખ્યા કરતી હતી એનું કારણ શું ? ત્હને મ્હારા સમ ! આજે ન કહે તો.’

યુવતી-‘મ્હારા પ્રાણ ! ખરું પૂછો તો જીવનનું રહસ્ય હું આજેજ સમજી આવતા પ્રતાપેજ સમજી.’

‘કેમ !’ યુવકે જાણાસાથી પ્રશ્ન કર્યો.

યશી કુમાર-‘રમા ! રમા ! જીવન રહસ્ય તું આજેજ સમજી ! અરે રે ! રમા શું તારી પ્રીતિ આવીજ ?

યુવતી-‘હું કુમારી હતી ત્યારે મ્હારા ઘરની પાસે એક રખડો યુવાન સાધુ આવતો. અનેક પ્રકારનો મોહિનીથી

મ્હારું મન વશ કરવા પ્રયત્ન કરતો.

શશી—‘રખડતો સાધુ ? ખરેખર રખડતો સાધુ ! !’

યુવતી—‘હું’ બોળી ત્હોને વશ થઈ’ યુવકના નેત્રો ફાટી ગયાં. મુખપર ફીકાશ જણાઈ આવી. યુવતી લજ્જાને ભય થી વધારે ન બોલી શકી.

યુવતી શાન્ત થતાં યુવકની જાણાસા વૃદ્ધિ પામી. તેણે સહસા પ્રશ્ન કર્યો,

‘આલ વાર્તા સંપૂર્ણ કર.’

રમા—‘હું’ જાણતી હતી કે મ્હારા વિયોગથી તે મરી જશે. ને ત્હોના વિયોગે હું દુઃખી થઈશ. એજ નિશ્વાસનું કારણ હતું.

ફર ઉમેરો શશી કુમાર જાણાસા, ગ્લાનીથી દ્રવવા લાગ્યો. “પુરાણો ને ઇતિહાસોમાં વાંચેલી રાક્ષસીઓની કથા ઓ સત્ય હો કે નહિ, પણ કહેવાતા કોમલ અંગ, કોમલ હૃદયમાં આવી ફરતા ને પોષનાર રાક્ષસી તો આજે પ્રત્યક્ષ બંધ.” તે નિશ્વાસ નાંખી મનમાં જ બોલ્યો.

રમા—‘હૃદય વલ્લભ ! ખરે હું કાલ-પરિવર્તનના સામર્થ્ય વિશે અજાત હતી. આપના પ્રેમે મ્હને સમજું બૂલાવ્યું છે.

શશી—‘ઓરે નારી ! નારી ! ખરેખર તારી પ્રીતિ કૃત્રિમ છે. પ્રિય, પ્રિય કહી મન હરનારી ! અનેક પ્રેમ વચનો આપનારી ! તારા મોહક અંગમાં મગુબ્યને પાયમાલ કરવા આવાં શસ્ત્રો હશે એતો આજેજ જાણ્યું.’

રે....આતો પ્રીતિને નામે પ્રપંચ !

જૂડો સ્વાર્થ ન પ્રીતિનો અંશ.

એની પ્રીતિમાં પડજોરે ધૂળ,

એની પ્રીતિનું જળજોરે મૂળ.

રમા ! રમા ! તહે દગો ક્યો. મ્હને છેતર્યો.’ આટલું બોલી તે સ્તબ્ધ થઇ ગયો. જોયેલો આકાર દ્રષ્ટિ સમીપ તરવા લાગ્યો.

‘હુનિયામાં રે હો સાચી ખાલમ ! પ્રીતિ ના ખને.’

એ જ્ઞાન પંક્તિ પુનઃ પુનઃ ત્હેના હૃદયમાં સ્ફુરવા લાગી.

શશી કુમારના માળાપ ત્હેને માત્ર છ માસનો મૂકી મરી ગયાં હતાં. સરલા નામની સરલ હૃદયા ખંડેનને ત્યાં પાલણુ પોષણ થવા લાગ્યું. દેવગતિ વિચિત્ર છે. જે વરસનો થયો ત્યારે ખંડેન પણ સ્વર્ગ નિવાસી થઈ. ખાલક શશી-

કુમાર અનાથ જેવો થઈ રહ્યો. સંબંધી ન રહ્યો. ગામમાં દુકડા માગી પેટ ભરવા લાગ્યો. અંતે અનાથના નાથે બાળે દયાજ કરી હોય તેમ, લિક્ષા અર્થે ગ્રામમાં આવેલા યેત્રણ સન્યાસીઓએ બાળકને જોયો. બાળકની મનોહરતા તેમ અનાથતાપર દયા લાવી પોતાની સાથે લઈ ગયા.

આ સન્યાસીઓનો મઠ હરિદ્વારની ઉત્તરે એક નિર્જન સ્થાનમાં હોતો, વરતીથી તેઓ હોમેશાહર રહેતા. કેટલાક સાધુઓ લિક્ષા માટે કે ઉપદેશ માટે પાસેના નગરોમાં જતા. મહાધિશ શ્રીચિદાનંદ સ્વામી એક સાત્વિક વૃત્તિધારી મહાત્મા હતા. હોમણે મઠની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી હતી. સન્યાસીઓના ધર્મ કર્મનું 'પૂરેપૂરું' નિરિક્ષણ થતું.

વાર્તાનો નાયક શરીકુમાર યોડાજ વખતમાં સન્યાસીઓમાં અતિપ્રિય થઈ પડ્યો. પાંચ વર્ષની ઉમરથી સંસ્કૃત અભ્યાસ થવા માંડ્યો.

બય એકવીશનું થયું. સાધુઓની સાથે વસેલા શરીને પોતાની ઉત્પત્તિની શંકા થતી. જ્ઞાસાથી તે સાધુઓને પૂછતો, પણ સંતોષ કારક ઉત્તર મળતો નહિ. જગત્જનોના વર્તનનીતિ, રીતિથી પણ તે અજાતજ હતો-

આજ બપોતે મઠની યાત્રા એ એક ધનવાન કુટુંબ આવ્યું. આ કુટુંબમાં નરેન્દ્ર તેની પત્નિ સાવિત્રી અને

બે બાળકો-ભૂપેન્દ્ર અને રમા હતાં. સાથે બે આકરેા પણ હતા.

‘તીર લગો ગોલા લગો લગો અસીકા ધાવ
નયન કીસકો મત લગો બાકો નહિ’ ઉપાવ.’

વય આવતાં જેમ શરીર કાન્તિ ખીલેછે તેમ હૃદય-સંસ્કારો પણ ખીલેછે. યૌવન-મઢ એમાં જ્યોતિ પ્રકટાવેછે. શશી કુમાર એક નૈદ્રિક પ્રાણચારી હતો. શરીર કાન્તિ મોહક હતી.

રમા ધનવાન માળાપની કન્યા હતી. રૂપ, લાવણ્ય મૃદુતાથી તે ગમે તેવાનું મન આકર્ષવા શક્તિવાન હતી. શશી અને રમાનાં નેત્રો મળ્યાં. હૃદયમાં કંઈક નૂતન અમત્કૃત્તિ થઈ. એ અમત્કૃત્તિ તે પ્રેમ અમત્કૃત્તિ હતી. વધારે રહે તો સાફ. વધારે રહિયે તો સાફ. ઉભય હૃદયોની એજ અભિલાષા હતી. પણ મનની મનમાં રહી. જૂઠા પડયા. નરેન્દ્ર સહકુટુંબ વિદાય થયો.

શશીકુમાર ઉઠાસ રહેવા લાગ્યો. ધર્મ ધ્યાનથી રહેનું મન ડગી ગયું. પ્રિયતમાની સમાધિમાંજ તહીન રહેવા લાગ્યો. શુરૂ આશ્રમ તહેને કંટાળારૂપ-ખંધન થઈ પડયું. ખંધન મુક્ત થવા નિશ્ચય કર્યો. ઇચ્છામાંથી વિચાર અને વિચારમાંથી કાર્ય શક્તિનો જન્મ થયો.

યોગના સામર્થ્યથી ગુરૂજીએ શરીની વિન્દુલતાનું કારણ જાણી લીધું. શિષ્યને સંસાર-રસ જોવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી, તો એ પણ દ્રષ્ટા થઈ જોવા દેવાનો કલ્યાણ-વિચાર ગુરૂજીને ઉદ્ભવ્યો.

૪

શરી ગયો ! એને તો નયન ખાણુ લાગ્યાં ! આહા ! કામિનીના કટાક્ષથી ન હેરાય જોવું કમું હૃદયહરે ? એવી કંઈ કંઈ વાર્તા મઠવાસી સાધુઓમાં થવા લાગી.

શરી કુમાર પ્રિય સ્થાન-હિંદુ સ્થાનમાં આવ્યો. શોધ કરતાં નરેન્દ્રના ઘરનો પત્તો લાગ્યો. પ્રિય-દ્રશ્યનની પ્રબલ આશાએ જોણે રાત્રી સમસ્ત સ્વપ્ન કે જાગૃત અવસ્થામાં ગૂંજારી હતી, તે શરીકુમાર પ્રાતઃકાલે ઘરની સ્થાપિ આતુર દ્રષ્ટિએ ખારી તરફ જોતો ઉભો રહ્યો.

તેની વેધક દ્રષ્ટિથી કે પ્રબલ ઇચ્છા શક્તિથી, કે સ્વેચ્છાથી આકર્ષાઈ અતે પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન મુખ કાન્તિવાળી રમા ખારીપર આવી. ચારે નેત્રો એક થયાં. અન્યોન્મની હૃદય-ઉર્મીઓ હૃદય ભાવો વિનીમય થવા લાગ્યાં. ઉભય શરીરો કંપવા લાગ્યાં. આખરે આ નેત્ર મુદ્ધ સમાપ્ત થયું. રમાને કંઈ કામ અર્થે માતાએ બોલાવી. શરી તરફ પ્રેમ કટાક્ષ કરતી, સ્મિત કરતી, માતાની આજ્ઞા પાળવા

આલી ગઈ, શશી શૂન્ય ખારી તરફ શૂન્ય હૃદયે બેઠી રહી.

‘અહો ખારી ! ખતાવીદે પ્રિયાને ક્યાં છુપાવી છે.’

એક બે ત્રણ વખત મેળાપ થયો. વાર્તા થઈ. અન્યો ન્યના વિચારો જાણ્યા. પ્રિય પાઠક ! એ વાર્તા, એ વિચારમાં આપણે શું સમજીએ. ? આપણા માટે તો કલ્પના ક્ષેત્રજ છે.

આ વાર્તા અંતે નરેન્દ્રને વિદિત થઈ. કુમારીકા રમાના આલક્ષણો જોઈ તે ગમરાયો. ઇંગ્રેજ વિદ્વાન છતાં પરજાતિના સાધુ જેવા શશીને રમાનું કન્યાદાન દેવાની હિંમત કરી શક્યો નહિ. શીઘ્રજ તહેણે કંચનપૂરના કમલાકાન્તનામના એક યુવાન સાથે રમાનો લગ્ન સંબંધ ગોઠવ્યો. રમા અને શશીને મેળાપ ન થાય એવા ઉપાયો યોજ્યા. રમાને ન જોવાથી હમેશ નિરાશ થઈ, નિશ્વાસ નાંખી પાછા ફરનાર શશીને રમા સંબંધની વાર્તા વિદિત થઈ.

શશીની આશાઓના કિલ્લાઓ એકજ પવન ઝપાટાથી કંડકાટ કરતા પડી ગયા. આશા તહેના હૃદય મંદિરને ખાલી કરી આલી ગઈ. તહેને માટે હવે સંસારમાં શું હતું ? શૂન્યકાર ! નિરાશા ! દુઃખ !

રમાનું લગ્ન સમાપ્ત થયું. ગઈ ! ગઈ ! હમેશને માટે

બઈ! પણ રે આશા ! તું ન ગઈ. આશાએજ તહેને કંચન પૂર મોકલ્યો. પ્રિય દર્શન લાલસાએ તે એક માસ રખડ્યો. દર્શન ન થયાં. અંતે આત્મભાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આપણે તહેને શરૂઆતમાં જોયો તેમ સરિતા કાંઠે આવવાનું કારણ એજ હતું.

વિધ્ય-ખ્યાલી-પ્રેમ-ખ્યાલી પાનાર તહેની અદ્રશ્ય રીત્યે રક્ષા કરનાર ચિદાનંદજી હતા. ગુરૂપ્રતાપે તહેજોરમાની નિષ્કૂર પ્રીતિ જોઈ.

હવે તહેને સંસાર શલ્યરૂપ લાગેછે. તે પ્રેમના કિર્તનો માંજ સમય વ્યતીત કરેછે. સાંભળ પાઠક! તે શું ગાયછે.¹

૧ ‘અહા ઉસ્તાદ! પાયો ક્યાં મળે આ ઇશ્કનો ખ્યાલો,
કર્યો સંસાર ભર સૂનો વફાઈ ક્યાં મળે ચાલો.
ફના કરવું ફના થાવું ફનામાં સહ સમાઈછે.
મરીને જીવવાનો મંત્ર દિલબરની દુહાઈછે.
હઝારો ઓલીયા મુરશહ ગયા માશુકમાં કુલી,
ત હુલ્યા તે ખુવા એવી કલામો સખત ગાઈછે.’

કથા ૫

—•—

પ્રીતિ લમ.

—•—

સમજન ખાતાં રનેહકી ઈસ સુખ કહી ન જાય
મુંગેકુ રવમા લયા સમજ સમજ પરતાય.

(લૌકિક)

*For ever Fortune wilt thou prove,
And unrelenting foe to love;
And when we meet a mutual heart
Come in between and bid us part !*

J. Thomson.

૧

પ્રભાતના સાત વાગ્યા હશે. સૂર્યનારાયણ ભગવાને
આકાશ અને સૃષ્ટિને શાન્ત લાલ મુરખીથી રંગીદીધાં હતાં.
ધધાદારીઓ પોતાને ધધે જતા હતા. “નિત્યકર્મનો વખત
થયો” એમ કહી નિત્યકર્મ કરનારાઓ પોતાના કર્મમાં જો.

ડાતા હતા. ભડતો ઉચ્ચસ્વરે પ્રભાતીયાં લલકારી રહ્યા હતા. માર્ગપરથી પનીઆરીઓની હાર સુવર્ણ રંગના સ્વચ્છ ઉજ્જવલ જલપાત્રોને શોભાવતી પસાર થતી હતી.

એક યુવાન હાથમાં કેટલાંક પુસ્તકો લઈ સૂર્યપૂરના આ વિશાલ માર્ગમાંથી પસાર થતો હતો. 'તહેનું' શરીર સાધારણ-બહુ પુષ્ટ પણ નહિ, તેમ બહુ કૃપ પણ નહતું. કંઈ ગંભિર વિચારમાં તક્ષીન હોય એમ લેની સુખસુદા ઉપરની જણાતું. એક મહાભયના દ્વારમાં પેઠો અને દાદર પર થઈ ઉપર આદ્યો.

પ્રાતઃકાલના મંદ પવનમાં નાચતા સુકોમલ કંઠના મધુર ગાન-ધ્વનિએ તહેનું ધ્યાન ખેંચ્યું. પ્રાતઃકાલના વખતે શું પ્રભાતિયું કે હરિભજન ગવાયછે ? ના ! તેવું કંઈ નથી આતો પ્રેમ ગીતછે.

રાગ કુમરી.

પ્રીતિ સ્વાર્થ સંબંધ ન લેજે એ ઉરની અન્ધી લેહેર-પ્રીતિ કીટ બજે ઢોડી દીપ ઉપર આતક વૃષ્ટિ અર્થે-
આફ ચકોરી પ્રિય સુખ ભેવા આતુર, આતુર અંખેરે-
પશ્ચિમિ પ્રાણને બોમે વિલોકી હવે બગી ખીલેરે-
ઓ ઉર વલ્લભ ! ઓ ઉર માળી ! ઉર-આતક અંખેરે-
ચિત ચોરી પ્રિય ! નયન રીખાવો ના નહિ ત્હમને શોલેરે-

‘ઓ અભાગિયા! જો જો તો ખરો જોના ગીતમાં
આ અંતર દુઃખ રેડાયછે ત્હેના હૃદયમાં કેવું ભયંકર ચિત્ર
હશે?’ સાંભળનાર સહસા બોલ્યો.

ગીત સમાપ્ત થયું. ગાનારીનો નિશ્વાસ સંભળાયો.
યુવક દ્વાર બોલી અંદર દાખલ થયે! અંદરના દર્શનથી જેમ
અંદ્રકાન્ત મણિ દ્રવે તેમ પ્રિય દર્શનના આનંદથી, અંદર
આરમ્ભ પુરશીપર બેઠેલી હમણા ગ્લાની યુક્ત પણ કાંતિમાન
બદનવાળી રોડે લતા ચમકી. જેનું ચિંતવન કરતી હતી
તેજ આવ્યા. દેવ ! ત્હારી ગતિ વિચિત્રછે.” તે મનમાંજ
બોલી. વેણીરામ આજે સવારે !” તે લજ્જમયુક્ત સ્વરે
બોલી.

“ભાઈ પાસે જરા કામ હતું. ત્હમારું પ્રેમ—ગાન
સાંભળી અંદર આવ્યો.” સ્મિત કરી વેણીરામ બોલ્યો.

પ્રેમગીત ! પ્રેમગીત ! એ શબ્દો વિરહીણીના હૃદયમાં
કુતુહલ કરવા લાગ્યા. ત્હેના મુખપર લજ્જા શોકની છાયા
પ્રત્યક્ષ થઈ.

વેણીરામનું મુખ પણ દીન થઈ ગયું. ‘ત્હારી લતા!....
હું દીનહું એજ આપણા દુઃખ-નરાશાનું કારણ.’

રોડેલતાના વિશાળ નેત્રમાંથી એક અશ્રુ-ખીંટુ ખરી
પડ્યું.

“હું જઈશ ? આટલું જ બોલી વેણીરામ ચાલી નીકળ્યો. સ્નેહલતાના આતુર નેત્રો તે દેખાયા ત્યાં સૂધી એજ દિશામાં ભેઈ રહ્યા.

વેણીરામ સાધારણ સ્થિતિનો કારકુન હતો. વય વીશ વર્ષનું હતું. બાવપણથી જ રક અવસ્થામાં-હુઃખમાં ઉછરેલો હોવાથી તેમાં નીતિના કેટલાક અનુપમ ગુણો વિકાસ પામ્યા હતા.

પ્રીતિ, નીતિને બ્યબહારને રીતિને કે સ્થિતિને નથી ભેટી. તે અંધ છે. સ્નેહલતાના ભાઈ ગોવર્ધન સાથેની મૈત્રી માંથી, આ પ્રીતિનો ફળગો પૂટ્યો. ચાર આંખ મળતાં હુઃખ સત્વ વિનીમયનો આરંભ થયો, પણ ભાવિ નિરાશા હુઃખનું કારણ હતી. ઉભયની સ્થિતિ અને સંભોગોનો વિચાર કરતાં સંખંધ દુર્લભ હતો.

૨

ગોવર્ધન સાથેનું કાર્ય આટોપી વેણી ઘેર આવ્યો. માતાને કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે આનંદથી વાર્તા કરતી ભેઈ. “વેણી આવ્યા.” “આ તમારા વેણીરામ” બેત્રણ સ્ત્રીઓ સાથે જ બોલી ઉઠી.

“વેણી, હાઈ સગપણ થયું.” માતા આનંદથી બોલી.

“શું બોલે છે ?” વેણી સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

“પુત્ર, ત્હારું અહો લાગ્ય.”

“મ્હારું સગપણ ! ક્યારે થયું ? કોની સાથે થયું ? કેમ થયું ? કાણે કર્યું ?” આ પ્રશ્નો લાગલાજ પૂછ્યા.

“તું ગાંડો થયોછે કે શું ?”

“હા ગાંડો થયોછું માતા પણ સગપણ એટલે શું ?”

“તે અમે શું બણીએ ?”

જે તમે એટલું નથી બણતા તો લગ્ન જેવા પવિત્ર કાર્યમાં હાથ નાંખવાનો ત્હમને અધિકાર પણ શોછે ? દેશની પાયમાલીનું કારણજ એ ત્હમારા વગર વિચારના લગ્નોછે. શરીર જડછે અને જડ નિષ્ક્રિયછે. તેનું લગ્ન થતુંજ નથી. લગ્ન તો હૃદયનુંજ થાયછે. માતા તું બણેછે કે મ્હારા હૃદયનું લગ્ન થયું છે ?

માતા નિરૂત્તર થઈ. અમને આવી ખબર ન હતી. લોકો કહેતા હતા કે જીવાન દીકરો કુંવારો એસાડી રાખ્યો છે.

‘હા ! માતા ! માતા ! ત્હમે કહેવાતા હિતૈષી કરતાં આ કાર્યમાં તો મ્હારા વેરીજ થયાછો. મ્હારા જીવનની અનેક ઉચ્ચ અભિલાષાઓનું ત્હમે છેદન કર્યુંછે. ત્હમારી થતી નિંદારૂપી વેદીમાં ત્હમારા બહાલા પુત્રનુંજ બલિદાન કર્યું છે. ત્હમે મ્હારું હિત ન જોયું.’

વેળીગમના મુખપર આનંદની છાયા જોવાની આશા રખનારી સ્ત્રીઓ પણ થોડી. કુળીયાના માણસો એકઠા થઈ ગયાં. એક જોશી પડોસીએ વેળીને શાંત કરવા કહ્યું.

“સુખમાપતિતંસેવેદુઃસ્વમાપતિતંતથા ।

દુઃસ્વમાપતિતંતેદુઃસ્વાનિચસુસ્વાનિચ ॥”

વેળીરામ—‘તેને માટે મુને ચિન્તા નથી. પણ તે દુઃખના કારણ રૂપ અજ્ઞાનતાને માટેજ મહાર્ હૃદય ખગે છે. અને એ ખગતા હૃદયમાં આ શરીર હોમશે.’

જોશી—‘ભાવિની ગતિ વિચિત્ર છે’

વેળી—‘અગ્નિમાં હાથ નાંખશો તો ખગશેજ એમાં ભાવિ શાનું?’

જોશી—‘પણ ભાવિ ન હોય તો હાથ નાંખવાનું સુએજ કેમ?’

વેળી—‘એ અજ્ઞાનતા. ટાળી ન શકાય તે ભાવિ.’

‘લેખ ભાઈ લેખ’ એક પાસે ઉભેલી સ્ત્રી બોલી.

વેળી—‘તો મુને જે કરવાનું સુએ છે અને કરીશ તેપણ લેખજ સમજજો.’

“શું બોલે છે?”. માતા ભય અને આશ્ચર્યથી જોતી બોલી.

૧ આવી પહેલ સુખને તથા આવી પહેલા દુઃખને ભોગવવું કારણ કે થક સમ સુખો અને દુઃખો નીચે ઉંચે કર્યાજ કરે છે.

ઉત્તર આખ્યા વિના પુસ્તક ફેંકી વેણી ચાલ્યો ગયો.

સાતનો આનંદ દિવસિરિમાં ફેરવાઈ ગયો.

જેશી—‘બાઈ ત્હમે શાન્ત થવ. ઉગાઝ્યો. છેકડો છે, હું અમલવું છું.’ ‘વેણી ! એ વેણી બાઈ!!’ જોશી મહારાજે હાંકે મારી.

વેણી ઉગો રહ્યો.

જોશી મહારાજ અને વેણીરામ સાથે ચાલ્યા.

જોશી—‘વેણી બાઈ, ત્હમે વિચારો, સમજો, ત્હમ ફેંકી પોતું થયું?’

વેણી—‘જોની સામે મહારો રાખધ ક્યોંછે ત્હની સાથે પાસા સંજાવ થયો નથી અને ક્યોંજ નહિ. લાગિ, અને પાસાને ત્હમે અનેક અનર્થો પ્રતિષ્ઠા છે; તે પાસાનું મહારા અજ્ઞાન દેશીઓને દર્શન કરાવવા આ મહારું દમ્બ ભવન અર્પણ કરીશ.’

જોશી—‘શુ લગ્ન એ અનર્થ છે?’

વેણી—‘પ્રીતિ લગ્ન એજ લગ્નને બાંધીતો વિગ્રજ છે.’

જોશી—‘પ્રીતિ લગ્ન કોને કહોછો? હું સાંદળ દોડાની પેઠે આ વેણી કન્યાઓ પણ લટકે ને વર શોધે એ પ્રીતિ લગ્ન? એ તો અનર્થની વદ્ધિજ કરશે.’

વેણી-‘નહિ, પ્રીતિ લગ્ન એ નથી. મનુ ભાગવાને કહ્યું છે તે પ્રમાણે ભલે માળાપ લગ્ન કરે પણ દેવતાના સુખનો સવાલ પ્રથમ છે. એ સુખને માટે રૂપ, શુભ અને વચનું સંપૂર્ણ નિરિક્ષણ થવું જોઈએ.

૧. ‘એ મિત્રતાનો હેતુ પણ રસ ઐક્ય વિષય નહીં મિત્રતા નહીં. ઘડે ઉરપારો વિગુણ ચિત્ત સ્થળી ઉપર સ્થિર રસ ઐક્ય વિગુ મન ઐક્ય નહિં એ સુત્ર શિખવ્યું ને દિવે મન ઐક્ય વિષય નહિં મિત્રતા પ્રભવે શુદ્ધ દેહ સંસ્થા સંસાર સ્વાર્થ અભિજ્ઞ શાતાં લેકનું કારણ નહિ, સ્ત્રી પુરુષની તેમજ સઉમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.’

‘મહારાજ, સ્ત્રી પુરુષના લગ્નની પવિત્રતા અને અપવિત્રતા ઉપરજ ભાવિ પ્રજાના શારિરીક, નૈતિક અને માનસિક શુભોની ઉત્તમિ કિંમત અવગતિનો આધાર છે. જ્યારે જ્યારે અને મિત્રતાની આંખેજ લગ્નની હોય ત્યાં જ્યારે જ્યારે ક્યાંથી મિત્રતા? અને ઘરમાં પ્રેમ નથી ત્યાં વિશાલ દેશમાં ક્યાંકો મનુષ્યોપર પ્રેમ ક્યાંથી થાય અને દેશ પ્રેમ વિના દેશોદય કેમ થાય?

મહારાજના નેત્રો ફટી ગયાં.

વેણીનું ભાષણ આગળ ચાલ્યું, “લગ્નની પુણ્યતા”

પહેલાં થયેલું બાલ લગ્ન દેશની સર્વ પાયમાલીનું કારણ છે. એથીજ પ્રભ નાકુંગત, નિર્માલ્ય, આગમુ થાય છે. એવું લગ્ન કરનારા તો લગ્નના અર્થથી પણ અજ્ઞાત છે, પણ ગોઠવનારા માળાપેજ પાપી છે.

વૃદ્ધ પુરુષ અને બાળા કિંવા મુઝ્ઘા અને બાળકના લગ્નો વય-કળેડા ઉત્પન્ન કરી આ સંસારમાંજ નર્ક ભોકના થાય છે. તદ્દેખના જીવનમાં સુખનું કિર્ણુ પણ ભાગ્યેજ ભેવાય.

કન્યા સ્વરૂપવાન, લાવણ્ય વતી, અને પતિ રાગી કે રાક્ષસી પ્રકૃતિનો અથવા કન્યા રાક્ષસી પ્રકૃતિની, અને પતિ કાન્તિમાન એ રૂપ કળેડાં દમ્પતિમાં અભાવ ઉત્પન્ન કરી અનેક દુઃખનાં કારણ બને છે.

પતિ પુસ્તકો રચે, કાવ્યો લખે, વિદ્વાનોની સભામાં બિરાજે ને પત્નિ રાજવીયો જ ન, રસમંડલીમાં જાય, કે પુત્રને માટે દોરા ધાગા કસ્વનારી મૂખી હોય, તેમ પત્નિ સતી પતિવ્રતા, ચતુરા, સુશીલા હોય ને પતિ પરસ્પ્રા લાંપટ, ભુગારી કે વ્યસની હોય એ શુભ કળેડાં સૌથી ખરાબ છે.

અવા કંઈ પણ દોષ વિના થયેલું લગ્ન તે રસ-લગ્ન. એમાંથીજ પ્રીતિ-લગ્ન થાય છે.”

જેશી—“પણ સગપણ વખતે આપણે આ ક્યાં ભેવ જઈએ?”

વેણી-‘તે જરાજર જોવા એજ મા ખાપનો ધર્મ છે.’

જેશી-‘પ્રથમ સારૂં જોઈએ અને પછીથી જરાજર નીવડે તો.’

વેણી-‘એનાં પણ કંઈ કારણ તો હોય છે પણ આમ અમે “નસીબ” શબ્દ મુકી શકીએ.’

જેશી-‘પણ આ રહસ્ય તમારા સંબંધીઓને કેમ ન સમજાવ્યું.’

વેણી ‘આને લજ્જા કહો કે મૂર્ખતા.’

“હરિ ઇચ્છા” કહી મહારાજ વિદાય થયો.

૩

લતાના પિતા અને બાઈ વખારે ગયા હતા. માત અને બાણી ગૃહ કામમાં દોકાયાં હતાં. બાઈનો ન્હાને પુત્ર પરસાળમાં રમતો હતો. સ્નેહલના કંઈ ગૂંજરા પુસ્તક વાંચતી પોતાના ચોરડામાં બેઠી હતી. જાર ઉઘડ્યું. વેણીરામ દાખલ થયો. નેત્રમાંથી અશ્રુની ધ ચાલી રહી હતી. કર્ણેડી માથું નમાવી પ્રિય મૂર્તી સ્ફુરે ઉભો રહ્યો, ‘દેવી ! દેવી ! રજા આપો. આ અભાગિય. રહેના પાપની માફી આપો.’

“શું બોલો છો ?” હાર્દ સ્વરે, વિદે મુખે લતા બોલી.

“શું બોલું ? મ્હારૂં ભાગ્ય કંટકું, અંજળ ઉઠી ગયું.”

લતા—“વેળી રહારા બહારા મૂને રામજીવો.” આટલું
જ બોલયું, કેમલ હૃદય કમળું શરીર ધ્રુજવા માંડ્યું.
અને બાંયકર હાકનથી કેમલ વૃક્ષ વળી બંધ તેમ લતાનું
સુકુમાર શરીર બેભાન થઈ ભૂનલપર પડ્યું.

વેળીના હૃદયમાં પણ ધ્વનિ થયો.

હંસા સરવર જયું જામે આજી જામે જામે.

મહેં તોફાનયસે જપું જામે આજી જામે.

લતા મહારી કેમલ લતા! મનનાની યદ્યદ્ વિરાગી
થઈશ, રણમાં કે પર્વતોમાં બટીશ પણ તને નહિં ભૂલું
બેભાન થઈ સુતેલી લતાના સુખપર દ્રષ્ટિ જરા કરી.
નિષ્કલંક લલાટ-ચંદ્રપર પવનના બળે કુક્લી નહીં લટો
જેઈ. મનમાં કંઈ કંઈ થયું. શરીર કે ઈંકેતો, આગળ
પધવઃ ધમિલવ લાગ્યું. આંજ તનના ત્રાસે વિનારે તંબેનો
હાથ પકડ્યો. અન્તિમ દ્રષ્ટિમાં નાંખી, વેળી બાંધ્યો ગયો.

લતા બેભાન પડી રહી, આંતરમાં હુણ સ્વપ્નની
સૃષ્ટિ રચવા માંડી.

કથા ૬

હૃદય લક્ષ.

*Love rules the camp the court the grove;
And men below and saints above;
For love is heaven and heaven is love.*

SCOTT.

સૂર્ય નાગાયત્રી બગવાન અસ્ત થઈ ગયા હતા. કાંઠ્યા ના રમણીય વખતે મધ્યેવાનમાં વિધિ વિધિ પ્રકારના પક્ષીઓ વિધિ વિધિ ગાયન કરતી કરતા વૃક્ષોપર હિડહિડ કરી રહ્યાં હતાં. વિવિધ પૂષ્પ-લતાઓ પવનની મંદમંદ લહરીઓ સાથે કેલી કરતી, બાલુડા પુષ્પોને રંગાડતી. આસપાસના પ્રદેશને સુવસિત કરતી ઝુઝી રહી હતી. રંગ બે રંગી ખીલીવાળા મથુરો નૃત્ય કરી રહ્યા હતાં. આંખા ના બારણી લગી ઝમેલી આમ્ર શાખાઓપર બેસી, કે.કિ લાઓ દટાવી કરી રહી હતી.

આ શોખામાં અનેકધા વૃદ્ધિ કરનાર એક રમ્ય વહની

મુખ્ય બાજી પોતાના છુકુમાર હાથમાં કુમુદગાત્ર બધું કુમુ-
 મો વીણી રહી હતી તેને સોન્દર્ય અનુપમ હતું. કારણકે
 સાધારણ ઉપમાઓ તેને માટે અથે ગજ હતી ચંદ્ર કલંકિત
 માટે તેને ચન્દ્રવદના પથ્થર કહેવાય, મૃગનયના કહેતાં તેના
 નયનની આકર્ષક શક્તિ ભૂલી જાય. તેની નાસિકા શુક
 અંચુલી તૂંતિ થઈ શકે? કદાપિ નહિ. તેમ હંતને દડિમ
 કહીની ઉપમાં આપવી એ પણ અન્યાયજ કહેવાય. કંઠને
 કપોત કંઠની ઉપમા પણ ન અપાય. કુચદ્વયને ગંડાથલની
 ઉપમા આપવી એ પણ ચેગ ન કહેવાય. નિમિ
 પ્રદેશને કંચન કુંડિ કહેવાય? ના.

આવા અપૂર્વ સોન્દર્યનાં કરકંકણ, દેશની જરીયનંતરક
 કટી મેખણા, પદનૂપુર તથા તિલક બિન્દી આદિ વસ્ત્રાલંકાર
 રથી નૂતન શોભાની વૃદ્ધિ થતી હતી. આ સુંદરી કોઈના
 આવવાની રાહ જોતી હતી.

કુમુદગાત્ર પૂરેપૂરું ભરાનાં તે એક લાના મંડપમાંએસી
 સુખ-માતા ગુંથતા લાગી ગુંથતા કંઈ વિચાર સ્ફુર્યો. માળ્ય તરફ
 દ્રષ્ટિ કરી અવ્યકત મધુર ગાનને કંઠમાં આળેટવડાવી ગી.

ગજસજા સેન્યરમન મુખકુન્ડલ સર્વત્ર સુષિતા મનુષ્ય મનના
 દેવમાત્ર-બધે-પ્રેમનુંજ સામ્રાજ્ય છે. કારણકે પ્રેમ સર્વજીવે અને સર્વજીવે પ્રેમ છે.

“સાંગરવીચિજ્યેમ શરી હશેનથી ખજખળી ખજખળી કંચે,
પીચુ મુખ રમરણ થતાં મન મ્હાડું એમજ આતુર તલપે.
રે.....સખી કેમ નહિં આવી.”

ફરી માલા ગૂંથવા લાગી, ત્યાં તો કેઈ દુલ્હની મુંઢરીએ
પાછળથી આવી લેની આંખો ફાળી પ્રિય-સંદેશાની રાહ
ખેતી વિરહીણી સહસા બોલી, “કોણ કાન્તા, મેલને બેન!
આવી તે શું થતી હઈય.”

‘હં....કાન્તાનું’ નામ તરતજ આબુનું કેમકે એ તા
સંદેશો લઈ ગઈ છે!’ આવનાર સખી આખેપરથી હાથ
ઠકાવી બોલી.

માલા ગૂંથનાર માલા લજ્જાથી નીચું જોઈ રહી.

‘પૂરેપૂરી સાહસી શરી વામા ! તું વખણાયે;
માટે રસના હુંડુલી હમકવી પડરહામાં પગલાંએ.’ ૧

સખી નેત્ર ચલાવતી હાથના ચાળા કરતી બોલી, ‘સખી !
મેમાં લજ્જા શાની ? ચન્દ્રકલા અને ચન્દ્રનો વિચોર કેવો ?
ખો ! જો !’-લતા મંડપ તરફ હાથ કરી બોલી.

‘ચંચલ, પહાવ કરથી તુજને પ્રેરે આ વનવેલી;
માટે મેલી વિલંબનિતાંબિની ! ચાલ તું બેઠેલી બેઠેલી; ૨

૧-૨ શ. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય મુરના ગીતગોવિન્દના બા-
મ્પત્તરમાંથી.

તહારો અને ચન્દ્રનો યોગ કરાવી આપવા હું ગમે તે સંકટો સહીશ.’

લલ્લભથી સુલોચના કંઈ પણ ઉત્તર દેવા વિના માત્ર મહન બાણોના રાત્રી દિવસના પ્રહારથી કૃશ થયેલા શરીર નેજા જોઈ રહી.

પરવશ નેત્રો તો સખીની જંખનામાંજ હતાં. અંતે કાન્તા આવી. આનંદથી ચન્દ્રકલા ત્હેના તરફ તણપતા નેત્રે જોવા લાગી. બણે પૂછતી હોય કે શું સમાચાર. ?

ચતૂર કાન્તા એ બાવ ચેતી જઈ બોલી, ‘સખી તહારા પ્રિયતમને જ્યારે મહેં કહ્યું કે,

‘કંઠર્પ જવરથી બળી બળી થતી તન્વંગી તે નાથ હે !

ચંપા-ચંદન-ચંદની-કમલની વાતેજ બહીલાયછે;

એકાંતે પણ તે શીળી અવનવી મૂર્તિ તમારી ઉરે,

ધારી ધારીજ બાવરી વિરહથી લેશ્યાસ બહાદ્રી ક્યમે’૩

ત્યારે પોતાના દુઃખનું વર્ણન કરતા બોલ્યા,

‘મહન ત્હેને તનુગાત્રિ તાવે સતત મ્હનેતો એ બાળે,

કરમાવે રવિ વિધુને ન કદિ તેટલું પોયણીને.’ ૪

૩-કે. હ. ગી.

૪-૨૧. ૨૧. બળવંતરાય કલ્યાણરાય કાકોરના સહુતલાના આપાંતરમાંથી.

‘બાકુ એ પશુ ચતુર લાગેછે. આતો આપણી સખીની
વિરહ પીડ એછી કહી.’

‘ના ! ના ! મહે’ ઉત્તર પશુ આપ્યો,

પ અદશ્ય થાય શશી તેજ કુમુદતીકે,
બીડાય થાય રમૃતી શેવજ એની શોભા;
બહાલો જતાં વિરહ પીડ ઉડે બમ્બૂડી,
રહેવાય કેમ કુમળી સૂની અંગનઃથી.’

‘પછી.....ને.....

વાક્ય ‘પરં ન જોત્રાયુ’ તે ‘હેલાં તો રહામે થતા અવાજે
ત્રણે સખીઓની દ્રષ્ટિ ખેંચી. જે અસ્વારો ખુલી તલવારો
હાથમાં લઈ તહેમના તરફ આવતા જણાયા. કંઈ પશુ હીલ-
ચાલ કર્યાગિના તરતજ એક જણે મુત્તી ચન્દ્રકલાને પકડી,
અન્યપર બેસાડી. રડતી સખીઓ પાસેથી અમ્વો, તરતજ
આલ્યા ગયા. દ્રષ્ટિથી દૂર થયા.

૨

ભયાનક અરણ્યમાંથી જે અસ્વારો અન્ય કુદાવતા પ-
સાર થતા હતા. સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો હોવાથી જેમ બને
તેમ તરતજ ધારેલે સ્થાને પહોંચવા અસ્વારો કંઈ જોલ્યા

વિના પોતાનો આ ભયંકર માઝ કાપના હતા. એકનો પો-
ષાક આદો હતો, પણ બીજાના પોષાકપરથી તે કોઈ રાજ
કુમાર હોય એમ સહજ સમજાતું.

થોડા વખત શાંત ચાલ્યા પછી રાજકુમારે શાંતિનો
ખંજ કર્યો.

‘હીપ છે દેવના એ છે છે ચંદ્રે છેજ તારકે
નથી તે સુન્દરી; તેથી વિશે સૈ. અન્ધકારકં.’ ૧

પાસગાન શાન્તિથી બોલ્યો; “મહારાજ મહાટાને કેઈ
સાચું ન કહે; સાચું કરેનારનું કાચું થાય.”

.. “મહુને સત્યજ પ્રિયછે, તું સુખે બોલ.” રાજકુમાર
બોલ્યો.

“આપ જેવા રાજકુમારને એક દીંગત્રીની માલણ માટે
આટલું શોખવું પડે એ કંઈ ઠીક કહેવાય? બાપા!”

“પ્રીતિને ન સમજનારા! પ્રીતિ માલિની અને ગજ
કુમારીમાં ભેદ નથી સમજતી. તેમ પ્રીતિ ગેરતા નથી કે
વિના દુઃખે પ્રાપ્ત થાય. એ તો સર્વવ ત્યાગનાં પશુ કોઈ
ભાગ્યશાળીનેજ પ્રાપ્ત થાયછે.

“બાપા, સારનારમાં અઝીને બાકર કહીછે ને પુરૂષને
પરમેશ્વર કહ્યોછે.

‘તુમો તો અચીની-જુલામબીરી કરે ને એને કહોછો પ્રીતિ.’

“બચ્ચાર-ધર્મશ અકારોએ પણ ચીની પ્રતિષ્ઠા કરવાની આશા કરાછે ? તો પ્રીતિની તો વતજ ક્યાં રહી ?”

આવી આવી વર્તા કરતાં તેઓ મધુરે ઘાન પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં દ્વારપરજ કાન્તા અને લલિતાને રહેતી જોઈ.

‘કાન્તા ! કેમ રહેછે ? શું ત્હારી સખી અસ્વસ્થછે. ?’

“મહારજ. અમારી સખીનું હરણ થયું.”

‘શું બોલેછે ? કોણ હરી ગયું ? કઈ દિશામાં ગયું ?’

‘આ’...લલિતાએ આંગળીથી દિશા બતાવી.

વધારે પૂછ્યા કે બે દયા પિના ચંદ્રનિહિલે છેડો મારી મૂક્યો. રાત્રીના અંધકારમાં, વનના માર્ગમાં, લેખડો, ઝાડીઓમાં તહેને આગળ વધવનાર, ઉત્સાહ પ્રેરનાર માત્ર પ્રીતિજ હતી.

१ यत्र नार्यस्तु पूजयन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।

यत्र तास्तु न पूजयन्ते सर्वा स्तत्राफला क्रियाः ॥

જે ફળમાં સ્ત્રીનું સન્માન થાયછે તે ફળ કપર દેવો સંતુષ્ટ રહેછે અને જે ફળમાં સ્ત્રીઓનું સન્માન નથી થતું તે ફળની તમામ યજ્ઞ આદિ ધર્મક્રિયા નિષ્ફળ બાયછે. મનુ. ૩-૫૨

લીરૂ પાસવાન. તો વાત સાંભળતાંજ ચોક્યો અશ્વને
પાડી નાંખ્યો, રાજકુમાર અદ્રશ્ય થતાં પાછા પગલાં
માપ્યાં.

ચિંતા, ભય, પ્રિય દુઃખની કલ્પનામાં પણ અકમ
હિંમત પારી રાજકુમાર અશ્વ હોડાવતો ગયો. ઝાડીઓવાળા
જંગલોમાંથી પસાર થઈ અંતે એક ખુણા મેદાનમાં આવ્યો.
હવે કયે માર્ગે જવું એ એક પ્રશ્ન થયો. પાસવાન પાછળ
ન ભેતાં નિરાશ થઈ ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. પૂર્વક્ષિતિજ
માં શાહુણીનાથે પોતાનું સ્વેત-પ્રકાશમય મુખ ઊંચુ
કરવા માંડ્યું હતું. પ્રકાશથી આસપાસનો પ્રદેશ દેખાવા
લાગ્યો, પણ કોઈ માનવી દ્રષ્ટિએ ન પડ્યું. અશ્વના આ-
ગલા એક પગ પાસે કંઈ સ્વેત વસ્તુ જણાઈ. તે જોવા
કુમાર નીચે ઉતર્યો. તે ભેતાંજ હૃદય ક્ષિતિજમાં ઉત્સાહ-
ચંદ્રનો ઉદય થયો. તે પ્રિયાનું કરકંકણ હતું. અશ્વના તાળ
પગલાંની હાર ભેઈ. તરતજ તે દિશા તરફ ચાલ્યો. અર્ધો
કલાક ચાલ્યા પછી એક ચીસ સંભળાઈ. પ્રિય શબ્દ ઓ-
ળખ્યો. બંદુક ભરી તૈયાર રાખો. આગળ વધ્યો. આખરે
રાક્ષસ જેવા મનુષ્યોના હાથમાં ઠેક પડેલી ચંદ્રકલા દ્રષ્ટિએ
પડી. ધડાક થતાં બંદુકની ગોળી છૂટી. પકડનારાઓ પૈકિ
એકને લાગી. તે લથડતા ભૂમિ ઉપર પડ્યો. બીજો ભયથી
બાઠો. ચંદ્રકલા આશ્ચર્યથી પોતાના રક્ષકને ભેઈ રહી. તે

શું બોલી ? ના પોતેજ બોલાયું. “કેણુ બહાણ અંદર”

“અંદરકણા” પ્રતિઉત્તર મળ્યો. પ્રશ્ન કરનાર અને ઉત્તર આપનાર ઉભય અન્બેન્ધને છાતીસહ આંખી પ્રેમ સમાધિમાં તણાવ થઈ ગયાં.

૩

અંદરકણાનો પિતા માળી ગાયનમાં પ્રવીણ હતો. માતા ચિત્રકલામાં-વનના, સૃષ્ટિ લીલાના ચિત્રો કહાડવામાં પ્રવીણ હતી. આ ઉભય શુણે લેમની એકની એક પુત્રીમાં બાહ્યાવસ્થાથીજ ખીડ્યા હતા. બગીચામાંજ પોતાનો આનંદ સમય વ્યતીત કરનાર રાજકવિએ માળીની પુત્રીનું સૌંદર્ય તથા આ અનુપમ શુણે-ગાન અને ચિત્રકલામાં પ્રવીણતા જોઈ લેને અંદરકણાનું નામ આપ્યું.

મોહનપૂરનો પાંદરી કુમાર અંદરસિંહ રાજબાગમાં વારંવાર આવતો. લેની દ્રષ્ટિ બાણ અંદરકણાપર પડી. એકજ દ્રષ્ટિમાં જીવનના ભાસિયા થયા હોય એવું અનુભવ્યું. માળી ને આ વાર્તા જિહ્વિત થઈ. રાજકુમારે અંદરકણા સાથે પોતાનું લગ્ન કરવા ઇચ્છા દર્શાવી.

‘પણ તું મેં રાજકુમારો તો અનેક રાખેા. એકના રમણ થાઓ ત્યારે અન્યને દુઃખ આપેા.’ માળીએ પોતાનો વિચાર દર્શાવેા.’

“ના હું ત્હમને વચન આપું છું કે હું એવું કદી નહિ કરું.”

ચંદ્ર અને ચંદ્રકલાનું ગાંધર્વ લગ્ન થયું.

મોહનપુરના મહારાજા મણિરાજને આ વર્તા વિહિત થતાં રોષે બરોડો. રાજકુમારને નજરકેદ રાખેા. ને માળીના કુટુંબનો નાશ કરવા મારા મોકલ્યા. ચંદ્રસિંહના મિત્ર વીરમલે માળી અને માલિનીને પરદેશ જવા સાધનો આપ્યાં. ચંદ્રકલાને મોહનપૂર પાસેના વનમાં એક મહેલમાં રાખી.

માલિનીએ પોતાનાં મહેલની આસપાસ એક ફુલવાડી બનાવી ત્હને મધુરોધાનનું નામ આપ્યું.

માળીનું કુટુંબ ગયું એમ જાણી રાજાએ કુમારને મુક્ત કર્યો. શીકારને જ્હાને મધુરોધાનમાં આવવું જવું થવા લાગ્યું. રાજાને આ વાર્તા પણ જણાઈ. ત્હની સાથે તેજ દિવસે ચંદ્રકલાનો એક પુત્ર મળ્યો. તેમાંનો સ્લોક બાંચી તે વખતે ચોક્યો.

અસ્યોદયે નૈવ દિશાં પ્રસાદસ્
તાપાપનો દોઝપિ જગત્ ત્રયસ્ય ।
ચકોર ચંચૂપુટ પારણેતુ

ચન્દ્રસ્ય તસ્વાસ્તિ કિયાન્ પ્રયાસઃ ॥

રાત્રીએ દ્વારપાળેને મારી નાંખી ચંદ્રકલાને પકડી લાવના
માણસો મોકલ્યા, પણ તેજ દિવસે ચંદ્રસિંહ પણ મધુરો
ધનમાં જતો હતો.

પ્રેમનો જય થયો. પ્રિયાને ગયાવી.

જેના ઉદયથી ન દિશાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને ત્રણે ભુવનના તાપ
શાંત થાય છે તે ચંદ્રને એક અપવાસી ચકોરના ચંચૂપુટને મારણ કરાવે-
વામાં તે કેટલો પ્રયાસ પડવાનો હતો ?

કથા ૭

દુઃખિ મણિ.

મુજ જેવું વૃત્ત ઘણાંકતું શુભયો પૂછ્યે આ દેશમાં;
પરદેશી સજ્જન! હીંદુઓ ગાળેજી જીવન કલેશમાં !
નરભત સુખી હશે અંહી કદી મહાલતી સ્વચ્છંદથી;
પણ નારીને શેવા વિના નહીં કર્મમાં જીભું કંઈ.

ગોવર્ધનરામ.

શત્રિ એક પ્રહર વીતી હશે. સરિતા ધૂ ધૂ કરતી ઉછળતી
વાંકી સીધી વળી ઉંચા વૃક્ષો અને અધકારમાં અદ્રશ્ય થતી
હતી. વૃક્ષ ઘટાઓ અધકારના ઉદરમાં પવન સાથે કંઈ
સંકેત કરતી હોય એમ પહોંચેના ફરફટથી જણાતું. પશ્ચિમ
દિશાએ અનેક મિનારા મહાલયોમાં જગતા દીપકોની ન્હાની
બિંદીઓ જોઈ તે કોઈ નગર હોય એમ સહજ અનુમાન
થતું.

પ્રિય પાઠક ! ત્હારે રચ્ય પાણુ ન ખહીવું. નિર્ભય થઈ
મ્હારી સાથે આવ ! સરિતા કાંઠે વૃક્ષ ઘટામાં કોણ છે ?
અંધકારમાં માત્ર ત્હેનું ઉ૨ીય વચ્ચે દેખાયછે. કોણ સ્ત્રી
છે. આવા સ્થાનમાં એક અખત્રા ! વચ્ચે મસ્તિકપરથી સરી
મથું હુતું. કાળા ખાલ સ્કંધ અને પીઠપર વીખરાઈ ગયા
હતા. વચની કદપના તો અશકય હતી, તથાપિ તે યુવતી
હતી, એમ સહજ જણાતું.

સરિતાના જલમાં અંધકાર ભેતી વૃક્ષ પહોવાના શ-
ખથી ચોંકતી, વાગી આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ કરતી, નિશ્વાસ નાં-
ખતી, ડસકાં ખાતી મંદ સ્વરે ગાયન કરતી કિનારા પર
ફરવા લાગી.

૧ આસખસ જુએ અંધાર કરી ફૂર આંખડી,
થઈ અનલ અનિલ ખાળે દેહ, વારિમાં શાંતિ કરી;
હીધું ફૂર સંસારે દુઃખ યમો ! એ કૃપા કરો !
મ્હને લો તમ શરણે આજ જગત્થી છૂટી કરો.

શાહનથી ગાન અટક્યું; આકાશ તરફ હયામણું મુખ કરી-

‘ભૂરા ઉંચા ઉંડા આકાશ ! સમાવ ઉરે મ્હને,’

જલને હાથ ભેડી પ્રણામ કરી;

‘બહાલા વારિ કહું એક વાત ભઈ લે મુખે મ્હને.’

ગાન અટકયું; નદી-જલ તરફ ભેટી સ્થીર હભી રહી. દ્રષ્ટિ પાણીમાં દેહ પ્રતિબિંબ જોવા લાગી અને તે પ્રતિબિંબમાં આ રથુલ દેહને એક અને એકજ પડમાં અભિન્ન કરી દીધું-ખુડી ગઈ.

આ સરિતાને સ્હામે કાંઠે એક સન્યાસીની ન્હાની મંદી હતી. આ મંદીમાં હમણા એક ઝાંખો દીવો બળતો હતો. ઝાંખી રોશનીમાં એક વૃદ્ધ સન્યાસી અને શ્વેતવસ્ત્રો વાળો કોઈ યુવાન વાનચિત કરતા બેઠા હતા.

‘હરિ! હરિ!! રે!!! જે સંસારના સુખની વાસ નાથી જાણીતી બ્રમણનો અંગિકાર કર્યો. જે નં દીર્ઘિ મેગ-વવા અનેક પ્રપંથો કર્યા, સત્ય ને અસત્ય અને અસત્યને સત્ય કરવા યત્ન કર્યો, જે સંસારની પ્રીતિને ખાતર અનેક સ્થાને દીન થઈ મસ્તિષ્ક નમાવ્યું, તે સંસાર આવોરવાર્થી હશે, એ તો હે પ્રભો! આજેજ જાણ્યું.’ યુવકે દીન મુખે ઉદ્ગાર કહાડ્યા.

‘હે બાપ! સ્વાર્થ છે એજ સંસાર છે, સ્વાર્થી છે એજ સંસારી છે; સ્વાર્થને જોવાં છતાં તેમાં લુપ્ત થવું એ મનુષ્યનું અસામર્થ્ય છે. ખરા જ્ઞેનારા તો આત્યાગતા ચેગ્ય સંસારનો ત્વચ્છિત ત્યગ કરે છે. મનનો સ્વભાવજ દુઃખી થવાનો છે. વર્તમાન કાળમાં સુખી જૂનકાળનાં દુઃખ ચિત્રો

ખડાં કરી કે ભવિષ્યની ભયંકર ભગલાઓમાં ભમી દુઃખીજી થાયછે.' સન્યાસી યુવકને આશ્વાસન આપતો બેઠ્યો,

‘હે પ્રભુ ! હે શરૂ !! ત્હમારા ચરણે પડું છું-હાથ જોડી ચાલે પડને-નરી ફરી નમસ્કાર કરું છું. આ દુઃખીને શાંતિ કેવળ તુજના નમ્યે. સન્યાસીએ નમ્રતાથી ત્હને ઉઠાડયો.

આટલું બસ’ કે નદીમાં ધબકાવે થયો. યોગ શક્તિથી સન્યાસી ચેત્યો. શ્યામ અંગ-જટા ધરી ઉઠયો. ત્વતિ દોડીને કળા શકાય તે કરતાં પણ થેડા સમયમાં નદીમાં દૂધે. લાંબા લાંબા વામ ભરતો ધબકાર! તરફ ચાલ્યો. એક મિનિટમાં તો ડચકાં ખાતા શરીર પાસે આવી પહોંચ્યો, છૂટાવાગની થોડી-હટો-હાથમાં આવી તેટલી પકડી શરીરને ઝીલી લીધું, અને મઢી તરફના કિનારાગમ વાજ્યો. અધકારમાં પણ ચંદ્રલેખા સમાન શોભતી કૃષ્ણાંગી મૂર્તિ બેમાન અવસ્થામાં કિનારાપર સૂવાડી. યુવક આ દેખાવ જોતો આતૂર ઉસો હતો. અચેતન શરીરને મઢીમાં લઈ ગયા. તામણી કરી સન્યાસી ને યુવક બન્ને શરીરને હુંક આપવા લાગ્યા. શ્યામ બહુ ધીમે ચાલતો હતો.

‘જે ! આ પણ સંસાર દુઃખથી કંટાળેલી છે.’ સન્યાસીએ કહ્યું. યુવકના નેત્રમાંથી જે ત્રણ આશુ ખરી પડ્યાં.

ઉત્તર નં દેવાયો. ઉષ્ણ થતા શરીરમાં ચેતન-પ્રભાવ વધવા લાગ્યો. બાળ—સૂર્ય દર્શનથી કમળ ખીલે તેમ ધીમે ધીમે હોઠ ઉઘડવા લાગ્યા. બેશુદ્ધિમાંજ હૃદય—તાર ગાયનમાં છૂટયા:—

‘વરિધિ ગ્યેમ ત્રિલોકી શશી રસ જગત નૃત્ય કરે રસથી,
પદ્મિની હાસ્ય કરે નિરખી, નવમાં દિનનાથ રતિ રસથી.
ઓ રતિ! ઓ રતિ!! ના નિરખા જગમાં,
જગમાં, લે! વાસ કરે,
ઓ ગદી! ઓ ગદી!! ભૂતી જાગે જગ!

નામ હવે દુઃખથી મણિનું.

તૂટતાં તૂટતાં પંક્તિઓ સંધાઈ. સન્યાસી અને યુવક આ શબ્દવત્ દેહના મુખમાંથી ઉક્ત લીટીઓ સાંભળી આશ્ચર્ય પામી અન્યોન્ય તરફ જોઈ રહ્યા.

૩

રહામે કિનારે કોલાહલ થઈ રહ્યો. ‘યહાં દેખે? નહિ’ છાં । યહાં કોઈ નહિ. ‘પણ મુંજાઓ જુઓછો મું? જંપલાવે અંદર!’ આદિ અનેક વાક્યો કર્ણગોચર થવાં લાગ્યાં. એક બે જણ અંદર દૂધા. એક જણ કિનારા ઉપર તપાસવા લાગ્યો. ‘રામપ્રસાદ! ઠંડો કિનારે બાવ! સગડી કે પાસ કોઈ આદમી માલૂમ હોતા હય.’ કિનારાપર ઉભેલા માણસે

નદીમાં તરતા બેયાને સંખોષી કહ્યું રામપ્રસાદ રહામે કિનારે ગયો. વરત્રો નીચાવના આવર મુખે સન્યાસીની ગદી બહાર આવી ઉભો. જાણાસાની દ્રષ્ટિ કરી 'કેન હુય ?' એટલુંજ બોલ્યો.

‘આદમી’ યુવકના મુખમાંથી ઉત્તર નીકળ્યો.

આવર દ્રષ્ટિને ઇંદ્ર દર્શન થયાં કે તરતજ ‘ચેકજી, મજ્જિબા હુય.’ એટલા ઉદ્ગાર રામપ્રસાદના મુખમાંથી સર્થા.

‘હે ! મજ્જિ હુય ?’ રહામે કિનારેથી આવર શબ્દો સંભળાયા.

બે નૌકાઓ ખાણી કાપતી રહામે કિનારે જતી જણાઈ. તેમાંથી પાંચ પુરૂષો ઉતર્યા. એક આગળ થયો. મઢીમાં આવી તે આવરતા, ચિંતા, બયથી અર્ધ ચેતન શરીર તપાસવા લાગ્યો, અન્યોન્યને અનેક પ્રશ્ન કરતાં બીજા પુરૂષો આભુઆભુ ફળી વળ્યા. સન્યાસીને પ્રશ્ન થતાં તેણે સઘળું વત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. મજ્જિના પિતા ધનજીભાઈએ સન્યાસીને પગે પડી તેનો ઉપકાર માન્યો. કંઈ ભેટ કરવા ઇચ્છા દર્શાવી.

‘જો ત્હમારી ઇચ્છા કરેલ કાર્યનો ખરડો વાળવાની હોય તો મારે એ ભેટ ન ભેડએ. સંસારીઓ સ્વર્થથીજ

બધાયેલા છે, ને તુમારી ઇચ્છા એજ છે. એક બીજાને
રહસ્ય ફરવી એ સંતાનો તેમજ સર્પનો ધર્મ છે. જો તુમારી
ઇચ્છા હોય તો કે.ઇ પાટશાળામાં કે અન્ય વિદ્યા-સ્થાનમાં
આવી દેજો.

સન્યાસીનું ઉક્ત કથન સાંભળી સૌ પ્રસન્ન થયા.
ધનજી શેઠ ફરી સન્યાસીને પગે પડ્યો. મળિના શરીરને
લેજ વળતે હાડીમાં નાળાં સહુમે પાર લઈ જવામાં આ-
વ્યું. અને ત્યાંથી એક ગાડીમાં સૂવાડી સા જણ ગાડીઓમાં
ગોઠવઈ ગયા. ધીમે ધીમે ગાડીઓ ગાત્રી. સન્યાસીની
મઢીમાંતો માત્ર સન્યાસી અને યુવકજ રહ્યા.

૪

મણિ ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિથી કે નિવાલ્યાસથી કેટલાક
અનુપમ શુભો કેળવી શકી હતી. અને વય બાવિ માટે
અનેક આશઓ લાવી હતી, પણ લાવે તો પરાધીન
હયું.

“જેવો તેવો આવે નહિ” ને શાહુખદો ઘેર આવે નહિ.”
એ કહેવત પ્રમાણે મળિનો પિતા તેને માટે કેઈ ધનવાન
ખત શેઠવા લાખ્યો, પણ તેના પતિ નળતો મુશ્કેલ હતો.

પુત્રીઓ અને પુત્રાઓના લગ્ન કરવામાં ન.બ.પે.ની
મહોદામાં મહોદી જોળામંદીરીના સમાવેશ થાય છે. તેમનું
દેશ રીતે હિતજ એવું એ તુમને ધર્મ છે. તેમનું હિત

સાધનામાં કોઈ પ્રકારનો ભોગ આપવો પડે તો તેપણ પુત્ર પુત્રી તરફના પ્રેમના પ્રમાણમાં અલ્પજ છે. પણ માળાપોની એ જવાબદારીની સમજના અભાવે, માળાપોના અજ્ઞાનથી કે સ્વર્થથી, આજે આ દેશમાં અનેક હૃદયો ફાટી જાય છે. અનેક હૃદયો ક્ષયથી પીડાય છે. અનેક કૌમલ હૃદયો શૂંક થાય છે. જે જીવન દેશ સેવા, ધર્મ સેવામાં અનેકધા ઉપેચી ગયાય તે રીખાઈ રીખાઈ મરે છે. માળાપો! માળાપો!! શાં જોએ આપેલી સત્તાનો તમે દુરુપેચ કરો છો. ત્હમારા અસમજણા, અભોલ બહાલા-જીવથી પણ બહાલાં બાલકોને શીરે ત્હમેજ ઘા કરો છો.

મણિ તેર વર્ષ સૂચી કુમારી રહી ત્હેનું કારણ ત્હેના પિતાનો હેતુજ હતો. આખરે હેતુ સફલ થયો. મેઘજી આણંદજીની પ્હેડાનો ચાળીશ વર્ષનો મુનિમ રંડાગો; મુંબઈમાં બેત્રણ આડતો મળવાની લાલચે પિતાએ-કહેવાતા ન્યાયી પિતાએ પુત્રીના સગપણનું ચોકડું ગોઠવ્યું. ગુણ અને વય ઉભયમાં કબોડું કર્યું.

પ્રિય પાઠક! અમે નથી સમજતા કે કન્યાવિકૃત્ય કેને કહેવાય? શું ગાય જેવી ગરીબ અનાથ દીકરીને આવા કે કોઈ અન્ય સ્વાર્થે લગ્નમાં આપવી એ કન્યાવિકૃત્ય નથી? પુત્રીના લગ્નમાં પોતાનું હિત જોતું એ કન્યાવિકૃત્ય

નથી ? શું પશુપક્ષીનું માંસ ન ભક્ષણ કરનારા પવિત્ર નમ્ર આર્યો, કન્યાવિક્રય કરી પોતાની બહાલી પુત્રીઓનું માંસ ભક્ષણ કરવા જેવું નથી કરતા ? આવા સ્વાર્થીકાર્યોને અંગે કોમળ લતાઓને જે વેઠવું પડે છે, તહેનેમાટે ખરા પાપી તો તહેમના સ્વાર્થી માણસો જ છે.

પુત્ર અને પુત્રવધુ કંઈ પ્રેમવાર્તા કરે તો માતાથી ન જોવાય, કિંવા પુત્રવધુને દુઃખી જોઈ સુખી થાય, એ તે સાસુ કે ગણાનું ફાંસુ ? એવું તો કોઈજ હિંદુ ઘર હશે જ્યાં સાસુ અને વધુ સંપથી રહેતી હોય.

મણિની સાસુ એક ખરી હિંદુ સાસુ—સખ્ત હિંદુ સાસુ હતી. તેમ અધૂરામાં પૂરું નનન્દર્તાંતરિતિ નનન્દા—લાલીને જોઈ આનંદ ન પામે એવી નણુંદ પણુ હતી. હવે તે ન્યુનતા શાની રહે ?

પતિ પત્નિને શુભામ તુલ્યજ માનતો હોય, અને સાસુ ને નણુંદ પરપુત્રીનું દુઃખ જોવામાંજ આનંદ માનનારી હોય ત્યાં અશરણુ અખગાની કેવી રથીતિ થાય એ અમે લખીએ તે કરતાં વાંચકને કલ્પના કરી લેવાની વિનંતી કરીએ એજ બહેતર છે.

મણિ પ્રતિદિન કૃપ થતી જતી હતી. દરરોજ કોઈને કોઈ ખંદાને કળથો થાય; સ્હામું કંઈ બોલે તો સાસુ બમે

દીવસ ન ખાય, મણિને પણ લાંઘા કરવા પડે નણંદ
 દરરોજ બાબીનો કંઈ એક વાંક લાઈને જણાવે. જ્ઞેનજી
 સાંભળી પતિને ઉપાલંબ કે સજ ન કરે તો માતા ખા-
 યલો કહે. માતા અને જ્ઞેન એક પક્ષે અને પતિ બીજે
 પક્ષે આ બન્ને પક્ષોને ન્યાય આપવાની તો ખુદ્દિ ન હતી,
 એટલે નિર્બળ પક્ષને અન્યાયજ મલત્રે. મણિને પતિ તરફથી
 પણ દુઃખજ હતું. જે યૌવન આનંદ સમય કહેવાયછે તે
 યૌવન દુઃખમાં જતું નેહુ અનેક વ્યાધિઓથી પીડાતું. પિ-
 યરમાં જાય ત્યારે માતા કે કોઈ સગી આતું કારણ પૂછે
 ત્યારે કહેતી;

ખાધી મુઠી લાખકી ઉઘાડીયે વા ખાય.

કે, મુંગેકુ રવમા બયા સમજ સમજ પરતાય.

યૌવન, રૂપ, શુણ અને પતિ છતાં ચતૂર ખાલાના વિચારે।
 ખહુધા વૈરાગ્યચુક્તજ રહેતા. શૃંગાર કે આભૂષણો તો તે
 સાસુનું મન રાખવા કે ત્હેના ઉપાલંબના બચથી કવચીતજ
 ધારણ કરતી. આજે જ્ઞાતિભોજનમાં કંઈ આભૂષણો ખેરી ગઈ.
 લોકોની બીડમાં હાથની લબકાદાર પણ હલકી ખંડીભાંગી ગઈ.
 હિંદુ સાસુને માટે આ કંઈ ન્હાતું કારણ ન કહેવાય.
 તેને ખબર પડી કે શબ્દ પ્રહાર ચાલવા માંડયો. નણંદે
 પોતાથી બનતું કર્યું. પુત્ર (મણીનો પતિ) આવ્યો કેં ત્હેને
 પણ એકની ચાર કરી સંભળાવી. મણિ ધૈર્યહીન થઈ આવા દુઃખી
 જીવનથી મુક્ત થવા પ્રયત્ન વિચાર કરવા લાગી. નિદ્રાદેવીએ

પણ આહત-ભાગ્ય જીવપર કૃપા ન કરી. આખી રાત રોદ નમાં ને નિશ્વાસમાં ગઈ. ખીજે દિવસે પિયરનો માણસ તેડવા આવ્યો.

“રોજ એકને એક ઉભુંજ હોય; આજે અમાસ છે, આજે અગીઆરસ છે, આજે સાતમ છે, આજે ફલાણું છે આજે દીકણું છે. લઈ જાઓ બહે ત્યાંજ રહી. અમે રાંધી ખાઈએ તે એના વિના કાચુંજ ખાશું.” વાઘણ જેવી સાસુએ જવાબ આપ્યો.

આવનાર ચાકરના તો હાંજાજ ગગડી ગયા. આ ભાવણનું કેવા પ્રકારે અનુભાદન કરવું તેના વિચારમાંજ પડ્યો.

‘મણિ, જા! જા!’ ક્રોધમાંજ બોલી.

મણિ ઓઢણી બદલાવીને ચાકર સાથે ચાલી. દિવસ સમરન વિચારમાંજ ગાળ્યો. રાતે મંદીરને નામે ચાલી નીકળી. નદીપર શું થયું એ આપણે જાણીએ છીએ.

શોધવા આવનાર તેનો પિતા ધનજી અને તેના માણસો હતા.

૫

‘રહામે કાંઠે ઉભો કુકાનરે નાગર ઉભા રહોને રસીયા,
કુકાન મહને ઘડુલો ચડાવરે નાગર ઉભા રહોને રસીયા.’

૧ સ્ત્રીઓમાં ગવાતા, એક ગીત ઉપરથી.

સાચઃકાલનો સમય હતો. પક્ષીઓ વૃક્ષોપર ઉડાડડ કરતા અનેક પ્રકારના ગીનો ગાઈ રહ્યાં હતાં. વિસલ નગરના એક મહાલયની અગામીપર બેઠેલી બે યુવતીઓ પૈકિ એક પોતાના મધુર કંઠે, મસ્તિક ડોલાવતી રુદ્રામે બેઠેલી ચિંતાતુર યુવતીને રીઝવવા પ્રયત્ન કરતી ઉક્ત કડી પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચારતી હતી.

“મણિ! ખડેન મણિ! જીવન આમતે કેમ જશે ? સુખ દુઃખનું તો આ જીવન છે ધૈર્ય એ દુઃખસાગર તરવાની નોકા છે. મણિ! ત્હને મારા જીવના સમ જો ન બોલે તો. મારી પાસે નહિ બોલે તો ક્યાં બોલીશ ?

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ ઘટ સાથેરે ઘડીયાં.’ આટલું બોલી ગદગદ થતી મણિના સુખ તરફ જોઈ રહી.

કમલ નયનોમાંથી અશ્રુધારા ચાલવા માંડી. “ખડેન લીલા ! જીવન બારરૂપ જણાય છે. બાર બોલો કરવા સાધનજ ક્યાં છે. ખડેન દુઃખના ઉભરા ! કહાડતા તો તે નૂતન પ્રકારે જન્મ પામે છે.” લીલાના રકંઘપર કોમળ ભૂજલતા ટેકવી રહી રહી હૃદય ખાલી કરવા લાગી.

લીલા પોતાની સાડીની કોરથી પ્રેમ સહિત તેનાં અશ્રુ ઝોલાવા લાગી.

‘મુવું જીવ ન રહે ત્યારે આમ રહી જવાય. શું કરું !

કેને કહું ? મોત પશુ મહારા જેવી અભાગણીથી વેગળુંજ રહેછે.

આ સંવાદ—ગૌહન ઘનશૂ શેઠ દરબર ઉભો રહી સાંભળતો હતો. આર્ય પિતાનું દયાળુ હૃદય દ્રવ્યું. આંદુઃખ નો પોતેજ ઉત્તર કરી હતો એ ભાન થતાં તેના પશ્ચાતાપમાં અનેકધા વૃદ્ધિ થઈ. ભૂત્ર ખુંચવા લાગી. ઉપર ગયો. આંખમાં અશ્રુ લાવી દીનમુખે હાથ ઝેડી ગાવા લાગ્યો.

૧ ‘મહારો ક્ષમા કરે અપરાધ પુત્રી ! પ્રિય પ્રાણ ઘણીતું ડાહી, તુજ ઉર મહે’ ખોસી—અરે-અમાણ્યે—ખરે !—કટારજ સાહી, હું ભૂલ્યો પ્રાણ ! કરમ ક્ષી, કીધો ચુકી ઘાવ હાય તુજ પર મહે. રે હુદ હીન્દુ આચાર ! ભૂલાયો મુજને.

આ હીન્દુ લોકનો ચાલ સઉએ માર્ગ એક લેવાનો, જઈ જતાની પાછળ કુવે પડી મરવાનો.

મુજ વૃદ્ધ દરિદ્રનું રત્ન

પાળી પોખ્યું કરી બહુ ચત્ન.

તે જઈ મેષની પેઠ લોકની પૂઠેનાંખ્યુ દુઃખ દરિયે.

બેટા મણિ ! સહન કરવું એ હવે ધર્મજ સમજલે.’

હમણા એક સાઠ પોપાકવાળો શંત પુરૂષ ત્યાં આવી
ખેંચ્યો. આ દેખાવથી તે કંઈ ચક્રિત થયલો જણાયો. લા-
વપૂર્વક હાથ જોડી મણિની રહામે ખેડો. ‘ખેડેન ! તુમારાં
દુઃખે મહુને દ્રષ્ટાંત આપ્યું. જગનમાં કોઈજન સુખી તો
નથીજ.

અન્તકઃ પર્યવસ્થાતા જન્મિનઃ સંતતાપદ

જે જનમ્યું છે તેને માથે દુઃખ પથરાયલું છે. મૃત્યુ
ઉભુ છે. દુઃખમાં ધૈય ધરવું એજ મહાતમ્ય છે. મહુને
તમારા દુઃખનું કંઈ કારણ સમજાવશો ?’ દીનમુખે જણાસા
મુકત મણિ રહામું જોઈ રહ્યો.

‘વાદલ ઘટા વિખરાઈ જતાં ઇંદ્ર-શર કીર્તિ ગઈ,
ભાંગી જતે વિષ્ણુ મધુરા ગાનની યાદી નહિ.
મુજ પ્રેમ વિણા તૂટતે, સંસાર મુકત થઈ ગયો.
સંસાર મુકત થતાં સરિતે મહાણવા રસ્તો ગયો.

ભાઈ એજ કારણ.’

પ્રિય પાઠક ! આ આવનાર મનુષ્યને તું ઓળખે છે ?

કથા

વીર બાળા ચંદા.

*With wishing and with fretting
The boon can not be bought
To all the prize is open
But only he can take it
Who says with Roman courage
"I'll find a way or make it."*

SAXE.

‘હર! હર!’ અને ‘અહા! અહા!’ના ધ્વનિથી રણભૂમિ
ગર્જના કરી રહી છે. વીર નરોની રણગર્જના, કાયરોના
પોકાર, અને ધાયલ થયેલાઓની ચીચીઆરીના પ્રતિધ્વનિથી
સંગ્રામ ક્ષેત્ર વિશેષ ભયંકર દેખાય છે.

યુદ્ધ ખુબ જોશમાં ચાલવા માંડયું. બન્ને પક્ષોના
વીર નરો મરણીયા થઈ લડવા લાગ્યા. બાણોથી આકાશ
છવંઈ રહ્યું, પશુ આ યુદ્ધ વધારે વાર રહ્યું નહિ.

પ્રભુ! ત્હારી કળા અપરંપાર છે. એક પળમાં તું શું શું કરી શકે છે ?

એક હસ્તીને તીર લાગ્યું તેવોજ તે જમીનપર પડ્યો. આ જોઈ રાજપુત વીરોએ નિઠ્ઠાસાહી થઈ નામવા માંડ્યું. અહા! આજે તેઓને સ્વપ્રતિષ્ઠાનું જ્ઞાન રહ્યું નહિ. હસ્તી-પરનો સ્વાર તરતજ ઉઠ્યો અને અધારૂઠ થયો, રાજપુતોને નાસતા અટકાવવા ત્હેણે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા; પણ બ્યર્થ. આજે રાજપુતો કાયર થઈ નાસવા લાગ્યા. થોડાક પાછા સમર ક્ષેત્ર તરફ વળ્યા, પરંતુ યવનોના સખત હક્કા સામે ટકી શક્યા નહિ. અને તેઓ પણ નગર તરફ નાઠા. સ્વાર પણ શોકમય હૃદયે નગરમાં દાખલ થયો. યવનોએ ત્હેમની પીઠ પકડી અને તેઓ પૈકી કેટલાક નગરમાં પેઠા.

આ યુદ્ધ ઠેાની વચે થયું તે જાણવાની વાંચક, ત્હને ઉત્કંઠા થઈ હશે, તો તે પણ જાણવામાં આવે છે.

ઈ. સ. ૭૧૨ માં મહમદ કાસિમ એક મહોંટા તૂક સૈન્ય સાથે સિંધપર ચઢી આવ્યો. આ સમયે સિંધમાં કાહિર નામનો રાજપુત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજપુતો એ પોતાની માતૃભૂમિની રક્ષા કરવા માટે કેશરીયાં કર્યો, અને પૂર્ણ શૌર્યે દર્શાવી લડ્યા, પણ કેવળિષ્ટા પ્રખળ છે. ફોલાએ તેઓને સંગ્રામ ક્ષેત્રમાંથી ન્હાસવું પડ્યું. હસ્તી-

પરનો સ્વાર ડહિર હતો. યુદ્ધમાં શું બન્યું તે વાંચક જાણે છે તેથી વધારે લખવાની આવશ્યકતા નથી.

૨

આ વખતે રાજા ડહિરના બગીચામાં ત્રેની બે પુત્રી બો. પુષ્પ વીણી શ્રી કેલાસપતિ શંકરને માટે માળા બનાવતી હતી. તેમાંની જેટ કે જેની વય વીસ વરસની હતી, તેણીનું નામ ચંદા હતું. ખરેખર એ નામ તેણીને યોગ્ય હતું. મુખ ચંદ્રમા જેવું આદહાદકારક, આંખ મુરેખ, નાક તલના કુલ જેવું નાભુક, હાંત તેજસ્વી કાન ચોભાયમાન, બોલવું મંજુલ ઇત્યાદિથી તે કોઈ બાળ પ્રજ્ઞચારીનું ચિત્ત આકર્ષવાને શક્તિવાન હતી. કનિષ્ઠ જેનું નામ સરિતા હતું, તે પશુ રૂપ અને લાવણ્યતામાં ચંદા જેવીજ હતી.

માળા લગભગ પૂર્ણ થવા આવી હતી. એટલામાં અન્વેના પગલાંનો ધ્વનિ તેઓના કાનપટપર પડ્યો. આમ-તેમ જોવા લાગી, પરંતુ કંઈ દ્રષ્ટિગોચર થયું નહિ. પુનઃ માળા બનાવવા માંડી. એટલામાંજ ત્રેમને કોઈએ પાછળથી આવી પકડી, અને સજ્જડ બાંધી દીધી. તેઓ કંઈપણ હિલચાલ કરે તે પહેલાં પકડનારા અન્ધારૂઠ થયા અને બંને ઝડેનોને ઉંચકી પલાયન થઈ ગયા.

આ સ્વારો કોણ અને ચંદા અને સરિતાને આમ બાંધી લઈ જવાનું કારણ શું?

આ સ્વારો યવન સૈનિકો હતા. રાજપુતો નાહા એટલે છું'ટને માટે તેઓ પશુ નગરમાં હાખલ થયા હતા. તે પૈકિ બે આ બગિચામાં હાખલ થયા અને આવી અનુપમ સુંદરીઓને ભેઈ તેઓનું હરણ કરી બગદાદનઃ ખલીફ પાસે લઈ જવા ઇચ્છ્યું. તેઓ તેમાં ફાંચ્યા. ઘોડીવારે છાવણીમાં આવી લાવ્યા; અને સઘળી ખીના કાસીમને વીરિત કરી. કાસીમ ઘણો ખુશી થયો અને ત્વરિત પચાસ સ્વારો સાથે ત્હેમને બગદાદ તરફ મોકલ્યા.

બંને બહેનો કદખાંત કરવા લાગી પશુ વ્યર્થ. દુષ્ટ યવનોએ તે ગણકાર્યું નહિ. અંતે ક્ષત્રિય ખાળાઓ મૌન્ય ધારણ કરી રહી. ક્ષત્રિય રકત ત્હેમની નસેનસમાં વ્યાપી રહ્યું.

માર્ગમાં યવનો તો ગમે તે બક્ષ કરતા હતા, પરંતુ ક્ષત્રિય ખાળાઓ ફક્ત કળઅહાર કરીને રહેતી. આવી રીતે બે માસ અસાફરી કર્યા બાદ તેઓ બગદાદમાં આવ્યા. માર્ગમાં બંને બહેનોને કોઈએ કિંચિત પશુ દુઃખ દીધું નહોતું.

આ સમયે બગદાદ આપણા દેશી ગામડા જેવું દેખાતું, પરંતુ વસ્તી સારી હતી. અને રાબત્યમહાલય સુખ્ય ક્ષીને પ્રસિદ્ધ સ્થાન હતું.

બગદાદનો ખલીફ આ સુદરીઓને ભેઈઅતિ આનંદ

પાગ્યો. અને સત્કાર સહિત પોતાના મહાલયના એક વિ-
શાળ દિવાનખાનામાં રહેમને રહેવાની ગોઠવણ કરી
આપી.

રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં ખત્રીફ દિવાનખાનામાં
હાજલ થયો. દિવાનખાનામાં ચંદા એક્ટ્રીજ બેઠી
હતી. સરિતા નિદ્રામાં હતી. ચંદા આ યવન
સરદારનું રાક્ષસી મુખ જોઈ પ્રથમ તો ધ્રુજ પણ ધૈર્ય
રાખી, લલ્લિત થઈ હોય એવો ભાવ દેખાડ્યો. ખત્રીફ તો
તેણીની મુખાકૃતિ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. વારંવાર તેણીને
ચરણથી તે મસ્તિક પર્યંત ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો.
થોડીવાર મૌન રહી તે બોલ્યો “સુંદરી તહમારો દીલદાર
તહમારા તરફ જોઈ રહ્યો છે. તહેને તહમે ઉત્તર કેમ નથી
હેતા ? તહમારો પ્રેમ એટલોજ કે ?” ચંદા લલ્લિત શબ્દ
બોલી: “આલ્યા જાઓ.”

“કેમ !”

“હું પતીત થઈ છું. મ્હાડું સતીત્વ નષ્ટ થયું છે.”

“પતીત ? તુમને પતીત કરનાર કોણ ?”

“તહમારો કાસીમ.”

“શું એ સત્ય છે ?”

“ત્યારે શું અસત્ય ?”

“કાસીમ!! તું નીચછે. તું હુટછે. હાય, પાપી તેં
આવી રત્ન સમાન નારીનું શિયળવત ભંગ કીધું”

“છગર, કાસીમ નીચછે. હું એ વૈર કદી ભૂલીશ
નહિ. તું ધૈર્ય ધર, શીકર ના કર. એ કાસીમનો હું થોડાજ
દિવસમાં અંત આણીશ. કાલે સ્વારેજ એક સો સ્વારે
મોકલી એનો શિરચ્છેદ કરાવીશ અને એક માસમાં એનું
મરિતક તારા ચરણમાં હાજર કરીશ”

ખલીફે ત્યાંથી વિદાય થયો અને મહેલ તરફ ચાલ્યો.
કાસીમનું પાપ અને ચંદાની પ્રતિમા તહેના મનમાં નૃત્ય
કરવા લાગ્યાં.

ચંદા પોતાની યુક્તિમાં ફાવી તેથી ખુશી થઈ અને
એક શુદ્ધ સતી ક્ષત્રીય બાળા યવનના મહેલમાં નિદ્રાવશ
થયું.

પ્રાતઃકાળે ખલીફે સભા બોલાવી અને ત્વરિત એક
સો સ્વારે સૈંધ તરફ મોકલ્યા. આ ખુશ ખબર આપવા
તે ચંદાના દિગ્ગંભીરનામાં આવ્યો અને સઘળી હકીકત
વિદિત કરી. ચંદા મનમાં હરખાઈ. તેથી ખલીફે પણ પૂર્ણ
આનંદ પામ્યો. અને બોલ્યો. “પ્રિયા! આપની ઇચ્છાનુસાર
વર્તવામાં મેં બાકી રાખ્યું નથી. એથી તમે બહુ શક્યા
હશે કે મારો તમારા પ્રતિ કેટલો પ્રેમ છે?” એમ કહી
તે તેણીના પવિત્ર શરીરને અડકવા જતો હતો પણ ચંદાએ

તહેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો અને નમ્ર સ્વરે બોલી. “હાલ ચાલ્યા જાઓ, જ્યારે કાસીમનું મસ્તિક ધડથી જૂઠું થાય ત્યારે આવજો,”

“ખ્યારી, આટલો સમય મ્હારથી આપના વિયોગે કેમ રહેવાશે ?”

“ત્યારે હું કેમ જાણું કે તહમે તહેનો ફેહાન્ત કરવા સો સ્વારો મોકલ્યા છે?”

“ખ્યારી ત્હારો વિશ્વાસ મ્હારી તરફ દ્રઢ કરવા હું તે માન્ય રાખીશ અને કાસીમનું શીર લઇનેજ હવે અહીં પ્રવેશ કરીશ.”

૩

ખલીફના સ્વારો આવી પહોંચ્યા. કાસીમે સીંધમાં ત્રાસ વરતાવી મૂક્યો હતો. રાજપુતો પણ છુપી તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા. મુસલમાનો પ્રતિદ્વીન વધારેને વધારે ક્રૂર બનતા ગયા.

કાસીમ આ સ્વારોના આવાગમન વિષે કંઈ સમજી શક્યો નહિ. પરંતુ તેઓ ધન લેવા આવ્યા હશે એવી કલ્પના લેણું કરી. અને તહેમનો સારો સત્કાર કર્યો.

તેઓ એક જૂદો તંજુ મારી રહ્યા હતા. રાત્રિના સમયે તે પૈકિ પાંચ કાસીમને મળવા ગયા. કંઈપણ હિલ

આણ વગર એકે કાસીમના માથામાં તલવારનો ધા કર્યો. એકે લેનું મુખ પકડ્યું કે કંઈ અવાજ થાય નહિ. આ કાર્ય પૂર્ણ થતાં કાસીમનું શિર ઉપાડી પાંચે જણાએ રાત્રિએજ બગદાદ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

સૂર્યોદય થતાં આ બનાવની ખબર સઘળા યવન સૈનિકોને થઈ અને અતી શોક કરવા લાગ્યા. તેઓએ માન સહિત તેના શબને દફનાવ્યું. પ્રથમ તો તેઓ સમજી શક્યા નહિ, પણ પાછળથી જાણ્યું કે એ ખૂન પેલા સો સ્વારોએજ કર્યું હશે.

ત્વરિત કેટલાક સ્વારોની પીઠ પકડી બગદાદ તરફ આઘ્યા. ખાકીના વીર રાજપુતોની રક્તતૃપ્તિ તલવારોના લોગ થઈ પડ્યા.

હાહિર પુનઃ એકવાર સ્વતંત્ર થયો. રાજપુતોએ પોતાની માતૃભુમિની લગ્ન રાખી, પુનઃ વિજય ક્ષબ્દ કરવાની અને યવનોથી મુક્ત થયા. કાસીમનું ખૂન શાથી થયું તે રાજા હાહિર સમજી શક્યો નહિ. પણ તેણે એટલી કલ્પના કરી કે અંદાએ એમાં કંઈપણ ભાગ લેજો હશે.

૪

આજે સૈનિકો કાસીમનું મસ્તિક લઈ બગદાદમાં આવી પહોંચ્યાછે. ખસીફ અતિ ખુશી થયો અને હવે અંદાના મુખદર્શન થશે તેથી પોતાને કૃત કૃત્ય થયેલો માનવા લાગ્યો.

સ્વારોને ઇનામ આપ્યાં અને ત્વરિત મૃત મસ્તિક હાથમાં લઈ ચંદાના દીવાનખાના તરફ ચાલ્યો. ખલાફ અંદર હાખલ થયો પરંતુ ચંદાનું નિકાળ સ્વરૂપ જોઇ ગભરાયો. તે કંઈ સમજ્યો નહિ. અતે ધૈર્ય રાખી કહ્યું, “પ્રિયે, આ કાસીમનું મસ્તિક ! હવે તો પૂર્ણ આનંદ થયો ?”

હવે આ શુભામને આપના અધરોટનું પાન કરવાને જાગ્યશાળી બનાવશે ?

ચંદા પાષાણની પ્રતિમા પેઠે કંઈ પણ હાલ્યા ચાલ્યા વગર બેસી રહી.

“કમ બોલતાં નથી?”

ચંદા ઉપહાસ્ય કરી બોલી “સતીની છત થઇ છે.”

“એ શું ?”

ચંદાએ પુનઃ એજ શબ્દોચ્ચાર કર્યો.

“આપનું કહેવું હું સમજી શકતો નથી.”

“કામાન્ધ, ત્હને સમજવાનું પ્રયોજન પણ શું છે ? તે તો સર્વ શુભાશ્યુ છે. નીચ કૃતમ્ન તે તારી કામવાસના તૃપ્ત કરવા તારા નીમકહલાલ અને ઉત્કુષ્ટ સેવકનું ખૂન કરાવ્યું છે. પાપી ! હવે પશ્ચાંતાપ કર ! ક્ષત્રીય બાલા પોતાના સતિત્વનું રક્ષણ કરવાને શક્તિવાન થઈ છે. અને ત્હારા સર્વ વૈભવો નષ્ટ કરવાને વિજયવંત નીવડી છે.

“પાપિની! તો મહાર્જ સુખ નષ્ટ કર્યું હાય! ત્હને કતલ કરે, ત્હારું મૃત શરીર ફૂતરાને ખવડવું, અને સંતુષ્ટ થાઉં.”

“પાપી, ત્હારી નીચ વૃત્તિથી ત્હોં સર્વ ગુમાવ્યું છે. તું કંઈ કરી શકવાનો નથી. તું કંઈ પણ કરે તે પડેલાં હું આ કટારથી ફેંકાઈને ફેંકીશ, માતૃ ભૂમિને માટે મરીશ, અને ત્હારું પાપી હૃદય પશ્ચાતાપથી બરીશ.”

“હાય પાપિની, ત્હોં તો હઠ કરી.” થોડીવાર મૌન રહ્યો. પુનઃ બેઠો, “બન્ન મરહ કદી હિંમત હારે નહિ. થઈ રાખ કે ત્હારી ખેનને પકડીશ, મહારા પુત્ર સાથે પરણાવીશ, અને તેથી પણ સંતોષ પામીશ.”

“પાપી, તું હવામાં ઝિલ્લા બંધે છે, પણ પવનથી તે ક્યારતા નાશ પામ્યાં છે. મહારી, ખેન સ્વર્ગમાં છે. ત્હોં તો મેં મારી પડેલાંજ મોકલા દીધી છે.”

આ શબ્દો સાંભળી ખત્રીફ મુર્છિત થઈ ભૂમિપર પડ્યો. ચંદ્રાં આ તકનો લાભ લઈ ત્હોં પુન કરવા ધાર્યું પણ ગિચાર કર્યો કે પાપીને આટલી સખ બસ છે, રાજપુતો સ્વતંત્ર થયા હશે. બસ હવે મહાર્જ જીવવું નિર્ધાર્ય છે. એમ ધારી પોતાના હાથમાંની કટાર પોતાના પેટમાં લોંકી દીધી. અને અહ્ય કાળમાં આ અસાર સંસાર નો ત્યાગ કરી સ્વર્ગવાસીની થઈ.

અધાપિ ત્હેણીનું નામ મિંધ ઇતિહાસમાં સોનરી
અક્ષરોએ કોતરાયલું રહ્યું છે.

ધન્ય છે! આર્યાવર્તની પવિત્ર યાત્રાઓને કે જેમના
નામ સમગ્ર ભૂમંડળમાં ગવઈ રહ્યાં છે. પૃથ્વિના ણીજા કોઈ
ઇતિહાસમાંથી આવાં દ્રષ્ટાંતો ભાગ્યેજ મળી શકશે! વીર
નારીઓ! હિંદુ યાત્રિકાઓ! સતિત્વ રક્ષા અને પવિત્રપાત્રું
એજ ત્હમારા જીવનનો ઉદ્દેશ છે! સતિત્વની રક્ષા કરો!
અને પતિવ્રતપણાથી જીવનકાષ્ટને દેદીપ્યમાન કરો!

—

કથા ૯

—

સદગુણી સ્ત્રીનો પતિ

—

મૃદિણી સચિવઃ સસ્ત્રીમીયઃ।

મિય શિષ્યા લલિતે કલા વિદ્યૌ ॥

સમય પ્રભાતનો હતો. આકાશ નારીએ તારાટપડી વાળું સ્થાપ્ય સાળુ ઉતારવા માંડ્યો હતો. નાટકમાં કાળો પડેલો ઉપડે ને પછળની લીલા દ્રશ્ય થાય તેમ અધકાર ધીમે ધીમે અદ્રશ્ય થતાં સૃષ્ટિનું અલૌકિક સૌન્દર્ય દ્રશ્ય થતું હતું. પવન તરલ તરંગથી મંદ મંદ બહાતો બાણે ગાયન કરતો હોય એવો આભાસ થતો હતો.

એક બાબુ બચ્ચ જેવા સફેદ નિર્મળ જલથી શોભતી નદી મંદ પશુ નેત્ર પ્રિય ગતીથી ચાલી જતી હતી. પેઢે કાંઠે ભેખડો, જંગલી વૃક્ષો અને તેથી દૂર ટેકરાઓની હાડો હતી. આ કાંઠે પ્રકૃતી દેવીએ બાણે પોતાના વિહાર અર્થેજ લીલા મુકોમળ ઘાસની બબમ પાથરી દીધી હોય ! રહામે વૃક્ષ ઘટામાં મીઠો કલરવ કરતા પક્ષીઓ ઉડા ઉડ કરી રહ્યાં હતાં. વિધવિધ પ્રકારના પક્ષીઓના વિવિધ શબ્દ, પવન હલુરીથી થતો વૃક્ષ પહોવોનો શબ્દ, અને સરિતાનો શાંત શબ્દ આ વખતે કુદરતે બાણે એક કરી દીધા હોય !

પ્રિય પાઠક ! પ્રાતઃકાલ અને વનસમૃદ્ધિનું પૂરેપૂરું વર્ણન કરવા તો બાણુ ભટ જેવો સમર્થ સૃષ્ટિ દ્રષ્ટા બેઠ્યો. મહારા જેવો ઉગતો લેખક એ હાવો કેમ કરી શકે ? સુ. યથાશક્તિ આ મધુર કલ્પના કરીલો !

એક મનુષ્યને જે વસ્તુ સર્વથા સુખદાતા થાયછે તેનું

વસ્તુ અન્યને દુઃખકર થઈ પડેછે. આવો રમ્યદેશપ્રાપ્ત પા-
એક ભટકતા પ્રવાસીને અરમ્ય લાગેછે. નિશ્ચય નાગતો,
જરા સૃષ્ટિ-લીલા તરફ દ્રષ્ટિ કરતો હૃદયની વ્યથાથી આ
જ્ઞાન ગાતો તે આ રથજેથી પસાર થતો હતો.

મુજ પ્રાણ પ્રિયે! લય ધામ તુંએ!
નયિ તૂજ વિના મન માનતુંએ!
મુજ ચિત્તવને રમિ પોપટીએ,
મધુરું રટનારિ ગઈ ઉડિ એ.
હૃદયે રહિને, હૃદયે અડિને,
ગઈ ચાલિ મુને રડનો મુકિને;
જગમાં મુજ સાથ રમી ભટકી,
ગઈ એકલી, કર! તું ક્યાં સટકી ?
નીરખી તું વિનાતું સહી જગ આ,
કટકી મુજ જીવ ગયોજ પ્રિયા !
ગઈ તું પડા પ્રાણ ન હુટ ગયા,
ખટકે મન કંટક એજ સદા !

પ્રવાસીના મુખપર ઉદાસીનતાની છાયા જણાતી હતી.
હાથ, પગ મુખ રેતીથી છવાઈ ગયાં હતાં. ત્હોને કેવો પ્ર-
કારતું દુઃખ હશે એ ગાયનપરથી સમજાયછે.

ગાયન સમગ્ર મતાં, જીજ્ઞાસા, બચ, શોક યુક્ત મુખે ચારે પાસાં જંવા લાગ્યો. દુનિયા એક વયરાનંદે એ પ્રત્યક્ષ કરવા લાગ્યો.

“અહા હું એકલો દુનિયા બિયબા માં સુનોનટકું. ૧’
“એકલો” અને “સુનો” એ શબ્દો કંઈક અધીક હૃદય વ્યથાથી બે ર્યો.

“ઓ મનુષ્ય ! મનુષ્ય ! તું જો તો ખરો. ઃ ! જેનાપર તું કહી નહોતે જેની આશાએ તું અનેક અનેક અ.શરૂપી કિલ્લા બાંધે છે તે જીવન તો અનંત કાલરૂપી સમુદ્રમાં માત્ર એક બિન્દુ સમાન છે. જે સુખની સાથે ત્હારી પ્રાપ્તિ છે તે તો ઝાંઝવાના નીર સમાન છે. જેમ જેમ તું આગળ ધસે છે તેમ તેમ તે દૂર નાસે છે. ત્હારા જીવ્યમાં તો દુઃખ-દુઃખને દુઃખજ છે.”

આ હૃદગાર કરી, રેતાળ ભૂમિપર પગ પ્રસારી બેસી ગયો. વિચાર નિદ્રામાં આંખ મિચકી. જનવારમાં ઉઘડી. આશ્ચર્યથી કરી આમતેમ જોવા લાગ્યો. કયાં જવું સુખ કયાં શોધવું એ ત્હેના પ્રધન વિચારો હતા.

દ્રષ્ટિ જરા ઘડકી. આંખ જીજ્ઞાસાથી જોવા લાગી. દૂર એક મઢી જેવું જણાયું. શાંતિની ઇચ્છા રાખનાર પશીક

ઉત્સાદથી ઉઠી તે તરફ ચાલ્યો. જેમ બને તેમ ઝડપથી ચાલતો તે મઢી પાસે આવી પહોંચ્યો.

મઢી અને આસપાસની વૃક્ષ, જલાશય આદિ સમૃદ્ધિ જોઈ તે શાંત થઈ ગયો. જુનાસા રસ તહેના અંતરના અહ્યું અહ્યુંમાં દ્રવના લાગ્યો. મઢીમાં એક કૃષ પશુ પ્રતાપી શરીરવાળા યોગી શાંત સમાધિમાં બેઠા હતા.

પથીક પ્રાંતિપૂર્વક પ્રણામ કરી, હાથ જોડી રહ્યાં પડે:

થોડીવ રે યોગીરાજ સમાધિ મુક્ત થયા. અને પત્તિક તરફ પોતાની શાંત નિર્મળ દ્રષ્ટિથી જોઈ રહ્યા.

પથિક ભાવથી મહાત્માને પગે પડ્યો.

“કલ્યાણ થાઓ” બંને હાથે આશીર્વાદેતા મહાત્મા બોલ્યા.

“વનની રેતીમાં ચાલવાથી, ત્હાડું મુખ આ રેતી-વિભૂતીથીજ બાણે આચ્છાદિત થયું હોય! પણ એના એમુંઠર કાન્તિ જાગડી રહીછે. દુઃખ અને યાકથી ઘણોજ શોષાયો જણાયછે તથાપિ વૈરાગ્યનું શાન્ત ઇન્દ્રી તેજ પશુ સાથેજ જોડેછું. હું તાત ! ત્હાડું નિર્મળ મુખ જોઈ હું અતિ પ્રસન્ન થાઉંછું.”

આ ભાવ-વચનો સાંભળી કયું હૃદય આનંદ પ્રકુલિત નહિ થાય? પથિકના નેત્રો આનંદ અશ્નથી ભરાઈ ગયાં.

આ દુઃખરૂપી રાત્રીમાં પણ તે સુખ-ચંદ્રને! શાન્ત પ્રકાશ
જેમ રહેા.

“ચાલવાથી-ચાકથી ક્ષુધા તૃપ્ત લાગી હશે.” યોગી
ખેાડ્યા.

“તે આપના દર્શનરૂપી પ્રાસાદીથી અદ્રશ્ય થઈ છે. હે
પ્રભુ, મ્હને શાન્તિનો માર્ગ બતાવો. આ અમરારણ્યની
મહા રાત્રીમાં જાગૃત્તીથી ભૂત્રી લમનાર પ્રવાસીને
માર્ગ બતાવો.”

“અસત્ય સ્વાર્થાં જાત્યાં સ્વાર્થગું પૂર્ણ નિરીક્ષણ
કરી, ત્યાગવા યોગ્ય સંસારનો મહં ત્યાગ કર્યો છે. પણ એ
દુઃખમાં રીખતા મનુષ્યોને સુખમાર્ગ બતાવવા આ હૃદય
દયાહીન નથી. હે ભાઈ, આ મઢીમાં અને વનમાં જે કંઈ
છે તેનો સુખે ઉપલોગ કર. હરિનિરૂપે ત્હને મનિષ્ઠ
શાન્તિ મલશે. સ્નાનાદિ નિત્યકર્મ કરી તું ભોજન કરીશ.
કાલે મ્હને ત્હારું વૃતાન્ત કહેજે.”

યોગીની આજ્ઞાનું પાલન કરવા પથીક તરતજ સજ્જ
થયો.

૨

પ્રિય પાકક તું નિરાશ ના થતો. ત્હને કાલ સૂધી
શહુ ભેવાની આવશ્યકતા નથી. ચાલ હું ત્હને એ પથીકનું
વૃતાન્ત કહું.

આ પશીકનું નામ કેશવરાત્ર હતું. સુખની મશાએ
તેણે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કર્યો હતો; પણ દુઃખને સુખ
ક્યાંથી ?

ખાન લક્ષ્મીને પ્રભાતે, ઉગર તો હતું પણ વીશનીએ
ન હતી વિચાર્યાસ પણ અપર્ણ હતો ત્યાં એ કન્યાગાંના
ખાન થયે. માખપ કરજ મૂંઝી સ્વર્ગવત્તી થયા. દરેક તરફ
થી દુઃખ વૃદ્ધિ થવા લાગી. બુદ્ધિ સુંઝઈ ગઈ.

આખો દિવસ કામ કરનાર મનુષ્યને શાન્તિની આ-
વશકતા હોય એ સ્વભાવિક છે. તથાપિ દિન-દુએમાં એવું
કેંઈકજ ધર હશે જ્યાં થાકેલાને શિથિલતા મળે. બધી તો
તેના થાક ને ચિંતામાં વૃદ્ધિ કરનારા અનેક કારણો સંગ્રહી
જ મૂક્યાં હોયા કેશવરાત્ર ને ગમે તેવું દુઃખ હતું પણ
ધરમાં શાન્તિ મળતી તેની પતિના યથેદ. સ્વભાવે સુશીલ,
પતિવ્રતા, પતિના સુંખમાં સુખ ને દુઃખનાં દુઃખ માનનારી
હતી. પતિના મનોભાવ પારખવામાં ચતુરા હતી. તેમજ એ
મનોભાવોને યોગ્ય માર્ગે ખતાવવામાં પણ કુશળ હતી.
કેંઈપણ દિવસ પતિની ચિંતામાં વૃદ્ધિ કરનાર સાધન નહોતી
શોધતા. પોતાનું પદ્ધતું વેચી ધન પતિ પાસે મૂક્યું. આવી
સુશીલ રંક ભાર્યાના પદ્ધતું ધન લેવા દિગ્ગમીર હોવા છતાં
કરજદારોના મેણાના દુઃખે તે ધન લેવડાવ્યું પણ પૂરું તો
ન થયું.

અંતે આફ્રીકા જેવા દૂર દેશની નોકરી શોધી. કરજદારોના દુઃખથી બચવા અને ધન પ્રાપ્તિ અર્થે તે સાનંદ સ્વીકારી. પત્નિએ આનંદથી સંમતિ આપી. પત્નિ અને કન્યા-બાલકોના અસહ્ય વિયોગ સમયે કેશવલાલના નેત્રો સજળ થઈ ગયાં, પણ બીજો માર્ગ ન હતો. આફ્રીકા માં ગયો. પણ,

અભાગીવા તું જમ્મશમાં રહેજે ત્હારા ભારમાં,
તું જમ્મશ વડાણમાં તો હું આવીશ તારમાં.

એ કથા અનુસાર તેનું પણ થયું.

અભાગીયો જો ખેતી કરે, ખગદ મરે કાં હાળ ગુરે.
જતાં વેતજ હવા ઠીક ન લાગતથી બીમાર પડ્યો.

બીમારીના સમાચાર સાંભળી ગૃહિણી ચોંકી. સ્ત્રીની સહૃદયતા એ ત્હોને ઘણીજ ચિંતાતૂર કરી. કુટુંબ વ્યવસ્થા કરવાની પણ જરૂર હતી; ઘરમાં તો એક પાઈ ન હતી જેનું અન્ન ખરીદે. કંઈ વેચના જેવું હતું તે વેચ્યું, પણ આમ કેટલા દિવસ ચાલે? ઘરની લાજ ઉઝાડવી તો આર્ય સન્નારી માટે મૃત્યુથી પણ અધિક દુઃખપ્રદ લાગ્યું.

સુખના શોધનાર ને તે કોઈ પણ સ્થાનેથી મળેછે.
યશોદા ભરત કામ સારી રીતે જાણતી હતી. કોઈ પરો-
પકારી પડોસીએ ત્હોને કેટલાક ઉત્તમોત્તમ ભરતના નમના

સુખાંઈ પ્રદર્શનમાં મોકલવાની સલાહ આપી. રાત દિવસ મહેનત કરી ભરત કામમાં ઇચ્છિત વિકાસ કરી નમુના મોકલ્યા. ઇશ્વરે મહેનતનો બદલો આપ્યો. કોઈ ઉદાર પૂરૂષ તરફથી પચાસ રૂપિયાનું ઇનામ મળ્યું. અને તેજ દિવસે તહેના સુખનો સૂર્ય ઉગ્યો.

ચતૂર સ્ત્રીઓ આ ધનનો ખીજોજ ઉપયોગ કર્યો. પ્રદર્શનમાં દીઠેલા મોજા ગુંથવાના બે યંત્રો ખરીદ્યા. પોતાનું કોટડી જેવું ઘર છોડી એક સાડું મકાન ભાડે લીધું.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પ્રત્યેક ધંધામાં સ્ત્રીઓ ભાગ લે છે. અને સંસાર વ્યવહાર, ધંધાં રોજગારમાં પૂરૂષોપર ભાર રૂપ ન થતાં તહેમને અનેકધા મદદ કરેછે. આર્ય સ્ત્રીઓની સાંપ્રત સ્થિતિ તપાસતાં એ અસંભવિત જેવું જણાયછે તથાપિ કાળની કિંગત ન સમજનારી, પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત નિંદામાંજ ગુમાવનારી સ્ત્રીઓ જો ઘરમાં થઈ શકે એવા કોઈ ઉદ્યોગમાં કાળ ગુજારે તો અવશ્ય લાભ થાય. આ વિચારથી યશોદાએ એક ગૃહ-મંડલી સ્થાપી. ઘર કામથી પરવારી અનેક સ્ત્રીઓ આ મંડલમાં આવતી. નિંદા કરવાનો કાલ આનંદમાં જતો; અનેક ભિન્ન વિચાર વાળી સ્ત્રીઓ એકઠી મળી વિચાર વિનીમય કરી શકતી, તેમ અનેક પ્રકારના નવા જાના ગૃહ ઉદ્યોગો કરી શકતી.

કોઈ બરન કામ, કોઈ ગૂંથણ કામ, કોઈ વળાટના કામમાં પ્રવૃત થતી.

ડોશી શાસ્ત્રીની અભ્યાસીની સ્ત્રીઓએ પ્રથમ તો ખૂબ પોકાર કર્યો, અનેક આક્ષેપો કર્યા, પણ અંતે સૌ શાન્ત થયું. આ ગૃહ મંડલીની વ્યવસ્થા એક મહોટા સ્ત્રી કાર્ય-સ્થાનમાં ફેરવાઈ ગઈ, અને અનેક પ્રકારની કારીગીરી થવા લાગી. દેશમાં સ્વદેશી વસ્તુઓની પ્રીતિને લીધે ઉઠાવ પણ ઠીક થતો.

આપ્તિકામાં કેશવલાલનું આરોગ્ય પણ સુધરવા માંડ્યું. આવક વૃદ્ધિ પામી. પત્નિના આ સ્તુત્ય કાર્યના સમાચાર સાંભળી ત્હેનું મન કેવું હર્ષ પ્રકૃષ્ણિત થયું હશે, એની કલ્પના કરવી અશક્ય છે. તે શીઘ્રજ સ્વદેશમાં આવ્યો.

કરજ ગયું, દુઃખ ગયું, પતિ, પત્નિ અને પુત્રીઓ આનંદથી ગહેવા લાગ્યાં. પણ રે જગત્! જગત્! ત્હારામાં સુખછેજ કયાં? યશોહાને પ્લેગ થયો અનેક ઉપચારો કર્યા છતાં દુષ્ટ દેવે આખરે ત્હને લઈ લીધી.

જે લોકો એક વખતે કેશવલાલને ‘કેશા કેશા’ કહેતા, તેની સ્હામું જોતાં પણ અચકાતા, અનેક પ્રકારે તેની લાજ છુટવામાંજ આનંદ માનતા, તેજ લોકો કેશવના ધન ખલ પાસે દીન થઈ ત્હને ફરી પરણવા આગ્રહ કરવા લાગ્યા.

સંસારનો સ્વાર્થ અને નિઃસારતા જોઈ કેશવલાલ ઉઠાસ થયો. ધનની વ્યવસ્થા કરી નાંખી. પુત્રોઓ માટે પૂરતા સાધનો રાખી ચાલ્યો ગયો.

યશોદાએ સ્થાપેલું કાર્ય સ્થાન હજી ચાલે છે.

નારી! નારી! અળલા યશોદા પણ પોતાની સ્થિતિ સુધારવામાં, પતિને દરેક પ્રકારે મદદ કરવામાં, કેટલું કેટલું કરી શકી? ભારત વર્ષમાં આજે એવી સત્તારીઓની આવશ્યકતા છે જેઓ પોતાની સાથે પોતાની બહેનોની ઉન્નતિ પણ સાધી શકે.

As unto the bow the cord is

So unto the man is woman

Though she bends him, she obeys him,

Though she draws him yet she follows,

Useless each without the other.

LONGFELLOW.

કથા ૧૦

મહાર્ક કર્તવ્ય.

*Stern daughter of the voice of God
O Duty ! if that name thou love
Who art a light to guide a rod
To check the erring and reprove.*

Wordsworth's Ode to Duty.

‘શુ’ હું ત્હમને પ્રિય નથી ?’

‘તું’ મ્હને પ્રિયછે ! પ્રાણથી પણ પ્રિય છે !!’

‘તો’ હું ત્હમને પગે પડી કહું છું કે એટલી અરજ,
સ્વીકારો-નાશી બાઓ. જટ ઉઠો-મ્હારા પ્રાણ ! હું મુજી છું.
બોલનાર અબલાનું શરીર મુજવા લાગ્યું. આવા કૂર ના
થાઓ !

“ઠાલી નિસ્સા ! તું મહને પ્રિય છે પણ ત્હારાથી પણ પ્રિય મ્હારી ફરજ છે અને તે મહને નાશી જવા ના કહે છે. આ વાક્યો બોલતાં મ્હારા શરીરના આલું આલુંમાં દૃઢતાના સત્વોતું બળ જામે છે.”

“શું કાફરોને માટે પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખવો એ ત્હમારી ફરજ છે ?”

“હા એજ મ્હારી ફરજ છે. નિસ્સા ! પ્રિય નિસ્સા ! તું કાફર શબ્દ કેમ બોલે છે ? મ્હારી નજરમાં કાફર કોઇ નથી. મ્હારો ધર્મ ભિન્ન છે. સત્યતા, પ્રમાણીકતા, બ્રહ્મચર્ય, નિર્લોભ, ઉદારતા, એ નીતિના સર્વ માન્ય સિદ્ધાન્તોનેજ હું માનું છું. એજ મ્હારો ધર્મ છે. કહે ઠાલી નિસ્સા ! એ ધર્મ માનનારા કેને કાફર કહે ?”

પણ એથી ત્હમે ત્હમારા જાતિ બાઇઓનો ખોફ ઓડારી દેયો છે.”

“સત્યતાનું રક્ષણ કરતાં અસત્યતાનો ખોફ ઓડારી દેવો એમાં ચિંતા નથી. પ્રિય નિસ્સા, ત્હારો પિતા અને પાદશાહ જે વિચાર હુમણા કરે છે તે જો આગળથી કયો હોત તો આવું ન થાત. અમલદાર પ્રજા માટેજ પગાર ખાય છે. અને રાજા પ્રજા બન્નેના હક સંભાળવા, તે ન્યા-યાધીશ છે.”

આટલું બોલ્યો ત્યાંતો અબલાએ ચીસ પાડી. “ઉઠો ઉઠો કમાલ, ઉઠો હું ત્હમરી એ શીશસુશી સાંભળવા નથી ઈચ્છતી. મ્હારી ખાતર કે પાક પયગંબરની ખાતર હું ત્હમને કહું છું કે નાશી જાઓ. નવાબના અધારેના ઘોડાનો અવાજ થાય છે.” અબલાના નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલી રહી. ફાટેલાં નેત્રો ગબરાટમાં આમતેમ જોવા લાગ્યાં. દીન મુખે હાથ જોડી કમાલના પગપર પડી.

અબલાના વિલાપથી સખત હૃદય પણ ભેદાયું. મુખ પર દયાની છાયા પડી રહી. હાથ વતી કોમલાંગીને ઉઠાડી આસને બેસાડી. થડથડ કરતા અધારો દ્વારપર આવી ઉભા. ગેત્રણ લાલાવાળા સિપાહીઓ અંદર દાખલ થયા.

“ક્યાં છે ચોર કમાલ ?” તે પેકિ એક બોલ્યો.

“ચોર કમાલ નથી. ધર્મભક્ત કમાલ આ રહ્યો.” કમાલખાને હિંમતથી ઉત્તર આપ્યો.

‘આલો પકડો આને.’ બોલનારે બીજા બે સિપાહીઓને કમાલને પકડવા આજ્ઞા કરી.

“આ લ્યો.” એટલું કહી નવાબનો પત્રવાનો કમાલના હાથમાં મૂક્યો. કમાલ ઉત્કંઠા અને ધિક્કારની લાગણીથી પત્ર વાંચવા લાગ્યો.

પત્ર વાંચી ફેંકી દીધો. “પાદશાહ મ્હને લાલચ આપી”

પોતાની તરફેણમાં લેવા ચાહેછે, પણ જેને સત્યનારૂપી લાલચ લીધીછે તે આ તૃણવત્ લાલચો નહિ સ્વીકારે.”

પત્ર લાવનાર તરફ જોઈ બાપ્તિસ્ટો, “તહામે તહામરૂં કામ કરો.”

કમાલખાનને કાળાગૃહમાં લઈ જવામાં આવ્યો. નિરસા બેમાન પડી રહી.

૨

કમાલખાન વિહારપૂરના એક ધનવાન વ્યાપારી યુસફખાનનો પુત્ર હતો. યુસફખાન વ્યાપારી તેમજ મુસદ્દી પણ હતો. વિહારપૂરના નવાબ કમાલખાનના દરબારમાં રહેતું સાડું ચાલતું. કમાલ નાનપણની દહાડમાં ઉછરેલો હતો. તેમ નિશ્ચિંત યૌવને પણ એવી ગતિ કરી કે જોનાર એમ જ દેખતા કે આ પિતાનું ધન કુંકી દેશે.

રાજ્ય મુસલમાની હતું તથાપિ હિન્દુઓનું પણ સાડું હતું. રાજ્યમાં પણ તહેમની વગ હતી. આ બળ દાળી દેવા વજીર કુતુબુદ્દિન અને કેટલાક મુસલમાનો હુમેશા પ્રયત્ન કરતા હતા. નવાબે પણ તહેમનો પક્ષ સ્વીકાર્યો. આ લોકોએ કમાલખાનને પણ પોતાના પક્ષમાં લેવા વિચારકર્યો. લાલચ તરીકે તહેને વિહારપૂરમાં એક અમલદારનો હોદ્દો આપ્યો. એશઆરામમાં રહેનાર વિવિધ પ્રકારના અલંકારો ધારણ કરી રાજપુત્ર જેવો દમામ રાખનાર તદ્દન સાદો થઈ ગયો.

પોષાક, વાણી, ચાલ ચલણમાં સાદઈ વ્યાપી રહી. પોતાની જવાબદારી અને તે કેમ નીતિને માર્ગે ઉતરે એનેજ વિચાર કરવા લાગ્યો.

વિધવિધ ધર્મોના અમુક સિદ્ધાન્તો-ઉપાસના આદિ ભિન્ન છે તથાપિ નીતિના સિદ્ધાન્તો તો સર્વદેશીય છે. એ સિદ્ધાન્તો રાજ કરતી પ્રજા અને જીતાયલી પ્રજાના હકો ભિન્ન નથી સમજતા. ઇશ્વર જગતનો પિતા છે અને જગત જનો સૈ ભાઈઓ છે. આમાં અધિકાર પ્રમાણે હક મળવ. એજ ધર્મ છે. અમુક નોકરી માટે હિન્દુ યોગ્ય હોય તદ્દન ત્યજી અયોગ્ય મુસલમાનને ગોઠવવો એ અન્યાયજ છે. આ વિચારથી તહેણે હિન્દુઓના અશ્રુઓની એક સભા ભરી ને પોતાના હકો લેવા માટે તહેમને ઉશ્કેર્યા.

‘આ શું ? જેને હિન્દુઓને દળાવવાજ અમલદારનાં જગ્યા આપી તે તો કાફર થઈ નીમકહુરામ થાય છે.’ કમાલ ની ઉક્ત અર્થાં સાંભળી નવાળ બોલ્યો. રોગ અને શત્રુને પ્રથમથીજ દાળવો એ વ્યવહાર સિદ્ધાન્તને અનુસરી નવાળે તરતજ કમાલને પકડવાનો હુકમ કર્યો.

નિરસા વઝીર કુતુબુદ્દિનની એકની એક પુત્રી હતી. સ્ત્રીના સદ્ગુણો-વિનય-વિવેક, નમ્રતા, મૃદુતા—આદિથી તે વિભૂષિત હતી. કુતુબુદ્દિન અને યુસફખાનનો સારો

સંબંધ હોવાથી બાલમણીજી કમાલને વઝીરના ઘર સાથે સારો પરિચય હતો. નિરસા અને કમાલના મન બાળમણીજી મળ્યાં હતાં. વય આગતાં તેમાં જૂના પ્રકારની પ્રક્રિયા થઈ હતી. મીઠી હાશ્ય લહરીને રથાને લજ્જની દ્વારા દ્રષ્ટિએ પકવા લાગી. વઝીર તહેમતું લગ્ન કરવા શુશી હતો.

કમાલ અમલદાર થયો. સત્તાઓએ તેને કુબુખ્તિનો વેરી કર્યો. મુગફાને પણ ઘણો સમજાવ્યો, પરંતુ સત્ત્વ પ્રેમી કમાલ ન સમજ્યો. આખરે કમાલને કાબાગૃહમાં મોકલવાનો હુકમ થયો.

ચતૂર નિરસાને આ વાર્તા વિદિત થતાં તારતજી કમાલ પાસે ગઈ. પાઠક જાણતા હશે કે કમાલને સમજાવવામાં તેણે બાકી ન રાખી ને એજ લયમાં તે બેશુદ્ધ થઈ પડી. કમાલને કેદ કરી લઈ જનાર શિપાહીઓએ તેને એળખી ગાડીમાં બેસાડી વઝીરને ઘેર લઈ ગયા.

૩

અંધકારના કાળા પઠાએ સૃષ્ટિ-નાટકને પોતાના અંતરમાં સમાવી દીધું હતું. પવન પણ ભયઃપ્રદ શબ્દ કરી રહ્યો હતો. વૃક્ષ પહોંચેનો ધ્વનિ એ ભયમાં વૃદ્ધિ કરતો હતો. કમાલ કાબાગૃહની કોટડીમાં ભયંકર સ્વપ્ના જોતો હતો. કોટડી પાસે પાંચ છ માણસ આવ્યા. આગળ

આલનારના હાથમાં દીપક હતો. “કમાલ ! કમાલ !” એક જણ કમાલને જગાડવા બોલ્યો. તે તરતજ બળ્યો; આંખો ચોળી અમચળીથી આવેલાઓ તરફ નેધ રહ્યો.

“કમાલ ત્હારી મુક્તિનો વખત પાસે છે.” એક જણ બેલ્યો.
“આમિન.” કમાલે નમ્રતાથી કહ્યું.

“કમાલ હું નવાબ છું. આજે હું જાતેજ આવ્યો છું, ત્હને સમજાવીને કહું છું કે કાફરોનો પક્ષ છેડી દે.”

“મ્હારી દ્રષ્ટિમાં કોઈ કાફર નથી ને હું કોઈનો પક્ષ કરતો નથી.”

“તો તું કોઈનો પક્ષ ન કર. આરામમાં રહે.”

“એ વિચાર મ્હારે જાતેજ કરવાનો છે.”

“હા પણ ત્હારું દિલ ત્હને શું કહે છે ?”

“દિલ કહે છે તેજ કરીશ.”

“કમાલ એક અબળાના નિસારેજ ત્હને દુઃખી કર્યો છે. નિસ્સાએ ખાનપાન પણ લાજી દીધું છે. ત્હારાજ નામનું રટણ કરી નિસાસા નાંખ્યા કરે છે. અલાગિયા એક અબળાના દિલનું હૃદય તો જો. ત્હને માટે પણ ત્હારી ફરજ છે કે કાફરોનો પક્ષ છેડે.”

ખુદાવિંદ ! જો નિસ્સા, મ્હને ખરાદિલથી મુક્ત કરે તો અમે મળશુંજ. બાકી ત્હમારી આવી તુરંત ત્હને

સત્યનાના માર્ગપરથી નહિ ચળાવે. ફાકટ પ્રયત્ન ત્યજી દો.”

“શું.....ચલા.....

નવાળના મુખમાંથી પૂરો શબ્દ ન નીકળ્યો ત્યાં તો બંદુકને એક અવાજ થયો. નવાળના પાસવાનોમાંના એકની છાતીમાં ગેળી વાગી. એક પળમાંજ તે ઘાયલ થઈ પડ્યો.

નવાળ અને ત્રેની સાથેના માણસો આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ ગયા. તેઓ કંઈ પણ કરી શકે તે પહેલાં કેદખાનાની દિવાલપરથી કેટલાક કાળા પોષાકવાળા માણસો ફૂદી આગ્યા અને તરતજ નવાળને પાસવાનો સાથે ઘેરી લીધો. કાળા-ગૃહની કેટડીના દ્વાર બાંગી કમાલને મુક્ત કર્યો.

આવનારા પૈકિ એક આગળ વધી બોલ્યો, “કમાલખાન, નવાળ અમારા હાથમાં છે. ત્હમારી ઇચ્છા હોય તો હમણાજ ફૂર કૃત્યનું ફળ આપીએ.”

કમાલ—“પાપીને ત્રેના પાપની સજા તો થાયજ પણ તે ખુદાના હાથમાં રહેવા દઈ બંદાએ તો મહેરબાનીજ રાખવી.”

નવાળના ટાંટીયા ધ્રુજવા લાગ્યા. જીવનના બયમાં પડ્યો. એક જણ ત્રેનો હાથ મજબૂત પકડી બોલ્યો, “ઓ નીચ નવાળ હમણા ત્હારી ગરદન ઉડાવવા હું સમર્થ છું. જેમ ચાલતું હતું તેમ ચાલવા દે. એજ ત્હારા રાજ્યમાં સંપ-શાન્તિ થવાનું કારણ થશે.

“હુમે.....કહો.....છો.....તેમ કરીશ” નવાખ ગદ-
ગદિત સ્વરે બોલ્યો. “હિન્દુઓના હક લૂટવા પ્રયત્ન નહિ
કરે.”

“ચાહ રાખ વળી પણ એવોજ વખત આવશે-જો ભૂંડ્યો
તો”-હાથ મૂકી દીધો. એકજ પળમાં કાળા પોષાકવાળા લોકો
અદ્રશ્ય થઈ ગયા.

નીતિનો જય નીતિનો જય એ પોકાર કેદખાનાની બહાર
થઈ રહ્યો.

કમાલ પોતાની પદ્ધિ પર કાયમ રહ્યો અને દમમથી
નિસ્સા સાથે લગ્ન થયું.

ગમે તેવી નિર્બળ-નિર્માલ્ય પ્રજા પણ એકત્ર થાય,
પ્રયત્નવાન થાય, રાજાથી કે તહેના અમલદારોથી અસંતુષ્ટ
થાય તો લાખો કે કરોડો મનુષ્યોના સૈન્યબલને એક પળમાં
છિન્નભિન્ન કરવાને સમર્થ થાયછે. નવાખન: જીલમથી કંટાળી
હિન્દુઓએ એક છુપું મંડલ સ્થાપ્યું હતું અને તહેતું એજ
કાર્ય હતું કે વિરોધી અમલદારોનો ધ્વસ કરવો. આજે
નવાખને પકડવાનો પ્રયત્ન સાધ્યો.

કથા ૧૧

મી. ગગન લોદક.

એક સુંદર મહાતાળના એક ન્હાના પથ્થુ સુશોભિત અણ્ડમાં એક હીંજકાપર બે સુંદરીઓ જુલતી બેઠી હતી. એકના હાથમાં કંઈ પુસ્તક હતું, એક કવિના ગાતી હતી. હીંજકાનો ધ્વનિ અને ગાયનગાનીને કંઈક મિશ્રિત રમ્ય અસાજ થતો હતો.

તેમની રહાશે આસાચીપરથીપર બેઠેલો એક પૂરૂષ ચી-રૂટના ધુમાડાના ગોટેગોટા કહાડતો હતો. તેને પોતાક આપણા આજના કહેવાતા સુપરેલાથી કેઈ પણ પ્રકારે ઉતરે એવો નહતો. ચીરૂટ પાન સમાપ્ત થતાં 'ગૂજરાતી' લઈ વાંચવા લાગ્યો. થોડુંક વાંચતાંજ હૃદયમાંની કંઈક ભર્મિએ ભાષામાં વ્યક્તરૂપ લીધું. હવે આપણે ઇંગ્લંડને 'સરપ્રાઈઝીંગ આઇ'થી બોલું પડશે. પન્ડિત મોર્લી જેવા

‘બોમ્બે માઈનિસ્ટ્રી’ પોલીટીસીયન^૧ દ્વારા આ પ્રમુખે ‘નેરોમા-
ઈનિસ્ટ્રી’ કોંગ્રેસ મિડીન્સ^૨ના વિચારોને ટેકો આપે ત્યારે આ-
પણી પણ કુલગે કે જનતા^૩ કલ્પુ^૪ અને ‘બેંગીંગ’ પોલીસી
ને લખવી.

દીનદાસ બેડેવી સીઓમાં એક બોલવાર ગી. ગપાટા
શંકર ઉર્ફે જનનબેદકની પત્નિ તનિતા અને બીજી તહેના
મિત્ર આલ્પબાદાસ આબલુદાસ ઉલમળડીઆની પત્નિ
ગીસીસ આલ્પ બાદાસ હતાં.

તનિતા બહુ તો કોણ બહુ કેટલું હશે પણ ફેશ-
નમાં લાતજની ખાસમુખે પણ જૂનાને જોવી હતી. વર્તમાન
પત્રો તથા સાલિકો વાંચતી. કોઈ કોઈ વખતે પોતાના
સુધરેલા પતિ સાથે રાજદ્વારી ‘ડીબેટ’માં પણ ઉતરી પડતી.
હાજુનો પ્રસંગ પણ જવા ન દીધો.

લલિતા ‘હો તે હો, પણ લાભ તો ‘ઈન્ડિયનો’ના પૂરુષાર્થ
ના ખદલામાંજ થશે.’

ગપાટા-‘હજી સૂધી ત્હારી જો ‘રુપીડીટી’^૫ ન ગઈ
થું પૂરુષાર્થ કરે ? અમારાં હથીયારો લઈ લીધાં. ઉઘોગોનું
સત્યાનાશ વાળ્યું. બ્યાપાર પાયગાલ કર્યો.’

૧ ઉદાર વિલના. ૨ રાજદ્વારી. ૩ સંકુચિત મનના.
૪ અરજ કરવાની રીત. ૫ સંવાદ. ૬ સૂખાઈ.

‘સ્વદેશી વૉલન્ટીયરી સ્થાપો; વિદ્વાનો ત્હેના અગ્રણીઓ થાવ. કસરત શાળાઓ રાખી કસરત શિખો—તન બળ મેળવો.’

‘ઓ માઈડીયર : ત્હને શું કહું ? પણ એમાં પૈસાનું કામ છે ! પૈસા ક્યાં છે ? ત્હમારા ઉંચા ફેસને બદલે કસરતના સાધનો લ્યો.’

‘હા ! ત્હને પણ ચાલે, ખરું ?’ બને ચુપ રહ્યા; પણ ગપાટાશંકરને વળી કંઈ માર્ગ જડયો. ‘બળમેળવી શું કરી એ ? અમને ક્યાંય યુદ્ધમાં જવું છે ? હાલ તો કલમનું રાજ્ય છે. સમજી ?’

લલિતા શાન્ત થઈ ગગન બેઠકટોપી ખેરી ચાલતો થયો.

કોટશ્ચ પાટલુનશ્ચ મુખે ચિરુટ મેવચ ।

કેપબૂટ સમાયુક્તો જેન્ટલમેનેતિ કથયતે ॥

આ મંડળ બેતાં ઉક્ત શ્લોક યાદ આવતો હતો. મંડળ સ્થાન—સોસાયટી હોલમાં ફર્નિચર પણ ચાર હજારનું હતું.

આ મુંબઈના ઠહેવાતા વિદ્વાનોનું એક શોધક મંડળ હતું, એટલે મેમ્બરો પણ મીસ્ટરોજ હતા. આજે ત્હેમની અઠવાડિક બેઠક હતી.

ઘડીયાળમાં નવનો ટકોરો થતાં પ્રમુખ મી. મ ખીમાર સી. બી. ડી. કે. પી. ટી. વિગેરે વિગેરેએ પોતાનું સ્થાન લઈ આપણુ આરંભ્યું. “મ્હારે કહેવું” નેમ્ને એ કે રાષ્ટ્રમાં. ‘નેશન’માં જે જે સાધનો નેમ્ને તે સર્વ સાધનોની આપણે ઘણી જરૂર છે, એટલે આપણા જેવા વિદ્વાનોએ ‘સાયન્સ’ ‘એન્જીનેરીંગ’ ‘લોજીક’ ‘એન્જીનીયરીંગ’ આદિ કળાઓમાં પ્રવીણ થવાની ઘણી જરૂર છે. એકતો આપણા હબરો અંગ્રેજી ભણેલાઓમાંથી આપણા જેવા વિદ્વાન નરસત્નો ગણ્યા ગાંઠ્યા જ મળે અને તે પણ જે નિશિષ્ટ દેશને કેવલાદેશમાંજ કાળ ગાળે તો દેશનું દુર્ભાગ્યજ સમજવું.” તાળીઓના ગડગડાટ વચે જમ્યા લીધી.

પાઠશ્રુતના ગજબામાંથી રૂમાલ ધુણડી નાક સાફ કરતા મી. રકમચંદ્ર અજબલાલ મસાણી બોલ્યા, ‘સાહિત્યનેજ મ્હેં મ્હારું જીવન આપ્યું છે. કાવ્ય એ મ્હારો પ્રિય વિષય છે. ત્હમે કહ્યું પ્રશ્ન કર્યો કે ગૂજરાતી કાવ્ય ભંડારમાં મ્હેં કંઈ વૃદ્ધિ કરી નથી લેવું શું કારણ ? તે પણ જુઓ. અંગ્રેજીમાં, શેક્સપીયર, મિલ્ટન, પોપ, સ્કોટ, ટેન્નીસન, વર્ડઝ વર્થ, શેલી, ગોલ્ડસ્મિથ આદિના કાવ્યો મ્હેં સારી રીતે જોયાં છે. તેમજ ગૂજરાતીમાં પણ નરસિંહ મહેતાથી તે સાંપ્રત કવિઓ, નરસિંહરાવ, બલવંતરાવ, ન્હાનાલાલ, લલિત, ખખરદાર વિગેરેના કાવ્યો મ્હેં વાંચ્યા છે. હું ફરેક વિષય

પર કાવ્ય લખવા સમર્થનું એમ સ્વમુખે કહું તો ખેટું નથી, પણ લખઈ ગયેલા વિષય ફરી લખવો એ નિર્જનતાજ છે. ભક્તિનો વિષય તો પ્રાચીન કવિઓએએજ સમાપ્ત કર્યો. પ્રેમ-શૌર્ય, સ્વદેશ-ભક્તિ વિશે નર્મદે શું નથી લખ્યું ? શૃંગારમાં પ્રેમાનંદે બાકી રાખ્યું તે હરિલાલ, નથુરામ વિગેરે એ સમાપ્ત કર્યું. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના કાવ્યો નરસિંહરાવે લખી નાંખ્યા. સંસ્કૃત અને ઇંગ્લીશના મિશ્રણ રસિક કાવ્યો એવર્ધનરામે લીધા. ફાર્સી મસ્તી બાલાશંકર, મણિલાલ અને કલ્યાણીએ લઈ લીધી. હવે વિચારો મિત્રો કે હું શું ઉમેરું ?' નિશ્વાસ નાંખી બેઠા

‘મહારાજે વૃતાન્ત પણ એવોજ છે.’ મી. ખટપટીયાદાસ બોલ્યા. ખગોળવિદ્યાની શોધમાં મહેં કંઈ થોડું નથી કર્યું. હું હમણા મંગલગૃહને પૃથ્વીના સંબંધની શોધ ખોળ કરતો હતો. ફતેહ પણ મેળવીને બહાર કરવાનો હતો, પણ પ્રોફેસર મોશીએ એ વાત ખહાર પાડી મહારાજે મહેનતપર પાણી ફેરવ્યું છે.”

“માણસ જનમતાંજ પોતાની સાથે કંઈક નવું લાવે છે.” મી. અકડદાસ બોલ્યા. ‘મહે શાસ્ત્રોની શોધમાં તથા અધ્યનમાંજ ઘણો વખત ગાળ્યો છે અને તમે બહોણે તેમ આપણા શાસ્ત્રકારોએ કેઈ પણ શાસ્ત્રીય વિષય બાકી નથી રાખ્યો; તથાપિ મહેં ત્રણ ગ્રંથો લખ્યા છે. જેના નામ આ-

પવાની જરૂર નથી કે, કંટકચૂર્ણ પુરાણ, ચમોત્પત્તિષદ અને
બેવકુફ સંહિતા છે.”

અન્તે તાળીએ ના ગડગડાટ વચે પ્રમુખ સાહેબ ઉડયા.
‘ખરેખર આપણા લોકોની વચકા ખરીકે કે આપણે કમ-
બખત કલણુગમાંજ જનમ્યા છિએ. આપણે એવા વખતમાં
જનમ્યા છિએ કે જ્યારે કરવાનું તો ખંધું થઇ ગયું.
આપણે શોધકખરા પણ શોધવાનું રહ્યું છે શું? પણ
‘God helps those who help themselves’ જ્યાં માર્ગ
ન હોય ત્યાં પણ શોધવાથી જડે. પૃથ્વી-રસાયણનીતો સર્વ
શોધો થઈ છે પણ આકાશની એકે શોધ નથી થઈ. અને
આકાશની અંદર જરૂર કંઈ હશે તો ખરું!’

‘બેશક! બેશક! અત્રબન?’ ના પોકારો થઈ રહ્યા.

આપના તરફથી મહારી આ અપૂર્વ શોધને અનુમોદ-
ન મલેછે એ જોઈ હું ખુશી થાઉં છું. હવે બહુ-સ તૈયાર
કરવા, આકાશ ભેદકના હથીયારો લેવા તથા કોણે જબુ’
એ વિચાર આગળ ઉપર કરીશું.

હીસ હીસ હુરે—હીપ હીપ હુરેરેરેરેના પોકારો વચે
સભા ખરખારત થઇ.

૩

મીં ગપાટા શંકર પણ એક સભાસદ હતા. સભા
સાડા અગીયારે વિસર્જન થઈ ગપાટાશંકર તરંગ ને તરંગ

માં ગાયન કરતા કાલ્યાદેવી રસ્તાપરથી પસાર થતો હતો. રાત્રી અંધારી હતી છતાં મુંગાઈની વિજ્ઞાનીક શેશની પોતાના બળથી અંધકારને દૂર કરવા શક્તિવાન હતી. પહેરાવાળા સીપાઈ દાદાઆ ખૂણે ખાંચરે નિદ્રા કરતા હતા.

આખરે મીં ભેદકનું ઘર આવ્યું. માળાગા દાખલ થયો. સીડીપર પગ મૂકતાંજ ઉપર કંઈ બળકાટ સંભળાયો. પગ ત્યાંજ રહ્યા, શરીર ધુજવા માંડ્યું, છાતી ખબકવા લાગી, મગજ વિચાર શૂન્ય થઈ ગયું. જીજ્ઞાસા અને ભયથી દ્રવતી દ્રષ્ટિ ઉપર ગઈ. એસ લાઈટથી દેખાયું કે ઉપર બે કઠાવર ભંચકર દેખાવના માણસો હતા. હૈયું હાથમાં ન રહ્યું. ચાલવાની શક્તિ ઉડી ગઈ. પાવાણુની મૂર્તિ પેઠે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. રામોસી પણ ન હતો.

....

....

....

....

ગપાટાશંકર મંડલમાં ગયો હોવાથી ખારી ખુલી મૂકી હતી. ખારીમાંથી પેસતા એક દીવાનખાનું હતું, તેમાં એક ગ્રામ્ય સ્ત્રી સૂતી હતી. બાબુવાળા ઓરડામાં લલિતાનું શય્યા સ્થાન હતું. ચોર ઘરમાં દાખલ થતાંજ દેશી સ્ત્રી ભગી, લલિતાને ઉઠાડી. લલિતા ચોકી ઉઠી; ભયંકર સમાચાર સાંભળી તે કંપવા લાગી.

દેશી સ્ત્રી હિંમતવાન હતી. તેણે ધીરજ આપી પણ લલિતાનું મન ઠેકાણે ન રહ્યું. ગ્રામ્ય-વૃદ્ધ-ચાકર-સ્ત્રી કહે-

રાની બરીમાંથી ફૂટી પાસેના ઘરવાળાને જગાડયા. નીચે જઈ રામોસાને જગાડી પોલીસ બેલવવા મોકલ્યો. પોતે લલિતા પાસે આવી દ્વાર બંધ કરી બેસી ગઈ.

પંદર મિનિટમાં સીપાઈઓ આવી પહોંચ્યા. પોલીસ ને જોઈ ગપાટા શંકરને પણ હિંમત આવી. જાન આપ્યા; દ્વાર પરથી ફૂટ્યા. એકજ મિનિટમાં દોડધામ થઈ રહી. બેમાંથી એકનો સટકી ગયો. બીજો પકડાયો. મીં ભેદક પણ દોડધામમાં પડવાથી મુઠરેલો ચાર ધારી પોલીસે પકડ્યો, થર થર ધ્રુજતો બોલી ન શક્યો. આસપાસના લોકો આવ્યા ત્યારેજ કહ્યું, “હું તો ધરનો માલેક છું.”

“તમે ક્યાં ગયા હતા ?” કોન્સ્ટેબલે પૂછ્યું.

‘અમારી શોધક સોસાયટીમાં.’

‘Sorry indeed for your condition. તમારામાં એટલી પણ હિંમત નથી કે ચોરથી રક્ષણ કરી શકો.’

અગાઉથી આશ્રય આપનારા
ગ્રાહકોના સુખારક નામ.

૫૧ શેઠ હરીદાસ રામદાસ.	૧ રા. મોહન બેચર
૧૦ રા. લક્ષ્મીદાસ મુલજી	૧ „ મુરલીધર પરષોતમ
૧૦ „ શીવજી કરસનજી.	૧ „ જોશંકર દેવરામ.
૧૦ „ કપુરચંદ્ર જોઠાલાલ.	૧ „ કુષ્ઠજી મનજી
૫ „ ધારસી દામજી	૧ „ વેલજી લાલજી રઠ
૫ „ નેણુમી ચાંપમી.	૧ „ જીવા મેઘજી.
૫ „ પ્રાગજી ભવાનજી.	૧ „ લાલ બહાદુર.
૫ „ ખીમજી વીરજી	૧ „ અમરજી સતાર.
૫ „ વીરજી વેરસી.	૧ „ બાણજી દેવરાજ.
૫ „ પ્રેમજી શંભુરામ.	૧ „ વેલજી ધનજી.
૫ „ કુલચંદ્રમનસુખરામ	૧ „ આશારામ ગંગારામ
૫ „ વેલજી દયારામ.	૧ „ લવજી બાણજી બેશી
૫ „ હેમનદાસ લા.	૧ „ ધાનસિંગ સોલંકી.
૫ „ ગુલાબરાય ખ.	૧ „ છગનલાલ ત્રિલોકન
૭ „ માધવજી વીશનજી	૧ „ કેશવજી રામજી
૨ „ વીશનજી ગંગારામ.	૧ „ હંસરાજ અરજીજી.
૨ „ રણછોડદાસ નરસિંહ	૧ „ દી. ટી. ચીત્રે.
૨ „ તુલશીદાસ મંગલજી	૧ „ સોની પરસોતમ ઠા.
૨ „ કરસનદાસ ભવાનજી	૧ „ અંબારામ હીરજી.
૧ „ લાલચંદ્ર પાનાચંદ્ર.	૧ „ મુલજી દયાલજી
૧ „ ભગવાનજી નારાજી.	૧ „ ભવાન ધરમસી.
૧ „ નરસિંહદાસ ખી.	૧ „ કલ્યાણજી માસ્તર.
૧ „ તુલસીદાસ ગોવિન્દ.	૧ „ મનજી દેવાણી.

૧ રા. કાનજી નિશ્રામ.
 ૧ હુંગર જેઠાણી.
 ૧ શીવજી મુલચંદ.
 ૧ મુલજી દેવજી.
 ૧ લાલજી આણંદજી.
 ૧ મેઘજી કેશવજી.
 ૧ લાલજી ભવાનજી.
 ૧ હામજી ઉમરસી.
 ૧ નાગજી દેવચંદ.
 ૧ ખટાઉ પુરસોનમ.
 ૧ દુર્ગા શંકર.
 ૧ વનચંદ ખેતસી.
 ૧ ઘેલાભાઈ તેજસી.
 ૧ જેશંકર પીતાંબર.
 ૧ પોપટ પાનાચંદ.
 ૧ ભુધરદાસ ઉમરશી.
 ૧ અરજણ મોનજી.
 ૧ વીરજી તુલસીદાસ.
 ૧ ખીમજી ભાણજી.
 ૧ મમુ દરજી.
 ૧ સુખરામદાસ ધ.
 ૧ ઉકામલ ઓઠામલ
 ૧ રાયસી તલકસી.
 ૧ ઠાકરસી હંસરાજ.
 ૧ તેજસી રામજી.
 ૧ ખેતસી ઓધવજી.

૧ રા. ગોવીંદજી ગો.
 ૧ ભેશી લક્ષ્મીદાસ ઉ.
 ૧ કા. જી મોરારજી.
 ૧ શીવજી ટોકરસી.
 ૧ જીવરાજ કાલીદાસ.
 ૧ ખોળ ખંધાલી મ.
 ૧ મુલજી મુરારજી.
 ૧ હરિવત્તભાઈગનજી.
 ૧ પીંગળશાહુ ડો. મી.
 ૧ મુળચંદ વળતચંદ
 ૧ કાનજી વાલજી.
 ૧ સોની દેવજી જેરામ
 ૧ „ દેવજી ખેચર
 ૧ જીડા લીલા.
 ૧ મોરારજી રામજી
 ૧ ઉમેદત્રાલ રણછોડ.
 ૧ સોની મુલજી વા.
 ૧ રૂગનાથ હંસરાજ
 ૧ ડાહ્યા ખેરાજ.
 ૧ કરસન રામજી.
 ૧ આણંદજી રણછોડ.
 ૧ નરભેરામ નારાણજી
 ૧ રણછોડ વલારસો.
 ૧ રામજી ડાહ્યા
 ૧ ભગવાનજી લીમજી
 ૧ શીવજી ગણેશ

૧	શેડ વીઠાવન અમરના	૫	સા. વચમદન વીમનજી.
૧	સોની હીન્ડ બુડા	૧	દવાનજી બુડા.
૧	વીન્ડ રાનશા	૧	ખેશી જશરાજ
૧	ભગતનાજી જેડા	૧	પરમાનમ પીતાંબર
૧	રામજી નારાજ	૧	અંબાલાલ જ.
૧	દામજી પરમાનમ	૧	કારા હંસરાજ
૧	રામજી આણદજી	૧	વારા તયગઅત્રી હ.
૧	મેચર જેડા	૧	ખોખ બકર અ.
૧	સામજી રામવજી	૧	મેરીશંકર કેશવજી
૧	ખીમજી વિશરામ	૧	લાખા કારા
૧	કરમન પ્રામજી	૧	ભીમજી જંરામ.
૧	મીડું શામજી	૧	લાલજી કુંવરજી

આનંદ—આશ્રમ.

એ નામનું મસિક પત્ર આફકેની પૂર્ણ મદદ મળતાં
 દેખરવારી માસમાં બહાર પડશે. જે સદ્ગ્રંથોને નામ
 લરાવવાની ઇચ્છા હોય તેમણે નીચે દર્શાવેલ શિરનામે
 નામ લરાવવાં. પત્ર વ્યવહાર પછી તેજ શિરનામે કરવો.

ઉદ્ધવજી તુલસીદાસ ઠક્કર.

૬૦ વૈદ્ય શાસ્ત્રી વાલજી લધારામ,
 ડેન્સો હોલ પાસે. કરાંચી.

આ પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણા,
 કર્તા પાસેથી અને 'સ્વદેશી' પ્રેસ ખંદર રોડ કરાંચી,

